

G. POPA-LISSEANU

IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

Izvoarele Istoriei Românilor — vol. V

F O N T E S
HISTORIAE DACO-ROMANORUM

FASCICULUS V

R O G E R I I

CARMEN MISERABILE

EDIDIT

G. POPA-LISSEANU

TIP. «BUCOVINA» BUCUREȘTI

1 9 3 5

IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

VOLUMUL V

CÂNTECUL DE JALE

DE

ROGERIUS

TRADUCERE DE

G. POPA-LISSEANU

TIP. «BUCOVINA» BUCUREȘTI

1 9 3 5

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE

Rogierius este un călugăr italian, născut în orașelul Turris-coepit, din regiunea Benevent, în Apulia ¹⁾. Venind la Roma, pe la a. 1230, a fost admis la curtea papală, unde a ajuns în curând capelan al cardinalului Ioan Toletanus. Acesta având încredere în capelanul său, i-a dat mai mult însărcinări, atât în cestiuni de serviciu, interne și externe, cât și în cestiuni private ²⁾. Astfel l-a trimis, în mai multe împrejurări, în Ungaria, cu anumite misiuni și într'una din aceste împrejurări Rogierius a fost surprins de marea și neașteptata invazie tătară din 1241, și făcut prizonier.

Rogierius, purtând titlul de «magister», după cum el însuși ni-o spune, se găsea, deci, în misiune în Ungaria, la episcopia din Oradia, când s'a pornit atacul Tătarilor asupra Europei. El nu era, prin urmare, un călugăr ungur și cu atât mai puțin un canonic al bisericii din Oradia, cum susțin mulți istorici maghiari.

Pe când se afla în acel oraș a căzut în captivitatea dușmanilor, captivitate în care a stat, nu doi ani întregi, ci în decursul a doi ani, și anume din Iulie 1241 până în primăvara anului 1242. În timpul acestei captivități călugărul Rogierius a fost silit să îndure cele mai mari privațiuni și spre a-și scăpa viața, să stea ascuns, ca slugă, la un Ungur, care se pusese în serviciul Tătarilor ³⁾.

1) Thomas, *Hist. Pontificum Salonitanorum et Spalatinorum*, în *Mon. Ger. Hist.* XXIX, p. 597.

2) Thomas, *loc. cit.*, p. 597: quem frequenter pro suis et ecclesiae negociis procurandis in Hungariam mittere solitus erat.

3) Thomas, *ibidem*: Inter ipsos sub specie alicuius uilis et pauperis serui delitescens uix euasit mortis incursum.

După ce a isbutit, cu multe greutate, să scape din mâinile acestora, pitindu-se prin păduri, răbdând de foame și hrânindu-se, din când în când, cu ceapa și usturoiul ce de abia putea să-l capete dela țărani, Rogerius s'a întors în Italia, unde și-a continuat activitatea sa de preot, aducând servicii atât cardinalului Joan, cât și Papii Innocentiu al IV, pe care l-a urmat la Lyon, unde acesta s'a stabilit în urma cersei cu împăratul Frederic ¹⁾.

Cât timp a stat la Roma, vr'o 20 de ani, Rogerius și-a agonisit o avere nu neînsemnată ²⁾, crescând mai ales în considerația papii care îl prețuia în special pentru știința și onestitatea sa ³⁾.

La a. 1249, devenind vacant scaunul de arhiepiscop la Spalato (Split), s'a procedat la alegerea unui nou prelat și după alegere de abia s'au găsit doi delegați dalmatini cari cu rezultatul votului să se ducă la papă, la Lyon, să le completeze vacanța. Au fost canonicul Desa, fiul lui Corvus și Dragus, nepotul lui Sabacus, cetățeni din Spalato. Primejdia drumului, ținând seamă mai ales de vrășmășia dintre împărat și papă, era foarte mare pe acea vreme. Confirmarea celui ales de Spalatini s'a refuzat; însă, fiindcă delegații aveau însărcinarea să primească și pe altcineva, în caz de refuz, a fost numit de papa Innocentiu al IV, ca arhiepiscop în Spalato, călugărul Rogerius.

După ce a fost numit și investit, — consecratus et paliiatus, — Rogerius pleacă să-și ocupe locul. Trece prin Lombardia și ajunge la Veneția, unde rămâne câțva timp ca să-și facă cumpărăturile necesare. De aci, trece prin Carinthia și oprindu-se la Aquilea este primit cu mari onoruri de patriarhul Bertholdus care îi dă mijloace bănești și călăuze, în trecerea prin diocesa sa, și atinge, în urmă, hotarele Ungariei.

Intrând în părțile Pannoniei, se duce la curtea regelui

1) După un document publicat de Fejér, *Cod. Dipl.* IV, I, p. 30, Rogerrus ar fi fost numit în a. 1243, un an după captivitatea sa, archidiacon la Oradia și permutat îndată la Sopron.

2) Thomas, *ibidem*: Viginti fere annis in Romana curia commorando, non parvam cumulaverat pecuniae summam.

3) Fejér, *Cod. Dipl.*, IV, 2, p. 57 a. 1249. Quem de dono scientiae et honestate morum et conversatione laudabili familiaritas reddebant multipliciter commendatum.

Bela, — pe vremea aceasta era rege în Ungaria Bela IV, -- căruia îi expune cum a fost însărcinat cu conducerea arhiepiscopiei din Spalato. Deși regelui Bela nu i-a convenit această numire, fiindcă nu i s'a cerut și lui consimțământul, totuși i-a îngăduit să-și ocupe locul ¹⁾. Și a fost instalat cu mare pompă la 20 Februarie 1250.

Ca arhiepiscop în Spalato, Rogerius s'a ocupat în special cu gospodăria bisericii și a lucrat activ pentru sporirea prestigiului puterii sale temporale ²⁾.

Iar, cu prilejul vizitei ce a făcut, și la Spalato, regele Conrad, fiul fostului împărat Frideric, care Frideric fusese anatemizat și depus din demnitatea sa de împărat, el și urmașii lui, de papa Innocentiu al IV, Rogerius a dat ordine să se închiză toate bisericile, a oprit orice slujbă divină și, el însuși, s'a retras din oraș, împreună cu archidiaconul său Thomas și nu s'a întors decât după plecarea regelui din localitate. Și, numai când a început să bată un vânt mai prielnic, — vento flante secundo —, cum se exprimă biograful său Thomas ³⁾, s'a înapoiat iarăși la scaunul arhiepiscopesc. Rogerius moare la 14 Aprilie a. 1266.

Nu mult după anul 1242, — data nu o putem ști cu precizie, — Rogerius, scăpat cu multe greutate din sclavia Tătarilor, a scris o carte cu atât mai interesantă, cu cât este trăită de el însuși, o carte asupra invaziei tătărești, — *Ingressus et processus Tartarorum Hungariam intrantium* — și intitulată *Carmen miserabile*, fiindcă a fost oarecum silit, cu lacrămile în ochi, — flebilis, — să scrie pe un ton de jale, — mestos modos, — despre un subiect trist și dureros ⁴⁾.

1) Thomas, *loc. cit.*, p. 597: Dissimulato tamen indignacionis motu ad sedem suam archiepiscopum pacifice abire permisit.

2) Thomas, *ibidem*: Vir satis industrius et in augendis rebus temporalibus multum sollicitus et intentus.

3) Thomas, *loc. cit.* p. 598.

4) Rogerius, *Carmen Miserabile*, în *Dedicație*: De tristi materia et horrenda flebilis inire compulsus sum maestos modos.

Cartea lui Rogerius este precedată de o scrisoare de dedicație, adresată episcopului Ioan din Pestum, *Johanni Pesthensis ecclesiae episcopo*¹⁾.

Scrierea lui Rogerius, cuprinsă în 40 capitole de o întindere diferită, a stat multă vreme necunoscută. Pentru întâiași dată ea vede lumina zilei la a. 1488 și încă deodată în două ediții, una ca adaus la cronica lui Ioan de Thurocz și alta, din același an, la Brno în Moravia. Codicele original s'a pierdut.

În urmă, după edițiile din 1488, foarte puțin schimbate între ele, lucrarea lui Rogerius a fost tipărită în a. 1746 de Schwandtner, în volumul I din *Scriptores rerum hungaricarum* la Viena, apoi de Endlicher în 1849, în *Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana*, la St Gall, în urmă de M. Florianus, în 1883 în *Historiae hungaricae Fontes Domestici vol. IV* la Cinci Biserici și în sfârșit, de Heinemann, la 1892 în *Mon. Ger. Hist.* vol. XXIX, la Hanovra.

Textul nostru, care ne-a servit și ca bază de traducere, este luat după ediția lui Heinemann din 1892. Am dat însă, în note, variantele de text numai cele mai caracteristice, trimițând pe cetitorul care ar dori să cunoască toate aceste variante, chiar și pe cele mai neînsemnate, la lucrările citate mai sus și pe cari le-am consultat în ediția noastră.

În afară de cunoștințele generale ce se desprind din interesanta lectură a acestui scriitor, meșter de condeiu, și care a luat parte, ca martor ocular, la evenimentele ce le descrie, și, în afară situațiunile pe cari, ca om cult, știe să le zugrăvească, apreciind, cu o minte clară, de om experimentat și de bun psiholog, stările din Ungaria de pe la mijlocul veacului al XIII-a, Rogerius atinge, între altele, două momente însemnate din istoria noastră medievală.

1. La intrarea lor în Ungaria și la retragerea lor din această țară, Tătarii pătrund în Transilvania și se retrag prin Transilvania, amintindu-ne, cu oarecare amănunte, de locali-

1) Aci nu poate fi vorba de episcopul din Pesta, cum crede N. Densușianu, în Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 212, întrucât în Pesta pe vremea acea, oraș nemțesc, nu exista o episcopie, și nici de canonicele din Oradia, întru cât Rogerius se găsea acolo numai într-o misiune temporală. Sediul episcopiei a fost la Capiteaque, azi Capaccio, *Mon. Ger. His.* XXIX p. 548.

tațile Rudana-Rodna, de Alba Julia și de satul Frata, din județul Clujului.

2. Folosindu-se de împrejurarea că locuitorii țării își aveau oarecare organizație a lor, Tătarii se folosiră de această organizație locală spre a face să se strângă recolta de pe câmp, recoltă de care aveau o atât de mare nevoie. Sunt cnezatele românești, de cari vorbește cu destule amănunte călugărul italian Rogerius.

Tătarii ¹⁾ sau Mongolii, venind să cucerească Europa și să se stabilească în ea, iar nu numai să o jefuiască ²⁾ cum se crede de obicei, erau conduși de mai mulți regi. în fruntea căroră era, ca rege al regilor, khanul sau chaganul Bathus. Fiecare rege comanda o armată și intrarea s'a făcut deodată — unii din ei au mai întârziat pe drum — prin mai multe părți. După ce au cucerit Ungaria au înaintat până la Viena, pe care n'au ocupat-o, trebuind să se întoarcă pe urma lor, din cauza morții regelui lor suprem și a discordiei dintre șefi, pricinuită de această moarte.

Mărginindu-ne numai la expunerea lui Rogerius, fără să mai relevăm datele ce ne procură celelalte izvoare asupra marelui invazii tătărești din 1241, și în special Notița dela Mănăstirea Epternac ³⁾, vom atrage atenția cetitorilor asupra pasagiilor ce privesc istoria Românilor.

Iată aceste pasagii:

În cap. XX Rogerius ne spune:

...Rex Cadan inter Rusciam et Comaniam per siluas trium dierum habens iter siue uiam, peruenit ad diuitem *Rudanam*,

1) Se numesc *Tătari* după numele unui trib mongol din Asia și se numesc *Tartari*, de scriitorii occidentali, din cauza apropierii ce se făcea între numele lor și cel al Tartarului din Mitologia greco-romană. Grozăvia produsă de invazia mongolă nu era mai prejos decât grozăvia din Infern.

2) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 151: *Propositum enim habere dicuntur, quod veniant et expugnent Romam et ultra Romam*. Cf. și Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains*, p. 19.

3) *Mon. Germ. Hist. XXIV* p. 65, Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 188 cuprind o notă despre localitățile din Transilvania devastate în 1241 de Tătari. Ele sunt: Rodna, Bârsa, Bistrița, Kokelburg — Cetatea de Baltă, Sibiu, Clujul, Oradia, Târgul lui Thomas — poate Turda, Alba Julia și Zălau. În ce privește valoarea acestei așa numite «Cronici de la Epternac», atragem atențiunea asupra studiului d-lui Ios Schiopul, *Contribuțiuni la istoria Transilvaniei* p. 142.

inter magnos montes positam Theutonicorum uillam, regis argentifodinam, in qua morabatur innumera populi multitudo. Sed cum essent homines bellicosi et armorum penuriam non haberent, audito ipsorum aduentu, extra uillam per siluas et montes eis obuiam exierunt. Cadan uero respiciens multitudinem armatorum terga dedit, fingens fugam ante eos. Tunc populi cum uictoria reuertentes, armis depositis, inebriari uino, prout Theutonicorum furia exigit, inceperunt. Sed ipsi Tartari subito uenientes, cum fossata, muros et munitiones aliquas non haberent, uillam ex multis partibus intrauerunt. Et licet hinc inde fieret magna strages, uidens populus, quod eis resistere non ualebat, se ad fidem eorum totaliter reddiderunt. Sed Cadan, sub sua protectione uilla recepta, Aristaldum comitem uille cum electis sexcentis armatis Theutonicis suis militibus associauit sibi, uenire cum eis incipiens citra siluas. — Bochetor autem cum aliis regibus fluuium qui Zerech dicitur transeuntes, peruenerunt ad terram episcopi Comanorum et expugnatis hominibus, qui ad pugnam conuenerant, ceperunt terram totaliter occupare¹⁾).

Iar, în cap. XL, Rogerius adaugă:

..Tandem uix octauo die a silue recessu ad *Albam* uenimus ciuitatem, in qua nihil potuit reperiri preter ossa et capita occisorum, basilicarum et palatiorum muros diruptos et subfossos, quos nimia christiani cruoris effusio macularat. Et licet terra innoxium sanguinem, quem inebriata suxerat, non monstraret, ostendebant se lapides adhuc cruore roseo purpuratos, per quos absque continuato gemitu amaris suspiriis festinus transitus non fiebat. Et erat ibi ad decem miliaria iuxta siluam uilla, que *Frata* dicitur in uulgari, et infra siluam ad quatuor miliaria mons mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis. Magna ibi hominum et mulierum confugerat multitudo, qui nos gratanter cum fletu receperunt interrogabantque nos de nostris periculis; que nos omnia illis paucis uerbis declarare nequibamus. Obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et contritis corticibus quercuum pistatum, sed nobis dulcor illius supra simillas quancumque per nos comestas suauior uidebatur. Mansimus igi-

1) Vezi traducerea acestui capitol.

tur ibidem uno mense nec fuimus ausi discedere, sed mitteramus semper speculatores ex hominibus levioribus videre et rescire, si adhuc que pars Tartarorum in Hungaria remansisset, aut si arte deceptoria, ut prius instructi pro capiendis reliquiis fuga lapsis reverterentur. Et quamvis sepius necessitate querendi victualia cogente loca petierimus quondam habitata ¹⁾...

Autenticitatea acestor arătări ale călugărului Rogerius a fost pusă la îndoială, în timpul din urmă, într'o carte a d-lui Iosif Schiopul ²⁾). Pornind dela ideea, după noi preconcepută, că Tătarii, în prima lor invazie, din 1241, n'ar fi intrat în Transilvania, D-sa susține că Rogerius n'a putut vorbi nici despre Rodna, din județul Năsăudului, nici despre Alba Iulia și nici despre satul Frata, din județul Clujului și că aceste identificări nu sunt admisibile. În orice caz, pasagiul din urmă, în care se vorbește despre Alba Iulia și despre Frata, ar fi un pasagiu adăus de altcineva, de mai târziu.

În ce privește Rudana, identificată de istorici cu Rodna, din apropierea orașului cu caracter săsesc Bistrița, I. Schiopul spune textual: «Nu este exclus ca Rudana lui Rogerius să fie într'adevăr Rodna noastră, cum nu este însă nici exclus să fie vr'un oraș din regiunea minieră din Nordul Ungariei, pe unde au intrat în țară Tătarii». Rudana ar fi, după D-sa, în regiunea Zipsului, unde erau, precum se știe numeroase colonii germane, «câtă vreme de o populație germană în aceste părți ale Transilvaniei se pomenește numai mult după invaziunea Tătarilor» ³⁾).

Avem motive să ne îndoim că Germanii, numiți mai târziu Sași, ar fi venit în Transilvania numai după anul 1241 și că sunt pomeniți «mult după invaziunea Tătarilor», ori câte falșificări de diplome s'ar fi făcut în decursul veacurilor.

În ce privește Alba Iulia, unde Rogerius n'a găsit decât oase și capete de morți și zidurile bisericii catedrale dărâmate și stropite de sânge, și în ce privește satul Frata — que dicitur in vulgari — d. Ios. Schiopul socotește pasagiul acesta ca adaus de altcineva, mult mai târziu, al cărui nume nu se

1) Vezi traducerea acestui capitol.

2) Jos. Schiopul, *op. cit.*, p. 133.

3) Jos. Schiopul, *op. cit.*, p. 156.

cunoaște. Căci, zice d-sa, Cavalerii Joaniți, refugiați după recucerirea Ierusalimului de către Turci, în insula Cipru și apoi în insula Rhodos, s'au numit *Cruciferi de insula Rhodi* numai după anul 1310 și, deci, Rogerius care moare ¹⁾ la a. 1268 n'ar fi putut să ne vorbească despre acești cruciferi ²⁾).

Argumentul d-lui Ios. Schiopul ar putea fi decisiv, dacă el n'ar fi în primul rând o dovadă tocmai că acești Cruciferi au cucerit insula Rhodos înainte de a. 1309 sau, în al doilea rând, dacă n'ar fi posibil ca vr'un copist al lui Rogerius să fi adaus dela sine aceste vorbe «per cruciferos de insula Rhodi», în timpul când în adevăr insula Rhodos va fi fost în stăpânirea cavalerilor sau dacă, în al treilea rând, aceste cuvinte nu s'ar găsi în ultima frază, din ultimul capitol din *Carmen miserabile*. În acest din urmă caz, este foarte probabil că ultima frază din Rogerius va fi fost deteriorată și completată de o altă mână.

Dar admitând chiar ipoteza d-lui Ios. Schiopul că întreg capitolul din urmă al lui Rogerius ar fi fost interpolat, ne punem atunci întrebarea firească, cum se explică faptul că Reynoldus, episcop de Ultrasilvania adică din Transilvania și Nicolaus, prepositus Scibiniensis, adică din Sibiu, au căzut în lupta dela Sajo împotriva Tătarilor. S'au luptat ei ca simpli soldați, ori ca generali combatanți, cum s'au luptat și ceilalți arhiepiscopi și episcopi, ca cel din Strigoni, Caloce, etc. Și nu este oare mai probabil, nu este oare mai curând de admis că forțele armate din Ardeal, părăsind apărarea țării, s'au retras spre centul Ungariei între Dunăre și Tisa, unde s'au concentrat trupele regale și unde s'a organizat marea defensivă?

Și, dacă ultimul capitol din *Carmen Miserabile* a fost interpolat, cum este de a se înțelege cele ce ne spune Rogerius despre Rudana, pasagiu ce nu poate fi bănuir că va fi fost adăugat în urmă de o altă mână?

În ce privește cucerirea Ardealului de Tătari ³⁾, în prima lor invazie din 1241, credem că argumentele aduse de d. Sacerdoțeanu, în ultima sa lucrare ⁴⁾, nu pot fi infirmate.

1) Data exactă a morții lui Rogerius am dat-o mai sus.

2) Asupra acestor cruciferi, vezi Iorga, *Rhodes sous les Hospitaliers*.

3) Simon de Keza descriind viața lui Bela al IV-lea ne spune lămurit că Tătarii au intrat în Ungaria, la a. 1241, prin trei părți: de tribus partibus regni. Cel puțin una dintre aceste trei părți a fost Ardealul.

4) Aur. Sacerdoțeanu, *Marea Invazie tătară și Sud-Estul european*, 1933.

Călugărul Rogerius a cunoscut «de visu» situațiunea nenorocită dela Alba Iulia și tot «de visu» a cunoscut și pe sârmanii locuitori din satul ce se numește Frata pe limba poporului—que Frata dicitur in vulgari,—sat astăzi cu o populație covârșitoare românească, deși poartă numele de Magyar-Frata, și unde țăranii, cu cari de sigur nu se va fi înțeles în ungurește, ci în limba românească, — altfel nu i-ar fi spus numele «in uulgari» — l-au îmbiat cu pâine neagră, coaptă din făină și din coaje de stejar măcinată, — *nigrum panem de farina et contritis corticibus quercuum pistum*.

Informațiunile ce ne dă Rogerius în cap. XXXV sunt de o importanță și mai mare:

Ceperunt aliquos per siluas latitantes et eosdem sub hac uoce miserunt, quod quisquis uellet ad fidem eorum se dare, securus redditus infra certum terminum ad propria ueniendi daretur ei. Quorum uerbis, cum homines iam propter uictualium penuriam morerentur, totaliter crediderunt, et sic omnes, qui remanserant, ad domos proprias sunt reversi. Et cum silue magne essent, erat adhuc populus infinitus, qui latitabat, ita quod ad tres dietas terra facta est populosa; et quelibet villa elegit sibi regem de Tartaris, quem optauit. Quo facto, cum essent tempora messium, fruges unanimiter collegerunt et eas ac stramina et fenum et alia ad horrea congregabant. Stabant nobiscum Tartari et Comani simul, uidebant quamplurimi et gaudebant, letabantur, quod... Constituerunt canesios, id est baluios, qui iusticiam facerent et eis equos, animalia, arma, exenia et vestimenta utilia procurarent. Et sic procurator meus de istis dominis erat unus et pene mille villas regebat, et erant canesii fere centum. Pacem habebamus et fora, iuxtaque unicuique iusticia seruabatur. Eis mittebantur pulcherrime puellarum, sed oues, boues uel equos ductores pro tali exenio reducebant. Conueniebant canesii pene qualibet septimana. Ego uero sepius, ut uitam eorum aspicerem et aliquos de maioribus noscerem et ut addiscerem, si uia redemptionis aliqua se offerret, ad eos cum meo canesio accedebam. Quadam uice preceperunt omnes canesii in mandatis, ut de certis uillis uiri et mulieres puerique simul cum muneribus in eorum presentiam uenirent. Timebamus de hoc rumore non modicum, causam rei penitus ignorantes. Elegi igitur potius cum ipsis canesiis ad

exercitum ire quam sub tali dubio in uilla remanere. Quare nudi et discalceati ad custodiam curruum in quibusdam tentoriis Hungarorum, qui iam Tartari in suis operibus effecti erant, remansimus. Canesii vero ad recipienda munera accesserunt; qui muneribus receptis, omnes presentantes in quamdam vallem duxerunt enormiterque spoliatos et denudatos ibidem interfecerunt ¹⁾).

Acest pasagiu important din *Miserabile Carmen* — cu atât mai important cu cât el ne redă ceea ce observă un străin și felul cum judecă un străin stările din Ungaria dintr'o anumită epocă — ne procură prețioase lămuriri asupra instituției cnezatului românesc din județul Bihor. Și acest cnezat din Bihor este același cu cnezatul din celelalte părți ale țării, căci, precum istoria bisericii noastre constată o unitate religioasă a Românilor de pretutindenea, și precum studiul lingvistice găsește o unitate a limbii pe întregul teritoriu ocupat de poporul nostru norddunărean, tot astfel istoria dreptului românesc descopere deasemenea o unitate a organizațiilor noastre administrative, politice și judecătorești.

Rogerius ne spune limpede: că Tătarii au instituit cneji sau balivi cari să facă dreptate și să le procure animale, arme, vestimente etc.; că stăpânul său — el era captiv — era unul dintre acești cneji și avea sub conducerea sa o mie de case. cnejii fiind în total o sută la număr; că prin instituirea cnejilor s'a întronat pacea, s'a slobozit târgurile și s'a înscăunat dreptatea; că acești cneji se strâneau odată pe fiecare săptămână; că el se ducea, împreună cu cneazul său, la aceste adunări, pentru ca să observe viața lor, să cunoască pe cei mari și să vadă dacă nu cumva ar putea găsi un mijloc de rescumpărare — ut uitam illorum aspicerem, ut aliquos de maioribus noscerem, et ut addiscerem si uia redemptionis aliqua se offerret, că a preferat, când s'a dat ordin să se strângă la un loc tot poporul, să se ducă cu cneazul său la armată; că unii Unguri s'au pus în serviciul Tătariilor — qui iam Tartari in suis operibus effecti erant —; și că după ce s'a strâns recolta, Tătarii au omorât pe toți oamenii într'o vale.

1) Vezi traducerea acestui capitol.

Instituțiunea cnezatului este o instituțiune curat românească. Ea nu se găsește nici la Unguri și nici la Nemții din Ardeal. Ea n'a putut fi adusă nici de Tătari din Rusia, de pe unde au venit, fiindcă acolo, deși există numirea de cneaz, ea are altă accepciune. La popoarele slave cneaz este un titlu și însemnează principe, duce sau rege. Cnezatul n'a putut fi adus deci din Rusia, după cum susține Hunfalvy, fiindcă instituția cnezatului ca instituție nu o găsim acolo.

Ardealul fiind o țară ceva mai ferită de invaziuni, din cauza munților ce o împrejmuiau din toate părțile și în orice caz mai scutită de atacuri neașteptate, decât teritoriile de dincoace de Carpați, locuitorii autohtoni au putut să trăiască, după retragerea legiunilor romane, într'o relativ mai mare liniște și siguranță și să-și păstreze mai multă vreme rudimentarele lor organizații moștenite. Iar după venirea Ungurilor, și după ce aceștia s'au hotărât să-și părăsească traiul lor de jaf și vagabondaj, acești locuitori autohtoni, sub condițiunea de a se acomoda nouilor împrejurări, vor fi fost mai ocrotiți în existența lor, decât locuitorii de dincoace de munți. Același lucru se va fi petrecut de sigur și cu Românii din câmpia Tisei și cu cei din Pannonia. Ei vor fi fost mai la adăpost decât Românii dintre Carpați, Dunăre și Nistru, fiind mai departe de drumul pe care se scurgeau cotropitorii și întru. câtva mai protejați și de forța ce se închea dincolo de Tisa.

Oricât de grele vor fi fost împrejurările în cari se vor fi găsit Românii în evul mediu, ei și-au putut păstra totuși instituțiile lor cele vechi, cnezatul și voivodatul — în timpuri turburi mai mult ca o amintire, în vremuri mai liniștite, ca rudimente de organizație. — Ambele aceste numiri deși sunt de origine slavă, instituțiile în sine însă sunt de origine romană, reprezentând, prima, așa numitele *judecia* (iudico, iudex) și, a doua, *ducatul* (dux) sau *principatul* (princeps).

Voivodatul avea atribuția principală de a organiza apărarea teritoriului, iar cnezatul de a împărți, în special, dreptatea printre oameni. Voivodatul își exercita iurisdicțiunea asupra unui teritoriu mai întins, numit *terra* (țară), pe care erau așezate mai multe unități teritoriale; cnezatul era o unitate teri-

torială mai restrânsă, condusă de un cneaz ¹⁾ care avea ca principală îndatorire distribuirea dreptății, *iustitia* ²⁾).

Această dreptate se împărția în scaune de judecată, lat. *sedes*, ung. *szék-ek* ³⁾), germ. *Stihle*. Scaunele erau unități teritoriale, uneori mai mici — în Trei-scaune, Három-szék erau trei — alteori mai mari, cât un județ ⁴⁾). Nici Ungurii nici Germanii n'au cunoscut organizarea distribuirii dreptății pe scaune ⁵⁾).

Este interesant de a constata că primele voievodate sau ducate amintite de cronicile ungurești se găsesc la marginea de Vest a teritoriului românesc și că Ungurii, după ce au cucerit, mai târziu, Ardealul n'au adus aci, ca guvernatori ai țării, pe comiți, n'au organizat țara, după modelul adoptat dela Germani de Stefan cel Sfânt, în comitate, ci au păstrat voievodatele pe cari le-au găsit în țară.

Existența voievozilor ne este atestată de nenumărate documente și toți voievozii, ca și toți cnejii, se găsesc funcționând mai numai în regiunile locuite de Români.

1) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 250 unde e vorba de cnezatele dăruite de Belu IV cavalerilor Ioaniți și Confirmarea lor prin bula Papei Innocențiu al IV, din anul 1251, ne arată pe cneazul Lytivoi ajungând Voivod.

2) Cele mai vechi cnezate le găsim dincoace de Carpați, totuși cnezatul s'a dezvoltat mai mult în Ardeal decât în teritoriul vechiului Regat. Aci cnezatul a fost înlocuit prin *boieronat*. Așa se explică de ce în țara Făgărașului, hunăoară, nu întâlnim cneji, ci numai boieri (fem. boreasă). Fiind un feud dat domnilor români de regii Ungariei, țara Făgărașului a dat o mai mare dezvoltare, întocmai ca și Țara Românească și Moldova, instituției boierimii. Tot din această cauză boierii Făgărașului n'au devenit nobili (nemeși) și nu s'au prefăcut Unguri. Cf. *Sicules et Roumains*, p. 35.

3) Din cuvântul *szék* s'a format probabil numirea de Székely, Secuin; numirea latină de *Siculi* este o etimologie medievală din timpul când se credea că Secuii sunt urmași direcți ai Sciților, Scituți, Siculi, adică ai Hunilor cari au venit din Scythia.

4) Numirea de județ provine evident din lat. *iudicia*, *iudico*.

5) Cf. *Secuii și secuizarea Românilor*, p. 31. D-l Jos. Schiopul, *Diploma Andreiană din 1224*, p. 6, ne spune: «Că n'a existat o altă organizațiune politică decât cea a populațiunii autohtone și că această organizațiune politică a acelei populațiuni a trebuit să fie și a fost o realitate puternică, ni-o dovedește în mod limpede faptul că atunci când — mult mai târziu — infiltrațiunile ungurești s'au intensificat și noi veniți s'au putut gândi la înjghebarea unei organizațiuni politice proprii, a lor, ei au adoptat structura organizațiunii politice a populațiunii autohtone».

După retragerea legiunilor romane și a funcționarilor romani destrămându-se provincia Dacia, era natural să se fi format stăpâniri minuscule, un fel de *republici minuscule*, conduse și administrate de o căpetenie a lor, de un funcționar ce ele și-l vor fi ales. Acesta va fi avut în mâinile sale conducerea satului și pronunțarea judecării între împetricinați.

«Funcționarul acesta apărea în fața popoarelor slave cari nu cunoșteau structura juridică a micilor republici, ca un suveran și stăpânitor, ca un egal al principelui lor, și l-au numit cneaz» ¹⁾).

Imprumutând acest cuvânt, ca și pe cel de voivod și pe cel de boier, dela Slavi, Românii n'au renunțat la termenul latin de *jude* și în relațiile dintre ei vor fi întrebuințat mai mult vorba străveche. Dacă însă s'a menținut și cuvântul de cneaz — și el se mai întrebuințează și astăzi în Banat, indicând pe primar — aceasta se datorește împejurării că în cancelarii nu se găseau Români, ci străini, pentru cari era indiferent dacă întrebuințează o vorbă slavă sau o vorbă latină ²⁾).

Numele de cneaz îl întâlnim în două pasagii din *Miserabile Carmen*, în cap. XXIII cu atribuțiunea de militar, conducător de trupă — *Canesio, idest maiori* — și în cap. XXXV, cu atribuțiunea de șef administrativ, având și putere judecătorească, — *canesios, qui iustitiam facerent et eis animalia, arma procurarent*.

Dar Rogerius era un străin care era mai mult în trecere prin Ungaria și nu putea să cunoască instituțiunile țării. De aceea, când vorbește despre cnejii, ține să precizeze că ei se aseamănă cu balivii, funcționari din patria sa, din Italia — *canesios, id est balivos* ³⁾) și balivi din Italia aveau puteri administrative, financiare și iudiciare.

1) I. Baltariu, *Vechile Instituțiuni juridice din Transilvania* (Manuscris) p. 149.

2) Instituția purtând două numiri, una curat românească și alta de origine slavă, faptul că s'a păstrat în limbă cuvântul de origine latină și că a dispărut aproape cu totul cel de origine slavă, cu toată puternica influență slavă, dovedește că Românii au întrebuințat între ei mai mult cuvântul latin.

3) *Enciclopedia Italiană* deduce cuvântul *balivo* dela latinescul *baiulus* cu înseamnărea de guvernator. Balivii au fost introduși în administrația franceză de regele Filip August, prin marea reformă din 1180—1190, când a împărțit teritoriul francez în mari *baillies*. Micii balivi erau însărcinați mai ales cu

Locutorii băştinaşi din Bihor, împrăştiaţi prin păduri de frica Tătarilor, când aceştia au instituit pe cneji ca să organizeze strângerea recoltei, s'au întors pe la vetrele lor, nu fiindcă s'ar fi încrezut în Tătari, ci fiindcă aveau toată încrederea în autoritatea cnejilor lor. S'au lăsat deci să fie ademeniţi nu de Tătari, ci de trecerea şi de garanţia ce le ofereau conducătorii lor fireşti, cari erau cnejii.

Au fost însă amăgiţi, întocmai după cum au fost păcăliţi şi în altă împrejurare, atunci când, pierzându-se sigiliul regelui, a fost găsit de Tătari şi când aceştia au făurit scrisori mincinoase, întărindu-le cu sigiliul regal şi îndemnând populaţia să se întorcă pe la casele lor.

Cnejii nu erau oameni de rând. Ei erau şefi cu autoritate pe cari Rogerius, el însuşi bărbat cu o vastă cultură şi viitor arhiepiscop, îi numeşte *isti domini* ¹⁾. Cneazul, om liber, spre deosebire de cneazul de mai târziu, reprezentant al regelui, era un ales al poporului, un om cu mare vază şi trecere, după după cum rezultă din chiar vorbele lui Rogerius, că prin ei s'a restabilit pacea şi s'a întronat dreptatea — *pacem, habebamus et fora, iustaque-unicuique iustitia servabatur*.

Se înţelege dela sine că prin introducerea feudalismului. după marea invazie tătarască şi mai ales după stingerea dinastiei Arpadiene, s'a schimbat şi caracterul democratic al instituţiei cnezale şi, în loc de cneji aleşi şi reprezentând poporul ce-i alegea, s'a introdus cnezatul ereditar, ca reprezentant al

justiţia. Instituţia balivilor era nu numai în Franţa, dar şi în Germania, Elveţia şi Italia.

«Identificarea cneazului românesc cu balivul italian, zice d. Baltariu, este foarte preţioasă, fiindcă este făcută de un Italian care a văzut atât pe unul cât şi pe celălalt exercitându-şi atribuţiunile. Rogerius face identificarea după ce a constatat identitatea atribuţiilor şi modul lor de funcţionare, ceea ce dovedeşte că poporul român, născut în tradiţia juridică romană, totdeauna a trăit viaţa sa juridică aplicând normele şi obiceiurile romane moştenite. Identificarea aceasta este cea mai bună dovadă că instituţia cnezatului izvorăşte din conştiinţa naţională şi tradiţia juridică a poporului românesc». Baltariu, *op. cit.*, p. 166.

1) *Notarul anonim*, cap. XLIV. ne spune că în lupta Ungurilor împotriva ducelui Glad, din apropierea Timişului, luptă la care au luat parte Comanii, Bulgarii şi Blacii, au pierit doi duci comani şi trei cneji bulgari. Aceşti cneji sunt ofiţeri, conducători de oştire.

puterii regale și depinzând de această putere. Acest cnezat, ne mai fiind o instituție având la temelie regimul dreptului cutumier, a servit numai ca o treaptă pentru înnobilitare și prin aceasta ca o treaptă pentru maghiarizare și deci pentru pierderea naționalității românești.

Cnezatul primitiv, cu legile sale proprii și poate și cu procedură proprie, cunoscute sub numele de *ius valachicum*, dispare încetul cu încetul și în locul său se introduce cnezatul feudal, ca o funcție civilă și militară, acordată de rege și în care cnezat s'a înmormântat nobilimea românească.

Dar, ar putea cineva să întrebe: cum se înțelegea călugărul italian Rogerius cu cnezii și mai târziu cu poporul în mijlocul căruia era obligat să mănânce ceapă, usturoiu și câteodată și pită neagră? El venea numai în misie în Ungaria și numai pentru scurtă vreme și nu avea de unde să știe unguerește. Din arătările sale rezultă că el se ducea adeseori — *saepe* — la adunările cnejilor, iar, după retragerea Tătarilor, a petrecut mai multă vreme în mijlocul populațiunilor din Ardeal. O singură explicație este posibilă: el vorbea limba indigenilor, înrudită cu limba latină și cu limba italiană.

M. ROGERII

CARMEN MISERABILE

*Super destructione Regni Hungariae temporibus Belae IV regis
per Tartaros facta.*

Epistola

Magistri Rogerii in miserabile carmen super destructione Hungarie per Tartaros facta editum, ad Reuerendum dominum Joannem Pestheniensis ecclesie episcopum, feliciter incipit.

Licet; ut liqueat dominationi uestre, ingressus et processus Tartarorum, Hungariam intrantium, in ignominia Crucifixi, perniciem stragemque non minimam populi Christiani, per presens opusculum uestro nomini reddi, de gestis ipsorum sine falsitatis admixtione collectum, quod cum diligentia perlegatis. Multa quidem inuenietis in eo, que meo subiacuerunt aspectui, plurimaque propriis palpaui manibus: nonnullaque a fide dignis didici, in quorum illa fuerunt presencia perpetrata. Si autem interdum reperietis aliqua, que sensui hominum cernantur terribilia et horrenda, me scriptorem et res minime admirentur: sed gracias referant regi regum, qui sue oblitus misericordie, suo angariato populo non pepercit. Nam a regalibus sedibus in exterminii terram prosilientibus, limo eorum oculis non liniuit, immo exacuit gladium uelut fulgur. Uisitauit iniquitates eorum, non in baculo sed in uirga, et peccata non fomentis lenibus, quibus suos consueuerat consolari, sed in uerberibus et in ira subsanando eos, cum irriguit¹⁾ calamitas repentina sic, quod Hungaria plena populo, sedet sola. O dira crudelitas! facta est Hungaria libera

Dăm principalele variante ale textului lui Rogerius

1) *Irriguit*, irruit sau irrupit

sub tributo. Proh pudor, non fuit in tanto exicio, qui consolaretur eam ex omnibus caris eius. Rogo igitur et affectuose depono, quatenus, cum de uita et ipsorum moribus atque pugna describere uoluimus ueritatem, si de tristi materia et horrenda, flebilis inire compulsus sum mestos modos, uos uel quisque lector rectam conscienciam, falsis opinionibus non supponat quod presumptuosa temeritas, patefecit aditum illicitis ausibus uel nociuis. Quia non ad depressionem cuiquam uel derogacionem, sed ad instructionem id potius examinaui ut legentes intelligant, et intelligentes credant, credentes teneant, et tenentes percipiant¹⁾, quod prope sunt dies perdicionis et tempora properant ad non esse. Et sciant cuncti hec me temere non referre, quod quisquis ad manus ipsorum deuenerit Tartarorum, si natus non fuisset, melius esset ei, et sentiet, se non a Tartaris, sed in tartaro detineri. Hoc refero ut expertus. Fui enim per tempus, et dimidium temporis inter eos, in quo mori solacium extitisset, sicut supplicium fuit uita.

I

De intentione regis Bele.

Cum Bela rex Hungarie, inter principes Christianos zelator catholice fidei nosceretur, ad instar progenitorum suorum, Stephani, Emerici, Ladislai et Colomani regum, qui sanctorum catalogo sunt adscripti, inter alia pietatis opera, que ipse in propatulo ut beneficiendi exemplum preberet, et alia, que in conclauis, ut ora iniqua loquencium contra eum obstrueret, exercebat, in mente gessit assidue, prauas et extraneas nationes ad gremium ecclesie matris attrahere, ut animabus deo quam plurimis lucrefactis, suam facilius deduceret lucrifactam²⁾ ad eterna gaudia beatorum.

II

Quomodo rex Bela introduxit regem Comanorum in Hungariam.

Igitur anno MCCXLII ab incarnatione Domini sic euenit, ut Kuthen Comanorum rex ad dictum regem solennes nuncios desti-

1) *Percipiant, percipient.*

2) *Lucrifactam, lucrefactam.*

nauerit asserens ¹⁾ se multis annis cum Tartaris pugnauisse, et obtinuisse duabus uicibus uictoriam contra eos, tertia uero uice, cum existeret imparatus, terram suam subito intrauerunt ita, quod ipso habere exercitum nequeunte, eum dare terga oportuit Tartaris *scleratis* ²⁾, et sic magnam partem terre ipsius, hominibus interemtis, hostiliter destruxerunt. Propter quod si uellet ipsum suscipere ac in libertate tenere, se et suos paratus esset, sibi subdere, ac cum consanguineis fratribusque et amicis suis, rebusque et bonis omnibus in Hungariam intrare, et ipsum in fide catholica imitari. Quo audito rex repletus est gaudio magno ualde; tum pro eo quod talis princeps sibi quasi par haecenus, eius se uolebat subicere dicioni, tum quia poterat ad effectum ducere preconcepta, lucrificando tot animas Iesu Christo. Et sic licentiatis nunciis, non minimis muneribus honoratis, ad dictum Kuthen regem transmisit suos nuncios, et Fratres Predicatores cum eisdem mandans, quod ipsum et suos paratus esset recipere et petita concedere, iuxta sue beneplacitum uoluntatis. Quid plura? Nunciis hinc inde sepius destinatis predictus Kuthen cum suis iter arripuit in Hungariam ueniendi. Rex uero in potentatu mirabili usque ad confinium terre sue obuius sibi fuit, tot eximia, et tot honores sibi et suis faciens, quod ab incolis terre illius, a tempore cuius non exstabat memoria, factum non fuerat neque uisum. Tandem cum propter multitudinem in loco commode morari non possent, pro eo quod erat gens dura et aspera, subdi nescia, ne offenderent Hungaros, uel offenderentur ab ipsis, dabat eis de principibus suis unum, qui eos conduceret; et expensas omnibus, qui preter ipsorum familias, circa quadraginta milia dicebantur, faceret exhiberi, usque ad mediculum ³⁾ terre sue.

III

De odiis inter regem et Hungaros; et primo de causa odii prima.

Cum autem rex Comanorum cum suis nobilibus et rusticis, cepit Hungariam paragrare, quia iumentorum habebant armenta infinita, in pascuis, segetibus, hortis, uirgultis, uineis et aliis Hungaros grauius offendeabant. Et quod horribilius erat eis, cum essent siluestres

1) *Asserens, afferens.*

2) *Sceleratis, scleritatis.*

3) *Mediculum, meditullium.*

homines, uirgines pauperum abominabiliter opprimebant, et thorum potencium ,quando commode fieri poterat, maculabant, licet mulieres ipsorum tanquam uiles ab Hungaris prostrarentur ¹⁾. Et, si in rebus uel in persona Comanum Hungarus offendebat, statim de ipso fiebat iusticie complementum, sic quod alius similia facere non audebat. Si uero a Comano Hungarus ledebatur, sibi de ipso iusticia non fiebat. Et si quando instare uolebat pro uerbis interdum uerbera reportabat. Et sic inter populares et regem odium est generatum.

IV

Secunda odii causa inter regem Belam et Hungaros.

Licet digressionem faciam aliquam, tamen ut legentes intelligant, et audientes non ignorent, destructionis Hungarie fundamentum, reuertar quantocyus ad stylum incepte materie prosequendum. Bone memorie rege Andrea, genitore istius Bele regis, mortis debitum persolvente, subita rex cum regni principibus et nobilibus uenit Albam regiam ciuitatem, et ibi postquam per manus Strigoniensis archiepiscopi, prout moris est, regali diademate extitit coronatus, quosdam de suis baronibus, qui patri adhererant contra eum, compulit exulare, quosdam carcerali custodie, quos habere potuit, mancipauit; quendam de maioribus, Dionysium palatinum, priauri fecit lumine oculorum. Quedam autem statuta ibidem faciens, iussit promulgari, ut terra, malis hominibus qui abundabant plurimum, expurgaretur. Baronum quoque presumptuosam audaciam reprimendo, precepit ²⁾ ut exceptis suis principibus, archiepiscopis et episcopis, si aliquis baronum sedere in sede aliqua in sua presenciam auderet, debita pena plecteretur, comburi faciens ibidem ipsorum sedes, quas potuit inuenire. Quod cognati exulum, et captiuorum amici, sibi etiam timentes in posterum, pre malo non modico habuerunt. Exinde inter eos scandalum est ortum.

V

Tercia odii causa ex hinc secuta est.

Preterea nobiles cum cordis amaritudine referebant: Quod, cum ipsi uel progenitores eorum, contra Ruthenos, Comanos, Polo-

1) *Prostrarentur*, probabil spernerentur.

2) *Precepit*, precipiens.

nos et alios in expeditionem a regibus sepius essent destinati, et aliqui essent ibidem gladio interemti, aliqui fame mortui, aliqui carceribus mancipati, et aliqui diuersis tormentis afflicti, reges, qui pro tempore fuerant, reuertentibus, uel captiuorum propinquis recompensationem et remunerationem congruam faciebant, uillas, possessiones et predia concedendo eis, in perpetuum possidenda. Hic autem, non solum eis non addidit aliquid, sed concessa ad ius et proprietatem cuiusque¹⁾, sine diminutione aliqua reuocauit. Hic est dolor, hic est gladius, qui transfixit animas Hungarorum. Nam qui erant diuites et potentes, et secum habebant multitudinem effrenatam, uix se solos poterant sustentare.

a

VI

Quarta odii causa inter regem Belam et Hungaros.

Item sepius conquerebantur, quod rex contra regni consuetudinem, in depressionem eorum, prout uoluit ordinauit: quod qualiscunque eminencie fuerint nobiles, in eius curia negocium mouere, aut ei ore tenus loqui nequirent¹⁾, nisi supplicationes cancellariis porrigerent, et exinde finem negotii expectarent. Propter quod plerique pro minimo tantum in curia tenebantur, quod equos et res alias pro expensis expendere cogebantur; et multocius non expeditis negotiis recedebant. Nam cancellarii, ut dicebant, pro eo, quod nisi per ipsos requisitos regi loqui poterant, deprimebant et subleuabant aliquos, ut uolebant. Propter quod illos suos reges esse generaliter et publice fatebantur, et regem alium non habere se dicebant.

VII

Quinta odii causa ex hinc orta est.

Hoc aliud referebant, quod preter uel contra eorum consilium et ad depressionem et confusionem eorum, Comanos adduxerat. Quod patebat ex eo, quia quando ipsi uocati uel non uocati ad curiam accedebant, copiam uidendi regem non habebant, nisi a remotis et

1) Cuiusque, sui ipsius.

2) Nequirent, naquiuierint.

illi solum per interpretem loquendi ¹⁾ habebant facultatem. Et si minimus Comanus accederet, statim ut patebat aditus, intrabat et Comanos tam in sessionibus quam ²⁾ consiliis et in omnibus Hungaris preferebat. Propter quod tanta indignacio erat eis, quod uix poterant tolerare, et licet non exprimerent, ad ipsum tamen bonum cor et animum non habebant, nec pro ipso pacis consilia cogitabant.

VIII

Responsio ad primam odii causam.

Fautores autem et fauentes regi, iustificare ipsum in omnibus nitebantur, sic ad premissorum singula respondentes. Comanis introductis, cum per fide dignos ad regis noticiam peruenisset, quod per Comanos Hungari grauarentur ¹⁾: principibus, baronibus comitibus et Comanis omnibus, circa monasterium de Kew circa Ticiam conuocatis, deliberacione diligenti, communi consilio est sancitum, quod nobiles Comanorum cum suis famulis diuisim per singulas Hungarie prouincias mitterentur et moram quilibet in prouincia traheret sibi assignata, et ita cum multi simul non essent grauamen inferre Hungaris non ualerent. Et si Comanus Hungarum, uel Hungarus Comanum offenderet, comites, quibus hoc sub pena gracie regis iniunctum fuerat, iusticiam facerent equiualentem; licet Comanis hoc, quod separari ⁴⁾ deberent, plurimum displiceret. Et sic ipsi postea sine offensione cuiusquam, cum suis tentoriis fultreis, iumentis, pecoribus, terram uacuum Hungarie peragrabant. Et cum essent multi et pauperes inter eos, habebant Hungari de eis quasi pro nihilo seruiantes, et sic status eorum magis ad commodum, quam incommodum erat eis. Cessare igitur debebat in hoc maliuolencia populorum.

IX

Responsio ad secundam odii causam.

Si rex, mortuo genitore, suscipiens gubernacula regni sui, quosdam de maioribus fecit questionibus subici et tormentis, sane men-

1) *Loquendi*, loqui.

2) *Quam*, et.

3) *Grauarentur*, grauerentur.

4) *Separari*, separare.

tis non debet aliquis admirari. Nam iidem ¹⁾ inter ipsum regem et patrem eius sepius seditionem et scandalum procurauerunt, ita quod hinc inde sepius milicia congregata, dimicare ad inuicem uoluerunt, nisi per tenentes medium inter eos, essent pacis federa reformata. Cum et ipse rex ad patris curiam accedebat, iidem in nullo sibi penitus deferebant, immo dehonestare ipsum uerbis et factis in quantum poterant nitebantur. Quod celari non potest. Et contra uitam patris et filiorum nequiter conspirauerant, ut illis gladio interemtis, facilius quilibet posset de Hungaria, quam sibi per partes diuiderent, porcionem sibi debitam, sine condicione cuiuslibet obtinere.

Et cum concepta nequirent effectui mancipare, aliud nequius cogitarunt. Duci Austrie litteras cum certis pactis et condicionibus destinando, domino Frederico Romanorum imperatori coronam regni et Hungariam dare promittebant. Sed nuncius in uia captus, regi fuit cum litteris presentatus. Unde conseruando ipsos ad uitam, misericordia, que superexaltat iudicium, usus est contra eos. Si uero statuit quod terra malis hominibus purgaretur quam iniquitatem continet hoc statutum? Si sedes baronum cremari fecerit, que iniquitas fuit ista? Numquid debent domini subditis esse pares? Igitur non erant iusti Hungari in hac parte.

X

Responsio ad terciam odii causam.

De tertia causa odii regem taliter excusabant. Est omnibus non ignotum, quod septuaginta duos habet Hungaria comitatus, hos reges Hungarie bene meritis conferebant et auferebant ²⁾ sine iniuria possidentis. Ex his comitatibus ³⁾ habebant delicias, diuicias et honores, potenciam, altitudinem et munimen. Sed per prodigalitatem quorundam progenitorum suorum, iura comitatum erant adeo diminuta, ut meritis et demeritis ⁴⁾ personarum non discussis, eisdem possessiones, uillas et predia ad comitatus pertinenia, in perpetuum contulerant. Ex quo uiros comites non habebant, et cum incedebant, simplices milites propter diminucionem comitatum putabantur. Qui autem potenciores erant, sicut Thauerni-

1) *Iidem*, idem.

2) *Auferebant*, auferebatur.

3) *Comitatibus*, comitibus.

4) *Demeritis*, imeritis.

corum¹⁾, qui et camerarius dicitur, ac dapiferorum, pincernarum, nec non agasonum²⁾ magistri, et ceteri qui habebant in curia dignitates, exinde in tantum incrassati erant, ut reges pro nihilo reputarent. Hic autem cupiens redintegrare coronam, que pene parue potencie facta erat, licet plurimis displiceret, male tamen alienata studuit reuocare, ad ius et proprietatem comitatum, tam a sibi contrariis, quam a suis. Licet non faciendo iniuriam alicui, iure suo in omnibus uteretur, tamen de regalibus bonis, bene ac fideliter seruientibus remunerationem congruam faciebat³⁾. Unde quia usus fuit iure suo, cessare debebat maliuolencia Hungarorum.

XI

Responsio ad quartam odii causam.

Cum esset propter diuersitates multiplices et ritus diuersos pene totum regnum Hungarie deformatum, et rex ad reformationem eius totis uiribus anhelaret, et implicitus rebus arduis, nequiret singulis audenciam beniuiolam exhibere, duxit deliberatione prouida statuentium, quod negocia suorum regnicolarum deberent, ad instar Romane curie, per petitiones in sua curia expediri, suis cancellariis ita mandans quod per se leuia et simplicia negocia expedirent quantocius possent, ad suum auditorium ardua et grauius perferentes. Hoc ideo faciebat, ut negocia finem debitum uelociter sortirentur. Sed maliuoli, quod ad leuamen oppressorum fuerat adinuentum, ad iniquum compendium retorquentes, nodum in stupa, et pilum in ovo inuicere mendaciter satagebant.

XII

De uulgari Hungarorum opinione

Illud asserabant penitus falsum, quod rex introduxisset Comanos ad depressionem et odium Hungarorum: sed solum propter hoc, ut cultus diuini nominis in Hungaria suis temporibus augeretur et sic, quando ipsum aduersus inimicos corone guerram habere con-

1) *Thauernicus*, thauernicorum.

2) *Agasonum*, agazonum, agalonum.

3) *Faciebat*, favebat.

tingeret, contra eos cum eis forcius et durius dimicaret. Si autem Comanos plus quam Hungaros honorabat, hoc ipsi egre ferre non poterant nec debebant. Nam decebat ¹⁾ regiam dignitatem introductos hospites honorare; maxime cum hoc eis promiserat iuramento, et ipsum in fide sua ceperint imitari. Et cum essent eis Hungari odiosi, solum regem habebant in Hungaria protectorem. Nam Kuthen rex Comanorum per regem, et quamplures alii per maiores et nobiles regni fuerant baptizati, ita quod iam cum Hungaris connubia contrahabant. Et si rex eis fauorabilis non fuisset, ipsi in Hungaria non stettissent. Auditis autem hinc inde propositis scriptor finem huius negotii non imponit, lector si ualeat causam terminet, iusticia meditante.

XIII

Interloquium ad continuandam narrationem

His interposicionibus expeditis, scriptor stylum dirigit ad tractandum inrepte materie prosecucionem. Et si qui ipsum lingua mordere uoluerint toxicata, dicentes quod interposiciones huiusmodi nil ad rem pertinerent, et bene poterat esse sine illis: non est uerum, quia hec discordia potissimus fomes fuit, quare Hungaria sic uelociter est destructa.

XIV

De uulgarī Hungarorum opinione

Anno igitur Domini euoluto, Hungaria ad regem in maliuolencia existente, circa natiuitatem Domini fama fuit, quod confinia Hungarie Ruscie contigua ²⁾, Tartari deuastabant. Et quia rex de hoc per suos nuncios certus erat, ad custodiendam portam Ruscie, que Montana dicitur, per quam in Hungariam patebat aditus, misit maiorem eum comitem cum exercitu palatinum et fecit per totam Hungariam proclamari, quod tam nobiles, quam qui seruiantes regis dicuntur, quam castrenses et pertinentes ad castra superius nominata, se ad exercitum prepararent, ut essent, quando rex mitteret, prepa-

1) *Decebat*, dicebat.

2) *Contigua*, continua.

radi. Cum autem hoc per totam Hungariam clamaretur Hungari pre nimio gaudio non credebant, asserentes, quod de Tartaris multoties insonuerat talis rumor, et sic semper uiderant illum esse nullum, unde dicebant: «multa renascentur, que iam cecidere». Alii asserebant, quod quidam ¹⁾ de prelatiis ecclesiarum rumores huiusmodi procurabant, pro eo quod tunc temporis ²⁾ Romam non irent, ad concilium uocati a Romano pontifice celebrandum. Et talis opinio erat eis. Fuit tamen omnibus manifestum, quod Ugolinus Colocensis archiepiscopus, pro se ac quibusdam suffraganeis suis Venecias miserat pro galeis, et fuerunt per regem, contra uoluntatem eorum, ab itinere reuocati. Alii uero quamplurimi fatebantur, ut haberent de rege materiam obloquendi, quod Comani societatem contraxissent ³⁾ cum Ruthenis, ut simul contra Hungaros, a quibus multa mala perceperant, et sepius destructi fuissent, dimicarent. Et propter hoc, plus quam per annum, eos predictus Kuthen cum suis preuenerat, ut condiciones terre addiceret, et linguam faceret sibi notam, et cum introitum illorum perciperet, pugnam inciperet contra regem, et sic facilius illi portam possent ⁴⁾ obtinere, et ad ipsius Kunthen auxilium festinare, et ita citius aliquam partem Hungarie deuastare, gaudento et mordendo regem, pro eo quod Comanos introduxerat, ut superius est expressum. Et in hac opinione quamplurimi concordabant.

XV

De consilio regis contra Tartaros.

Cum ergo postmodum uersus quadragesima pergeret iter suum ⁵⁾, magis ac magis fama huiusmodi crebrescente, rex ad quandam uillam, que Buda dicitur, super ripam Danubii positam, in qua consueuerat quadragesimam celebrare, pro eo quod dicebatur locus communior, properauit. Et archiepiscopis, episcopis et aliis regni maioribus conuocatis, deliberabat assidue, qualiter posset de tanto negotio prouidere, monens et hortans eos sepius, quod quilibet haberet suos stipendiarios milites preparados. Kuthen uero, qui cum uxore, filiis, filiabus et quibusdam suis maioribus, tanquam suspectus et sceleris

1) *Quidam, quidem.*

2) *Temporis, tempore.*

3) *Contraxissent, contraxerunt, contraxerant.*

4) *Possent, poterint, poterant.*

5) *Iter suum, subinjeles annus.*

consciis, a rege fuerant conuocati, communi deliberato consilio, eualiter, ne possent manus ipsorum effugere, custodie fuerunt mancipati.

XVI

Quid fecit rex Bela, cum per Palatinum de introitu Tartarorum certificatus fuit.

Circa uero medium quadragesime uenit ad regem cursitando unus de militibus Palatini, ex parte ipsius referens, quod iam ad portam Ruscie peruenerant, et indagines destruebant, et non credebant quod Palatinus posset eis resistere, nisi rex mitteret ei auxilium festinum. Rex adhuc incredulus, secum armatos milites non habebat. Et dum in anxietate huiusmodi permaneret, quarto die postea, uenit idem solus, qui nocte dieque cursitauerat, Palatinus dicens: quod duodecimo die intrante Marcio, in porta congressum habuerat cum eisdem, et suis pene omnibus sagittis et gladiis crudeliter trucidatis, cum paucis euaserat, et que facta erant sibi uenerat nunciare. Sed licet rex de malis rumoribus non modicum obstuperet, licenciavit tamen archiepiscopos, episcopos et alios suos comites et barones, eis precipiens firmiter et districte, ut quilibet aggregata sibi militia iuxta posse, rediret ad ipsum, et sine dilacione temporis festinarct, prout urgens necessitas, et manifesta utilitas exigebat. Et precepit magistro Stephano, episcopo Waciensi, Orodienzi et Sancti Salvatoris Chanadiensi prepositis, quod ad reginam festinanter accederent, et ad confinium Austrie properarent, ibidem finem huius negotii expectantes. Item per suas litteras rogauit ducem Austrie, ut ad ipsum accederet festinanter, et iussit Comanis omnibus, quod uenire ad ipsum aliquatenus non differrent. Ipse enim de Strigoniensi et Albensi ciuitatibus, que ad unam tantum dietam distabant, exercitu congregato confestim transiuit Danubium, et in magna et ditissima Theutonica uilla, que Pesth dicitur, Bude opposita ex altera parte Danubii, moram traxit, suos ibidem cum exercitu exspectans principes, comites et barones.

XVII

Alia interlocutio.

Pater et domine aduertite reuerende! et quia cum multa simul occurrerint, nequeunt dici simul; oportet igitur ut uno dimisso negotio, in dicendo aliud assumatur.

XVIII

Sequitur rursus interlocutio.

Notate itaque nomina dominorum Tartarorum, et qualiter intrauerunt in Hungariam, et astuciam eorundem, quia non dimittetur indiscussus articulus, quin quilibet sensus debitus imponatur.

XIX

Nomina regum Tartarorum in Hungariam intrantium.

Rex regum et dominus Tartarorum, qui Hungariam intrauerunt, Bathus suo nomine uocabatur. Rector erat sub ipso, in milicia potencior Bochetor appellatus. Cadan in probitate melior dicebatur, Coacton, Feycan, Peta, Hermeus, Cheb, Ocadar, maiores reges inter Tartaros censebantur, quamquam essent inter eos alii reges quam plurimi, principes et potentes, qui cum quinquies centenis milibus armatorum regnum Hungarie inuaserunt.

XX

Quomodo Tartari Rusciam et Comaniam destruxerunt.

Hi autem quando Rusciam et Comaniam ¹⁾ totaliter et unanimiter destruxerunt, retrocedentes ad quatuor uel quinque dietas, intacta confinia Hungarie continua dimiserunt, ut cum reuerterentur, tam pro equis, quam pro se uictualia inuenirent, et rumores ad Hungaros minime peruenirent. Cum quidem uictualia dictorum regnorum consumsissent et Hungariam proponerent occupare, Bathus maior dominus, dimissa tota familia, solus cum suis militibus et non multis ad dictam portam Ruscie, que propior erat ad locum, in quo rex congregabat exercitum, recto tramite properauit, et expugnato exercitu comitis Palatini, eandem portam obtinuit, et intrauit. Peta rex per Poloniam dirigens gressus suos, uno ab ipso de ducibus Polonie interfecto, et destructa Uratislauia ciuitate nobilissima, et strage facta mirabili, ac in terram ducis Moraue, aliis ducibus pre-

1) *Comaniam*, *Comoniam*.

stare sibi auxilium nequeuntibus, simili crudelitate peruadens, ad portam Hungarie festinavit. Rex Cadan inter Rusciam et Comaniam¹⁾, per silvas trium dierum habens iter siue uiam, peruenit ad diuitem Rudanam, inter magnos montes positam Theutonicorum uillam, regis argentifodinam, in qua morabatur innumera populi multitudo. Sed cum essent homines bellicosi, et armorum penuriam non haberent, audito ipsorum aduentu extra uillam, per siluas et montes eis obuiam exierunt. Cadan uero respiciens multitudinem armatorum, terga dedit, fingens fugam ante eos. Tunc populi cum uictoria reuertentes, armis depositis, inebriari uino, prout Theutonicorum furia exigit, inceperunt. Sed ipsi Tartari subito uenientes, cum fossata, muros et munitiones aliquas non haberent, uillam ex multis partibus intrauerunt. Et licet hinc inde fieret magna strages, uidens populus quod eis resistere non ualebat, se ad fidem eorum totaliter reddiderunt. Sed Cadan sub sua protectione uilla recepta, Ariscaldum comitem uille cum electis sexcentis armatis Theutonicis, suis militibus associauit sibi, uenire cum eis incipiens citra siluas. Bochetor autem cum aliis regibus, fluuium qui Zerech dicitur transeuntes peruenerunt ad terram episcopi Comanorum et expugnatis hominibus, qui ad pugnam conuenerant, ceperunt terram totaliter occupare. Reuertar igitur ad regem Hungarie, qui erat in dicta uilla Pesth, ut processus eius plenius describatur.

XXI

Qualiter Tartari processerunt, postquam portam habuerunt.

Postquam autem maior dominus Bathus portam habuit, cepit uillas comburere, et gladius eius non parcebat sexui uel etati, et ad regem quantum poterat festinabat, et cum prope ad Pesth, ad mediam dietam, ante dominicam de passione Domini, die ueneris peruenisset, statim quosdam usque ad uillam misit, comburendo, interficiendo, prout eis innata malitia ministrabat. Sequenti die misit alios uel eosdem, qui peragebant similia uel peiora. Sed rex exire ad eos aliquos, ad faciendum congressum, nullatenus dimittebat. Et illi dum credebantur ire, reuertebantur, et dum putarentur reuerti, iterum ibant²⁾, diem in ludo totaliter expendentes. Cumque die dominico

1) *Comaniam*, *Camoniam*.

2) *Ibant*, *ueniebant*.

facerent illud idem, Ugolinus Colocensis archiepiscopus hoc graue ferens quamplurimum, quod quidem ¹⁾ quasi predones tot bonos homines confundebant, et grauius quod rex sibi et suis pusillanimus uidebatur. Propter quod contra mandatum regis cum paucis de suis foras exiens, congressum habere uoluit cum eisdem. Sed illi terga uertentes, paulatim retrocedere inceperunt. Hoc archiepiscopus intuens, incepit eos equorum insequi pleno cursu. Tandem terra paludosa reperta, illi uelocius transierunt paludem. Hoc archiepiscopus non aduertens, cum proximus illis esset, festinus intrauit, et cum esset cum suis armorum pondere pressus, transire uel retrocedere nequierunt. Sed illi ad eos uelocius reuertentes, circumdederunt paludem, et in ipsos sagittas uelut pluuiam ²⁾ emittentes, eosdem ibidem totaliter necauerunt. Cum tribus autem uel quatuor euadens archiepiscopus, sic confusus remeauit ad uillam, non modicam iram habens, tam de suis perditis, quam de eo, quod rex non fecit aliquem in sui subsidium properare.

XXII

Quomodo fuit destructa ciuitas Waciensis.

In dominica de passione pars exercitus Bathi regis regum accessit ad Waciam ciuitatem, positam super ripam Danubii, ad mediam dietam prope ad uillam Pesth, in qua rex cum exercitu morabatur. Et capta ciuitate penitus et debellata, qui ad ecclesiam et ad palacia ecclesie, que erant quasi castrum munita, recursum habuerant, tam de ciuitate quam de circumpositis uillis, innumera populi multitudo, eos uiriliter expugnauerunt, et thesauro ecclesie habito, canonicos et alias personas, dominas et puellas, quas noluerunt ³⁾ interimere gladio, in igne totaliter cremauerunt. Et ita in dominica de passione Wacienses passi sunt, ut cum domino Jesu Christo partem habere mererentur.

XXIII

Quomodo dux Austrie insultum fecit in Tartaros.

Illud non est aliquialiter omittendum, quod dux Austrie, rogatus a rege, uenerat, sed cum paucis, tanquam facti nescius et iner-

1) *Quidem*, quidam.

2) *Pluuiam*, pluuia.

3) *Noluerunt*, uoluerunt.

mis. Et cum aliqui ex Tartaris ad uillan Pesth more solito aduenissent, armis et equis sibi assumtis, obuius eis fuit. Et cum simul congregi ¹⁾ debuissent, illi terga dantes, prout assueuerunt, abibant. Sed dux submisso equo subdens calcaria, quendam attigit ²⁾, percuciens eum cum lancea taliter, quod lancee hasta fracta, de equo ipsum prostrauit ad terram. Alteri uero ipsorum canesio, id est maiori, uolenti prostrato succurrere, armato more iuxta sellam confestim arrepto mucrone, uno ictu brachium illius amputauit. Qui statim de sella corruens, expirauit. Aliis in fugam conuersis prostratum ceperunt, ipsum uinctum cum equis ad exercitum adducentes. Propter hoc Hungari, assumpta materia, exprobrare regem, ac exaltare ipsum ducem unanimiter inceperunt.

XXIV

Quomodo Kuthen rex Comanorum extitit interfectus.

Cumque publica fama esset, quod Kuthen, qui cum suis, ut dictum est, prope ad regem in custodia tenebatur, esset tanti sceleris non immunis, et adhuc qui uenerant Comani, non Tartari crederentur, clamabat totus populus contra eum: «Moriatur, moriatur! ipse est qui destructionem Hungarie procurauit». Et pro ipso regi sepius exproprantes dicebant: «Pugnet rex noster, qui Comanos in nostrum odium introduxit». Alii clamabant: «Pugnet rex cum illis, quibus nostra predia sunt collata». Rex exprobracionibus frequenter auditis, misit hominem ad Kuthen, ut ad ipsum accedere non differret. Sed Kuthen, qui crebro acclamaciones populi audiebat, timens penam, licet esset immunis a culpa, mandauit regi: quod ad ipsum nequaquam accederet, nisi ei talem hominem destinaret, cui esset potencia ipsum ad eundem ducere³⁾, ac ipsum eruere de manibus populorum. Hoc regi nuncio referente, clamor factus est magnus in populo: «Moriatur, moriatur!» Ac sic subito Hungari et Theutonici armati intrantes palacium, in quo erat, uiolenter ad ipsum accedere uoluerunt. Kuthen uero cum suis, arreptis arcubus et sagittis, ad se ipsos accedere non sinebant. Sed populorum multitudine accedente, ceperunt eosdem. Et cunctis in instanti capitibus amputatis, ea in populos per

1) *Congredi*, congregi.

2) *Attigit*, atinxit.

3) *Ducere*, ducem.

fenestras de palacio proiecerunt. Quidam autem uolunt hoc facinus duci Austrie imputare, ab aliis uero de mandato regis dicitur esse factum. Tamen postquam pro certo est compertum, quod Kuthen huius nequicie est expers, asserunt hoc uerisimile non esse, quod rex qui ipsum de sacro fonte leuauerat, et securitatem ei dederat prestito iuramento, tantum facinus perpetrasset. Nolo quidem ego, qualiter hoc factum est diffinire. Diffiniat ille qui nouit, et penam uel gratiam unicuique iuxta opera sua reddet.

XXV

Quid fecerunt Comani, audita morte regis ipsorum; et qualiter rex Bela contra Tartaros processit.

Tartaris itaque die noctuque in circuitu uillas comburentibus, instabat Colocensis archiepiscopus apud regem, ut exiret cum exercitu contra eos. Igitur duce Austrie recedente, maxime cum maior regni exercitus aduenisset, rex cum exercitu motus exiens, incepit paulatim procedere contra eos. Cumque Comani, uocati contra Tartaros ubicunque essent, in regis subsidium unanimiter aduenirent, audita morte ipsorum domini Kutheni, turbati sunt grauiter et commoti, quid deberent agere ignorantes. Cum autem rumor de morte eiusdem increbruisset, Hungari uillani, odiosi eis, ubique contra eos insurgere ceperunt, spoliando et interficiendo eosdem, sine aliqua pietate. Qui cum taliter inspicerent se perimi¹⁾, insimul congregati non solum se defendere incoeperunt, sed uillas comburere et rusticos uiriliter expugnare.

XXVI

Quomodo euasit Chanadiensis episcopus manus Comanorum

Sed cum Bulzo Chanadiensis episcopus et Nicolaus filius Bore, cum nobilibus multis, uxores, filios, filias et familias ad partes superiores conducerent, ut postmodum ad regis exercitum festinantes accederent, obuiantes Comani incoeperunt pugnam durissimam contra eos, et eis resistere nequeuntibus, sunt quasi omnes gladio interempti. Episcopus tamen cum paucis, in curru iacens infirmus, dum pugna

1) *Perimi*, peremi.

fieret, est longius asportatus. Comani ¹⁾ uero, ut Tartari, terram postmodum destruentes, et conuenientes in unum, ex ista parte Danubium transierunt et sic destruendo incepterunt ad Marchiam propere. Illi autem de Marchia hoc scientes, conuenerunt in unum, eis obuiam exeuntes, congressum cum eis in finibus Marchie habuerunt, et superati ab eis, preueniebant unus alium fugiendo, et sic Comani ceperunt Marchiam nequiter expugnare, mortem sui domini crudeliter uindicantes. Nam cum interficiebant Hungaros, dicebant: «Hunc ictum sufferas pro Kutheno». Et destructis melioribus uillis, scilicet Frankauilla senatoria sancti Martini, et aliis, et recepta multa pecunia, equis et pecoribus, destruendo terram in Bulgariam transierunt.

XXVII

Quomodo Waradiensis episcopus per Tartaros extitit deceptus.

Benedictus quidem Waradiensis episcopus, pro se de mandato regis magno exercitu congregato, uolens in ipsius subsidium accedere, intellexit quod Tartari ciuitatem Agriensem dextruxerant: hominibus de ciuitate et aliorum, qui ad defensionem ipsius conuenerant, aliis combustis, aliis gladio interemtis, spolia, thesaurum episcopi et ecclesie, exinde asportabant. Unde sumens audaciam pro eo, quod paucis diebus elapsis, congressum cum paucis eorum habuerat, et preualuerat contra eos, inceptit post ipsos dimisso exercitu festinare, ut sibi posset fragmenta colligere, ne perirent. Hoc Tartari prescientes, finxerunt se ire longius et steterunt. Et cum haberent equos plurimos, et ipsi pauci existerent, figmenta talia ordinauerunt. Fecerunt autem laruas et monstra quamplurima, ea super equos uacuos, tanquam si essent milites ordinando, et equos illos, sub quodam monticulo, paucis cum eis relictis seruientibus, dimiserunt mandantes eisdem, ut cum ipsi cum Hungaris ingrederentur ²⁾ ad pugnam, ipsi exirent acie ordinata, et paulatim procederent uersus eos. Et ipsi in planicie Hungaros expectabant. Quibus aduenientibus, Boch comes, et quidam ³⁾ alii, qui de melioribus militibus Hungarie putabantur, qui cum episcopo uenerant, ipsis uisis, habentis equorum dimissis, congressum habuerunt durissimum cum eis-

1) *Comanos*, Comani.

2) *Ingrederentur*, congregarentur.

3) *Quidam*, quidem.

dem. Et cum essent Tartari numero pauciores, terga eis dare fingentes, uersus monticulum retrocedere ceperunt. Et dum ipsi cum laruis exierunt sub monte, et, ut conductum erat, acie ordinata, Hungari hoc uidentes, et opinantes eis insidias factas, terga dederunt, et fugam uelociter inierunt. Tartari autem mox in illos conuersi, illos sequebantur, eosdem prosternendo¹⁾ et interficiendo, prout nequius crudelitates poterant exercere. Episcopus autem cum paucis reuersus est ad Waradinum, et aliquantula mora facta collectis aliis militibus, transiuit Danubium et euasit.

XXVIII

De infelici bello regis Bele cum Tartaris commisso.

Cumque rex, ut dictum est, egressus de uilla Pesth, progrediretur contra Tartaros cum multitudine armatorum, illi de combustionibus uillarum reuersi, et subito insimul congregati, per uiam, per quam uenerant, retroibant. Et sicut isti paulatim persequabantur eosdem, sic et illi tantum ante ipsos se fugere simulabant. Et cum ad quandam aquam, que Sayo dicitur, et non multum longe de Agriensi ciuitate fluit, et intrat Ticiam, peruenissent, post aque transitum, qui fiebat per pontem, castra metati sunt et steterunt, ponentes in ponte custodes, qui noctis uigilias custodirent. Tartari quidem post transitum eiusdem paludis circa aquam se in planicie posuerunt. Et cum aqua magna existeret et lutosa, non erat eis credulitas²⁾, quod sine ponte transitus alicui esse posset. Rex interim suos hortabatur, ut ad pugnam uiriliter se haberent, uexilla non pauca, manu propria maioribus assignando. Hungari autem habebant hec omnia in derisum, de multitudine confidentes, ad pugnam tamen propter rationes superius assignatas cor et animum non habebant. Uolebant quidem quod rex perderet³⁾, ut ipsi chariores postmodum haberentur, credentes plagam huiusmodi particularem quibusdam, et non omnibus generalem; sicut audierant quandoque in Hungaria esse factum. Nam intrabant Comani subito, et aliquam partem terre, antequam conuenirent Hungari, destruebant, festinantes postmodum ad recessum; et interdum Hungari idem⁴⁾ de Comania faciebant. Sed

1) *Prosternendo*, prostrando.

2) *Credulitas*, crudelitas.

3) *Perderet*, perderetur, periret.

4) *Idem*, iidem.

non sic, quia hec ultima primis minime responderunt. Tamen nulle milites omni nocte ad custodiam exercitus ponebantur. Quid plura? Tartari uadum inuenientes longe ab exercitu, una nocte unanimiter transierunt, et in aurora totum regis exercitum circumdantes, sagittas emittere in exercitum sicut grandines inceperunt. Hungari uero, quia fuerunt totaliter occupati et illorum preuenti astucia, cum armati equos suos ascendebant, nequibant milites suos dominos, et domini suos milites inuenire. Et cum ad pugnam accederent, tepide ac remisse accedebant. Tanta enim erat crebrosa emissio sagittarum, quod fere umbram pugnantibus faciebant, et sagitte sicut locustae et bruchus congregatim uadunt, per aera uolabant. Et sic sagittarum ictus minime sufferre ualentes, infra circulum exercitus retroibant. Rex uero acies non poterat ordinare. Et si mixtim ex quacumque parte ibant Hungari ad pugnam, illi eis cum sagittis obuiam uenientes, ipsos infra exercitum retrocedere faciebant, ita quod ipsi ex calore nimio, et angustia maxima ad tantam lassitudinem uenerant, quod rex et Colocensis archiepiscopus, qui anxii reformidabant, nec minis nec adulacionibus ac monicionibus, iam ad pugnam poterant aliquos destinare, ab aurora usque ad meridiem in tali angustia existentes.

Tandem cum iam deficere uiderentur, dux Colomanus, frater regis, cum suis quos in tanta pressura habere potuit, conflictum durissimum, ex una parte exercitus habuit cum eisdem, pugne per magnum spacium diei insistendo. Et dum crederet se per residuam exercitus partem adiuuari, deceptus est. Nam cum ex altera parte ad pugnam plurimi ire crederentur, ad pugnam non ibant, sed Tartaris ultro parum secedentibus, illis per sui medium uiam absque aliquali sagittarum emissionem, dabant. Quare Hungari plures et plures tali uia potiti, ab exercitu se subtrahebant. Et quanto plures transibant, tanto latior uia per Tartaros illis dabatur et in tanto conflictu non erat rumor uel uerbum aliquod inter eos. Et cum rex illos ad conflictum ire crederet, ipsi exhibant ad fugam potius quam ad pugnam. Tartari uero expectantes regis exercitum, nullatenus se mouebant. Et cum iam de multis partibus exercitui regio exitus pateret, rex ab illis incognitus cum paucis uiam habuit uersus siluam. Dum autem Colomanus direxit per aliam partem exercitus suum iter, die noctueque in equis plurimis, usque ad dictam Pesth, non per uiam publicam, per quam Hungarica natio lubricabat, sed per deuium, laxatis equorum habenis, ad portam Danubii festinabat. Et quanquam a burgensibus rogaretur, ut morulam faceret quousque

saltem pararentur naues ad transitum dominarum uxorum illorum, teneri tamen non potuit, nec ad id induci, dicebat enim, quod de se quilibet cogitaret. Aduentum enim persequencium metuens, solus confestim transiuit, et fugit in Simigium, ad quendam locum qui dicitur Segusd ¹⁾. Et licet burgenses de Pesth cum familia ad transitum festinarent, prius tamen superuenerunt Tartari, et qui non fuerunt in Danubio suffocati de burgensibus, extiterunt gladio interrenti.

XXIX

De fuga episcopi Quinqueecclesiensis.

Intuens autem Bartholomeus episcopus Quinqueecclesiensis, destructionem exercitus, et aduertens quod quidam ²⁾ de Tartaris in exercitum irruentes castra plurima comburerent, similiter non per uiam publicam, sed per campum, cum multis militibus fugam iniit. Et cum pauci de Tartaris equos post eos mitterent pleno cursu, Ladislaus comes, qui ad regem multis uexillis extensis cum sua milicia ueniebat, nil de gestis ipsis presciens, superuenit. Episcopus hungarica uexilla cognoscens, ad comitem declinauit. Tartari uero multitudinem aduertentes, abierunt retrorsum, et alios insequi curauerunt. Et sic ipse comes cum episcopo abeuntes, ab ipsorum manibus euaerunt.

XXX

De episcopis et aliis clericis in dicto bello interfectis.

De fugientibus quoque per amplam uiam uersus Pesth, et in exercitu remanentibus, facta est tanta strages, totque millia hominum sunt interemta, quod estimacio fieri non ualet, nec referentibus fides, propter innumeram cladem leuiter adhibetur. Maiores tamen de clericis cecidere: Mathias Strigoniensis archiepiscopus, quem rex, tum propter fidelitatem, tum quia insimul nutriti erant, magis diligebat, et eius consiliis, magna sub confidencia, in rebus arduis utebatur. Ugolinus Colocensis archiepiscopus, nobilissima ortus

1) Segusd, Fegusd.

2. Quidam, quidem.

prosapia, magna et ardua mundi negocia omissis, minimis disponens: Hic erat sub cuius fiducia nobiles Hungarie respirabant, hic erat sub cuius fiducia maiores et mediocres humiles se reddebant. Georgius episcopus Iauriensis, qui et nobilis fuit moribus, et peritus scientia litterarum. Reynoldus Ultrasilvanus episcopus et ecclesie Nitriensis episcopus, qui fuerat laudabilis uite, et morum honestate preclarus. Nicolaus Scibiniensis prepositus, regis uicecancellarius, nobilibus natalibus ortus, qui unum de maioribus, antequam se necis necessitati subiiceret, cruentato gladio iugulauit. Eradius archidiaconus Bachiensis, magister Albertus, Strigoniensis archidiaconus, qui circa fluenta iuris prelatus, alios meruit edocere. Ipsorum quoque corpora diris mucronibus taliter sunt mactata, quod post recessum eorum, quamquam multum exquisita fuerint, nequierunt ullatenus reperiri. De numero uero laicorum maiorum et minorum, qui suffocati fuerunt paludibus et aquis, igne concremati et gladio interempti, nulli mortalium possit fieri certitudo. Nam per campos et uias iacebant corpora multorum mortuorum, aliqua capite diminuta, aliqua frustatim diuisa in uillis et in ecclesiis, ad quas recursum habuerant, plurima concremata. Hoc exicium, hec perniciēs, hec strages tenebat duorum dierum itinera occupata, totaque terra erat sanguine rubricata, et existebant corpora super terra, sicut stant ad pascua per deserta greges pecorum, ouium et porcorum et sicut in lapacidinis secti lapides ad stucturas. Habuit igitur aqua corpora mortalium suffocata, hec sunt a piscibus, a uermibus, ab auibus in aquis degentibus deuorata. Terra illorum corporum dominium est adepta, que occubuerunt uenenatis lanceis, mucronibus et sagittis, hec sanguine cruentata celi aues, et dentate bestie, tam domestice quam siluestres, morsu usque ad ossa nequissime corroserunt. Ignis illa tenuit, que cremata sunt in ecclesiis et in uillis. Interdum ignem, ex cremacione huiusmodi, pingua exstinguebant. Hec consumi nequeunt modico temporis interuallo. Nam inueniuntur ¹⁾ in locis plurimis, usque ad tempora longiora, ossa denigratis pellibus non consumtis inuoluta, pro eo quod quibusdam bestiis esce placide non existunt, nisi aliter destruantur. Cum autem in dominium trium elementorum uniuersa corpora transiissent, uidendum est quid quarto reliquerint elemento. Ad aerem igitur, qui quartum dicitur elementum, alia tria fetorem omnium corporum transmiserunt; et sic ex fetore corruptus est et infectus, quod homines, qui per campos,

1) *Inueniuntur*, inuenientur.

et uias et siluas, ex uulneribus remanserant semiuiui, ex infectione aeris, qui forte uiuere poterant, expirauerunt. Et sic aer huius crudelis exciis non est expers. De auro igitur et de argento, equis, armis, uestibus et rebus aliis tot hominum qui occubuerunt, tam in prelio, quam in fuga, quid dicetur? Equi cum sellis et frenis, sine sessoribus, per prata et nemora discurrebant, et ex strepitu erant facti adeo furibundi, quod insanire ¹⁾ penitus uidebantur. Et sic eos territos, cum nequirent proprios dominos reperire, oportebat aut mori gladio, aut subicere se dominio exterorum; quorum hinnitus haberi poterat pro gemitu atque fletu. Argentea quoque uasa et aurea, serice uestes, et alia hominibus opportuna, per campos et siluas a fugientibus proiecta, ut ipsi uelociori cursu manus insequencium euaderent, non habebant aliquos collectores. Tartari tantum interfectionibus hominum insistentes, de spoliis minime curare uidebantur.

XXXI

Quomodo Tartari habita uictoria spolia diuiserunt, et inuenito regis sigillo ficticias litteras scripserunt.

Habita de tanto exercitu uictoria, et triumpho captaque depredatione huiusmodi cum tumultu, et uestimentis mixtis sanguine, equis, auro et argento, effusa rubigine rubricatis, tanquam congeries lapidum, et aceruis frugum insimul adunatis ad diuisionem et partitionem eorum, herus cum elegancioribus de Tartaris, ex partitione huiusmodi subsecuta, reperto sigillo regis penes cancellarium, cuius caput a corpore diro mucrone demerant, iam confisi de terra et timentes ne populi profligatione regis audita, manus per fugam effugerent eorundem, diligenter aduertite astuciam quam fecerunt.

Primo totam Hungariam ultra Danubium diuiserunt ²⁾, et assignauerunt unicuique de maioribus Tartarorum regibus, qui adhuc Hungariam non intrauerant, partem suam, significando eis rumores, et quod festinarent, quia iam eis obstaculum nullum erat. Et fecerunt scribi per quosdam clericos Hungaros, quos adhuc ad uitam seruauerant, maioribus omnibus et popularibus per totam Hungariam existentibus, sub nomine regis multifaria ³⁾ ficticia litterarum sub hac forma: «Canum feritatem et rabiem non timeatis, nec uestris

1) *Insanire*, insanire.

2) *Dimiserunt*, diuiserunt.

Multifaria, multiuaria.

de domibus uos mouere audeatis. Licet enim, propter quandam improuisionem, tum castra, tum tentoria reliquerimus, paulatim tamen, Deo nobis propicio, eadem recuperare intendimus, contra illos premium uirtuosum instaurantes. Unde tantum oracioni uacetis, ut misericors Deus aduersariorum nostrorum capita a nobis permittat malleari». He fuerunt littere, per quosdam Hungaros, qui iam eis adhaeserant, destinate, qui me ac totam Hungariam destruxerunt. Nam tantam illarum certitudini litterarum fidem dedimus, quod, licet omni die contrarium cerneretur, tamen, quia in terra illico guerrarum turbacio superuenit, ob hoc ad sciendum rumores nuncios mittere nullatenus poteramus contrariumque credere nequibamus. Et sic Hungaria occupata, uiam non potuit¹⁾ habere fugiendi. Sed quia processum regis dimisimus indiscussum, reuertamur ad progressum suum, uel quod uerius est, ad egressum.

XXXII

Quid fecit rex Bela post debellationem sui exercitus, et qualiter per duam Austrie captus fuit pariter et spoliatus.

Ipso itaque rege de exercitu profligato, die noctuque cum paucissimis uersus confinia Polonie habuit iter suum, et inde directo tramite, ut reginam posset attingere, que in confinio Austrie morabatur, quantum poterat properabat. Dux Austrie hoc audito iniqua in corde concipiens contra eum, sub nomine amicitie obuius ei fuit. Sed rex armis exutus, dum prandium pararetur, modico temporis intervallo somnii quietem capescebat²⁾ iuxta aquam, utpote qui solo nutu dei euaserat inter tot diras sugittas et gladios uenenatos et tam longo fuerat itinere fatigatus. Qui tandem excitatus a somno, cum ducem uidit, letatus est ualde. Dux autem regem inter alia consolatoria uerba petiit, ut Danubium transiret, ut³⁾ ibidem securius quiescere et morari posset. Rex uero his auditis, tanquam innocens, nihil mali suspicatus, dictis ducis acquieuit. Dicebat enim dux, se castrum ex altera parte habere, et ibidem regem melius honorare posse, cum tamen in animo, non honorare, sed confundere illum haberet propositum. Et cum se rex Scyllam uitare crederet, incidit in Charybdim, et sicut piscis, uolens uitare frixorium ne frigatur, ad assandum proicit se

1) *Potuit*, de corectat potui.

2) *Capescebat*, capescebat.

3) *Ut*, et.

ad prunas¹⁾ credens malum effugere, inuenit nequius. Nam dux Austrie astucia excogitata, cum rege suum ad libitum potitus extitit, ab eo quandam pecunie quantitatem, quam dicebat olim a se per ipsum extortam fuisse, repetiit. Quid plura? rex manus illius euadere nequiuuit, quousque partem eiusdem pecunie in prompto, partem in uasis aureis et argenteis illi persoluit; pro parte autem tres comitatus sui regni, illius terre contiguos illi obligauit. Et licet uasa aurea et argentea maioris fuerint estimacionis, tamen dux illa solum in duobus millibus marcarum, simul cum lapidibus preciosis, recepit. Dux autem illico castrorum illorum comitatus corporali possessione est adeptus, et illa ex propriis pecuniis contra Tartaros fecit reparare. Si queratur quanta fuerit pecunie quantitas? Est ignotum. Nam alii de septem, quidam de nouem, ceteri de decem marcarum milibus referebant. Sed de ueritate liquere non poterat, quia secrete contractus fecerant, et firmauerant propriis iuramentis. Quibus expeditis ad reginam, que non multum distabat, quantum potuit, festinauit. Et una cum ipsa, sine tractu more, Stephanum Waciensem episcopum, ad imperialem et Romanam curiam pro subsidio destinauit, et interim circa Segesdinum, cum illis quos aggregare potuit moram traxit.

XXXIII

Quomodo dux Austrie spoliavit fugitiuos Hungaros et de insultu Theutonorum²⁾ in Hungariam facto.

Dux prospecto iam quod Hungari essent unanimiter in fuga, sibi multos milites aggregauit, eos contra Hungaros in Hungariam transmittendo, et sic Tartari ex illa parte Danubii destruebant, et ex ista Theutonici depredabantur, et uillas, prout poterant comburebant, ita quod ciuitatem Iauriensem intrantes, castrum ceperunt et illud moliti³⁾ sunt, per uiolenciam obtinere. Hungari uero de partibus illis conuenientes⁴⁾ in unum, ad ciuitatem manu armata euntes, ciuitatem ceperunt et omnes in castro Theutonicos cremauerunt. Dux

1) Prunas, pruinas.

2) Theutonorum, Theutonicorum.

3) Moliti sunt, molliti sunt.

4) Conuenientes, consequentes

nimio furore repletus, propter hoc candescens ¹⁾ contra Hungaros, fugientes a facie Tartarorum, quos in Austria collegerat ²⁾, et quibus fidem promiserat, non contentus de eo quod regi fecerat, petiit ab eis pro castrorum et ciuitatum custodia quandam pecunie quantitatem. Et sic hac occasione inuenta, cum tam Theutonici quam Hungari essent multum diuites in pecunia et rebus, eos usque ad extremam exinanicionem nequiter spoliauit et miseri Hungari deuorabantur ubique morsu amarissimo a seuis bestiis dentatis, et postmodum nudi in aridam proiiciebantur et euomebantur. Sed his expeditis referamus de rebus Tartarorum, qui postmodum Hungariam intrauerunt.

XXXIV

Quomodo Tartari Waradiensem ciuitatem expugnauerunt et quomodo amplius ad Pontem-Thome et alias processerunt.

Cadan rex, ut in alia parte dictum est, Rudana expugnata et capto Aristaldo ³⁾ comite, eleganciores sexcentos armatos Theutonicos elegit, qui sub iurisdicione dicti comitis exstiterunt. His prestantibus ducatum Tartaris per siluas et nemora, rupes et precipicia, prope Waradinum ciuitatem subito aduenerunt. Et quia ciuitas multum erat in Hungaria nominata, undique illac nobiles, tam domine quam mulieres populares innumerabiles conuenerant. Et licet episcopus cum quibusdam canonicis exinde recessisset, ego tamen cum remanentibus eram ibi. Et cum castrum ex una parte dirutum cerneretur, amplo muro illud fecimus reparari, ut si ciuitatem defendere non possemus, ad castrum refugium haberemus. Et cum uno dierum subito aduenissent et esset in ciuitate sub quodam dubio mora mea, castrum intrare nolui, sed aufugi in siluam, in qua diu, prout potui, latitauit. Ipsi tamen subito ciuitatem capientes, et pro maiori parte comburentes, tandem nihil extra muros castri penitus dimiserunt, et receptis spoliis, tam uiros quam feminas, minores et maiores interfecerunt, in plateis, domibus et campis. Quid plura? Non pepercerunt sexui uel etati. Quibus peractis subito exinde recesserunt, et omnia in recessu receperunt, et longe a castro se per quinque millia posuerunt. Et ad castrum per multos dies nullate-

1) *Candescens*, scandescens.

2) *Collegerat*, colligerat.

3) *Aristaldo*, Ariscaldo.

nus accesserunt, sic ut illi de castro cogitarent, eos propter castri fortitudinem recessisse. Nam magnis munitum erat fossatis, et turribus ligneis super muros, et multi loricati milites erant ibi, ita quod dum Tartari ad respiciendum interdum accederent, milites Hungari uelociori cursu eos insequi procurabant. Et cum pluribus diebus ad castrum non accederent, et crederetur quod ex toto exinde recessissent, milites et alii qui in castro erant, de recessu eorum habentes fiduciam, castro quamplurimi exierunt, et domos que remanserant extra castrum, ceperunt communiter habitare. Et sic in aurora eos Tartari, qui ubi essent scire non poterant, inuadentes, magnam ipsorum partem, qui nequieverunt ad castrum fugere, necauerunt. Et castrum illico circumdantes, ex opposito ad murum nouum septem machinas posuerunt, et die noctuque cum eis emitte lapides, quousque nouus murus dirutus est ex toto nullatenus cessauerunt, et turribus dirutis atque muris, congressum dederunt, et castro per uiolenciam occupato, ceperunt milites, et canonicos, et alios, qui non fuerunt in occupatione castri gladio interemti. Domine uero, domicelle et puelle nobiles, se in ecclesiam cathedralem recipere uoluerunt.

Ipsi uero Tartari fecerunt arma a militibus sibi dari, et per tormenta durissima, quidquid habuerunt a canonicis extorserunt. Et quia cathedralem ecclesiam subito intrare nequierunt, igne apposito ecclesiam, et dominas et quidquid erat in ecclesia cambusserunt. In aliis uero ecclesiis tot scelera de mulieribus patrabant, ut tucius est subticere, ne homines ad nequissima instruantur. Nobiles, ciues, milites et canonici, extra ciuitatem in campo fuerunt omnes sine aliqua pietate iugulati. Post hec sanctorum sepulchra totaliter euerterunt, et pedibus sceleratis reliquias calcauerunt, thuribula, cruces et calices aureos, et uasa aurea et alia dedita ad altaris ministeria comminuerunt. Introducebant in ecclesiis mixtim uiros et mulieres; et post turpem illorum abusionem, eosdem ¹⁾ ibidem necabant. Postquam autem omnia euersa sunt, et fetor intolerabilis procederet ex corporibus defunctorum, exinde recesserunt, et tantum locus solus remansit. Homines qui per siluas circumpositas latitabant, conuenerunt ibidem, ut aliqua comestibilia inuenirent. Et cum uerterent lapides et corpora mortuorum, Tartari subito sunt reuersi, et uiuum de uiuentibus, quos ibi reperiebant, neminem dimiserunt. Et sic usque ad extremum fiebant quotidie noue strages. Et cum plures interficere non haberent, ex toto abinde recesserunt.

1) *Eosdem, easdem.*

Nos uero, qui in siluis inter indagine morabamur, de nocte fuga iniuimus, uersus Pontem-Thome, magnam Theutonicorum uillam super fluuium Crisii positam. Sed Theutonici nos transire per pontem nullatenus permiserunt, immo institerunt quamplurimi ut una cum eisdem uillam eorum bene munitam defendere deberemus. Quod plurimum displicebat. Tamen ad quandam diuertimus insulam, que contra Tartaros per homines de Agya, et Waydam de Geroth et de pluribus aliis circumiacentibus uillis, fortiter parabatur. Ego cum ultra procedere non auderem, cepi ad procuratoris et omnium loci illius instanciam moram ibidem trahere cum eisdem. Nam nullus in pre-tactam insulam intrare poterat, nisi per quandam uiam arctissimam et minutam, ita ut per milliare in illa uia tres porte cum turribus facte essent, et preter has ad milliare fortissime indagine circum- quaque. Et cum ita munitum locum aduerterem, placuit mihi et remansi. Sed consuetudo insule illa erat ut ingressum preberet singulis, sed regressum omnibus denegabat. Et cum aliquibus diebus ibi cum mea familia essem, per exploratores nostros percepimus, quod propius Tartari ueniebant. Exiui secrete insulam, ut uiderem quomodo equos poteramus conseruare; et uno ductore conducto, et uno serui- ente, quoniam¹⁾ quilibet nostrum tres equos habebat, de nocte uersus Chanadinum ciuitatem, super fluuium Morisii positam, que dista- bat ab illo loco ad octo milliaria, properauimus. Et cum per totam noctem iremus, quantum equi poterant nos portare, in aurora per- uenimus Chanadinum. Sed precedenti die, a Tartaris, qui per aliam partem intrauerant Hungariam, captum fuerat et destructum, et partes illas totaliter occupauerant, ita quod fluuium nequiuius per- transire. Et cum equi lassii essent, et homines huc et illuc de partibus illis se absconderent, retrocedere nullo modo poteramus. Et sic in quibusdam domiculis, equis dimissis, in quibudam foueis, illo die nos oportuit latitare. Adueniente tandem nocte, ad locum pristinum, non sine difficultate nimia cepimus in timore transire per medium Tartarorum; curuatoque supercilio, cum pudore insulam reintraui- mus. Et cum in tali periculo moraremur, seruiantes mei qui ad equos exterius uigilabant, et alii qui mecum erant, cum pecunia quam habebam et uestibus, de insula aufugerunt. Et in fuga inuenti per Tartaros sunt gladio interemti, me cum uno seruiente, quasi nudo in insula permanente. Post hec statim inualuere rumores, quod dic- tum Pontem Thome, Theutonicorum uillam, in aurora Tartari occu-

1) Quoniam, quorum.

pauerunt. Et quos tenere noluerant horrenda crudelitas acerbitalis gladio dire iugulant. Quo audito inhorruerunt pili carnis mee, cepit corpus tremere et pauere, lingua miserabiliter balbutire, perspicuens quod dire mortis articulus, qui iam uitari non poterat, imminabat. Trucidatores cordis oculis intuebar, caro sudorem ¹⁾ mortis frigidissimum emittebat. Videbam et mortales mortem expectantes assidue, non posse manus ad arma extendere, erigere brachia, pedes ad defensionis loca mouere, oculis terram prospicere. Et quid plura? homines conspiciebam ex timore nimio semiuuios. Et cum essem in extasi positus, affuit mihi misericordia Jesu Christi, et tanquam unus de maioribus, ut melius muniremur, insule populum conuocaui. Cuius rei occasione, cum populo sum egressus insulam, et acceptis doctis pueris, procuratoris et mei hospitis filiis, et unico seruiente, qui mihi remanserat, longius ire simulans, in silua, inter indagines latitauit ²⁾, puerorum patri renunciatis, quod propter timorem nolebam insulam reintrare, et cogitans, quod si mecum abscondit suos tenerem filios, ipse mihi necessaria transmitteret. Et cum summo diluculo uictualia mitterentur, illico Tartari aduenerunt, insulam circumdantes, et cum darent intelligere, quod uellent per aquam insulam expugnare, populus insule deceptus, ad protegendum illas partes flexus est. Tartari uero ex alia parte in portas presidio nudatas irruentes, illas expugnarunt, et in insulam intrantes non inueniunt aliquem de nostris qui sagittam emitteret, uel in equo uel pedibus obuius illis foret. Que et qualia, quot et quanta iniqua ibi et crudelia perpetrarunt, non solum uisui essent terribilia, sed perhorrescerent homines audire ³⁾. Et exinde spoliis asportatis, denudata mulierum et hominum corpora, quedam frustatim diuisa, quedam integra remanserunt. Et cum plurimi, qui latitauerant, opinarentur, eos post diem tertium recessisse, pro acquirendis uictualibus recursum ad insulam habuerunt, et occupati a Tartariis, qui se ibi absconderant, paucissimi euaserunt. Ego uero per siluas, tanquam profugus, omnium destitutus auxilio, mendicabam, et cui magna donaueram, uix mihi eleemosynam porrigebat; ita quod necessitate famis et sitis me acrius perurgente, de nocte compellebar intrare insulam, et corpora euertere mortuorum, ut sepultam farinam uel carnes ad esum mihi, uel aliud comestibile inuenirem. Et de nocte quidquid inue-

1) *Sudorem*, sudore.

2) *Latitauit*, latitauit.

3) *Audire*, audire.

niebam id ad siluas longius asportabam. O attendite et uidete, quam illa pessima uita erat! Post decimum uel uicesimum diem intraui insulam, euertere corpora mortuorum. Quantus ibi poterat esse luctus, quantus ibi poterat esse fetor, quantus poterat esse timor, aduertite! Non est homo, ut opinor, qui tantis in animum reductis penarum generibus, non terreretur. Oportebat me inuenire cauernas, uel foveas facere, uel arbores querere perforatas, in quas me possem recipere, cum illi densitatem ueprium, opaca nemorum, aquarum profunda, intima ¹⁾ solitudinum, tanquam canes lepores et apros inuestigantes, percurrere uidebantur. Siluas has per mensem et amplius quesierunt. Et cum per ipsa loca populos nequirent interimere uniuersos, se ad nouum genus fraudis taliter conuerterunt.

XXXV

Quomodo Tartari illos qui se in siluis absconderunt deceperunt.

Ceperunt aliquos per siluas latitantes et eosdem sub hac uoce miserunt, quod quisquis ²⁾ uellet ad fidem eorum se dare, securus redditus, infra certum terminum, ad propria ueniendi ³⁾ daretur ei. Quorum uerbis, cum homines iam propter uictualium penuriam morerentur, totaliter crediderunt, et sic omnes, qui remanserant ad domos proprias sunt reuersi. Et cum silue magne essent, erat adhuc populus infinitus qui latitabat ⁴⁾; ita quod ad tres dietas terra facta est populosa et quelibet uilla elegit sibi regem de Tartaris, quem optauit. Quo facto cum essent tempora messium, fruges unanimiter collegerunt, et eas ac stramina, et fenum et alia ad horrea congregabant. Stabant nobiscum Tartari et Comani simul. Uidebant quamplurimi et gaudebant, letabantur, quod patres per filias, mariti per uxores, fratres per sorores pulchras uitam redimebant, illas ad libitum eorum conseruantes et pro quodam ⁵⁾ illis fiebat solacio, ut in conspectu patris uel mariti, uxor uel filia stupratur. Constituerunt canesios ⁶⁾, id est baliuos ⁷⁾, qui iusticiam facerent, et eis

1) *Intima*, nimia.

2) *Quisquis*, quisque.

3) *Veniendi*, uenire.

4) *Latitabat*, latitabant.

5) *Quodam*, quadam.

6) *Canesios*, caneseos.

7) *Baliuos*, baliuios, balimos.

equos, animalia, arma, exenia, et uestimenta utilia procurarent. Et sic procurator meus de istis dominis erat unus et pene mille uillas regebat, et erant canesii fere centum. Pacem habebamus, et fora; iustaque unicuique iusticia seruabatur. Eis mittebantur pulcherrime puellarum; sed oues, boues uel equos ductores pro tali exenio reducebant. Conueniebant canesii pene qualibet septimana. Ego uero sepius, ut uitam illorum aspicerem, et aliquos de maioribus noscerem, et ut addiscerem si uia redemcionis aliqua se offerret, ad eos cum meo canesio accedebam. Quadam uice preceperunt omnes canesii in mandatis, ut de certis uillis uiri¹⁾ et mulieres puerique simul cum muneribus in eorum presenciam uenirent. Timebamus de hoc rumore non modicum, causam rei penitus ignorantes. Elegi igitur potius cum ipsis canesiis ad exercitum ire, quam sub tali dubio in uilla remanere. Quare nudi et discalceati, ad custodiam curruum in quibusdam tentoriis Hungarorum, qui iam Tartari in suis operibus effecti erant, remansimus. Canesii uero ad recipienda munera accesserunt, qui muneribus receptis, omnes presentantes in quadam uallem duxerunt, enormiterque spoliatos et denudatos ibidem interfecerunt.

XXXVI

Quomodo presentis carminis auctor ad manus Tartarorum deuenit.

Et cum ad me rumores huiusmodi peruenirent, dicioni cuiusdam Hungari facti, ut dixi, operibus Tartari, me submisi, qui in suum seruum admittere, pro magna gracia me est dignatus. Et cum per aliquot dies cum ipso permansissem, mortem semper pre corde preque oculis habebam. Conspexi inter hec Comanos infinitos et Tartaros, cum curribus spoliis oneratis, pecoribus, iumentis et aliis utensilibus, undique reuertentes. Et cum inquirerem quid hoc esset, responsum est, quod ipsi una nocte, dimissas omnes et singulas uillas circumdantes, inebriauerunt gladios in sanguine occisorum, ita quod in omnibus illis uillis paucissimi euaserunt, qui in siluis et cauernis se abscondere potuerunt, ita quod remansit provincia totaliter desolata. Verum tamen nec fruges nec stramina nec domos aliquas com-

1) *Viri, homines.*

busserunt, sed in preseruacionem ¹⁾ uite omnia hec induxerunt. Pro eo conieci firmiter ipsos uelle in illis partibus hiemare, uel familias suas dimittere, ut in hieme pro equis domos et uictualia inuenirent. Quod totum postmodum didici esse uerum. Nam populos uiuere ad tempus dimiserant ad cautelam, ut in unum segetes congregarent, et uindemiarent uineas, sed nolebant quod illi consumerent congregata.

XXXVII

De destructione Noue-Ville et Monasterii de Egres.

Quid plura? Versus Orodinum et Chanadinum procedere inceperunt, in medio eorum, Noua-Villa dimissa, nomen cuius Perg fuerat, in qua homines septuaginta uillarum fuerant congregati, et dimisso monasterio Egres Cistercensis ordinis, in quo tanquam munito castro se milites et multe domine receperant. Nec Tartari loca illa aggredi uoluerunt, quousque circumcirca esset terra totaliter desolata. Sed interdum aliqui accedebant, et ab Hungaris militibus per magnum terre spacium fugabantur, ita quod credebant firmiter se intactos, propter suam potenciam remanere. Tandem post tocius terre illius desolacionem, Ruthenorum, Comanorum, Hungarorum captiuorum, paucorum eciam Tartarorum multitudine adunata, uillam magnam undique circumdantes, ad pugnam, captiuos Hungaros premiserunt; et illis interemtis totaliter Rutheni, Ismahelite, Comani postmodum pugnauerunt. Tartari uero retro ²⁾ post omnes stantes, ridebant de casu et ruina illorum, et retrocedentes a pugna suorum, dabant quamplurimos uoragini gladiatorum, ita quod ipsis diebus et noctibus, pugnantibus per unam septimanam, et fossatis impletis ceperunt uillam. Milites igitur et dominas, que multe erant extra in campo, in una parte, et rusticos in alia posuerunt, ac pecunia, armis, uestibus et aliis bonis receptis ab eis, et quibusdam duabus ³⁾ puellis reseruatis ad uitam, et ad lusum eorum deductis, cum securibus et gladiis omnes crudeliter interfecerunt. Illi quidem solummodo premanserant, qui inter mortuos repentino casu deci-

1) *Preseruacionem*, desperationem.

2) *Retro*, retris.

3) *Duabus*, dominabus.

dentis, alieno sanguine cruentati, se occultare ualuerunt. O dolor! o crudelitas et rabies immanis populi immensa! nam qui tante gentis cladem sana mente consideraret, hunc locum agrum sanguinis debite dicere posset. Tandem post paucos dies, dictum claustrum seu monasterium Egres obsederunt, et apposis eidem multis machinis, cum in ipso existentes nequirent resistere, ad manus et fidem ipsorum se, ut uita potirentur, reddiderunt. Sed de ipsis, quod et de aliis, factum est, exceptis quibusdam monachis, quos abire libenter permiserunt, et ad abusum eorum retentis quibusdam dominabus et pulcherrimis puellis. Quid amplius? Si describerentur singulariter pugne singule et crudelitates nimie que fiebant, legencium corda perterrerent, et terribili sonitu tinnire facerent aures. Si huiusmodi rumores horribiles essent diffusi per orbem, mundi principes aliter cogitarent. Ecce per estatem illam usque ad confinia Austrie, Bohemie, Morauie, Polonie, Slesie et Comanie, usque ad Danubium communiter omnia destruxerunt.

XXXVIII

Des astucia Tartarorum ad transeundum Danubium exquisita.

Sed cum Strigonium in Hungaria omnes et singulas precellerent ciuitates¹⁾, maxime cogitabant transire Danubium, et ibi figere castra sua. Et ecce, in hieme niuis et glaciei abundancia superuenit, ita quod Danubius, quod non acciderat a multis retroactis temporibus, gelabatur. Sed Hungari ex ipsorum parte singulis diebus frangebant glacies et custodiebant Danubium ita quod assidue fiebat pugna peditum super gelu. Tamen cum dire glacies aduenerunt, totus Danubius congelatus est, sed isti transire cum equis nullatenus attentabant. Aduertite igitur quid fecerint. Multos equos et animalia super ripas Danubii adduxerunt, et neminem per tres dies ad eorum custodiam dimiserunt, ita quod bestie sine custodibus pergere uidebantur, nec aliquis eorum in illis partibus apparebat. Tunc Hungari credentes Tartaros recessisse, subito transierunt et omnia illa animalia per glacies traduxerunt. Quod Tartari aduertentes, cogitarunt posse in equis transire libere super gelu. Quod et factum est, et tot uno impetu transierunt, quod ex ista parte Danubii terre faciem impleuerunt. Rex autem Cadan post regem Hungarie properauit, quā

1) Ciuitates, cives.

in Sclauonia, tanquam qui nullum habebat subsidium, morabatur. Sed ipse huius facti prescius, fugam iniit et cum ipse maritima castra acceptare nequiret, ad insulas pertransiuit, ita quod usque ad recessum eorum, eum insule tenuerunt. Videns Cadan rex, quod eum habere non posset, destruxit Boznam, regnum Rascie, et inde in Bulgariam pertransiuit.

XXXIX

Quomodo Tartari Strigonium destruxerunt.

Alia uero pars exercitus uersus nominatum Strigonium habuit iter suum, et usque ad illud paucissimi accesserunt; sed se longius posuerunt, et usque ad triginta machinas parauerunt. Strigonienses interim se cum fossatis muris et turribus ligneis fortissime munierant. Et erat in ciuitate illa populus infinitus, et burgenses ditissimi, milites nobiles, et domine que illic conuenerant, uelut ad presidium singulare; tantaque erat eorum superbia, quod credebant se resistere posse toti mundo. Ecce una dierum ciuitatem Tartari circumdederunt; et captiui qui cum eis erant, tot ramorum fasciculos portaerunt, quibus in una parte ciuitatis supra fossati supercilium altum murum simul et semel de fasciculis ¹⁾ construxerunt, et statim post murum illum dictas triginta machinas posuerunt, ita quod die noctuque ad ciuitatem et ad turres ligneas lapides emittebant. Et propter hoc tantus in ciuitate cepit esse tumultus, et tanta fuerunt caligine obumbrati, quod iam memoriam amiserant se defendendi, et inter se tanquam ceci et fatui uexabantur. Cum uero Tartari munitiones ligneas destruxissent, saccos plenos terra ad implendum fossata, cum machinis emittebant. Uerum nullus ex Hungaris et aliis audebat in fossati supercilio comparere, propter lapides et sagittas. Hungari uero et Francigene ac Lombardi, qui quasi erant domini ciuitatis, se non posse defendere aduertentes, combusserunt suburbia et domos ligneas, que multe erant, usque ad palacia ciuitatis. Pannos quoque et uestes combusserunt in domibus infinitas; interfecerunt equos, aurum et argentum ad terram foderunt, et quidquid boni habuerunt, abconderunt; et ut se in palaciis defenderent, in eadem se receperunt. Sed Tartari prescientes quod combusta erant omnia, de quibus se ditari credebant, contra nos ²⁾ magnam succensi

1) *Fasciculis*, fasticulis.

2) *Nos*, eos.

in iram, claudendo ciuitatem cum phalangis ligneis subito circumcirca ut nullus euaderet, quin per os gladii pertransiret. Ceperunt ¹⁾ postmodum palacia expugnare. Quibus uelociter expugnatis, non credo ut uerum fatear, quod quindecim de tota remanserunt ciuitate, qui non fuissent tam intus quam extra omnes nequiter interfecti. Ibi inebriauerunt gladios suos in sanguine, et ex calore, quem conceperant contra eos, uiuos assabant homines sicut porcos.

XL

Quomodo postea Tartari destructa pene omni Hungaria ad propria redierunt.

Domine autem magne, sicut melius poterant ornate ²⁾, in uno palacio se collegerant. Et cum capi et interfici deberent, ad audientiam magni principis appellauerunt. Omnes itaque sunt fere trecente extra ciuitatem ad principem adducte, que pro munere pecierunt, ut eas uite, sub suo dominio conseruaret. Qui iratus pro eo, quod nihil lucrati fuerant, precepit, ut receptis spoliis earum, capite truncarentur, quod subito factum fuit, castro ciuitatis non expugnato, in quo erat comes Symeon Hispanus, cum multis balistariis, qui se uiriliter defendebat. Et cum ad Albam regiam ciuitatem accederent, que est paludibus circumsepta, cum esset in dissolucione niuis et glaciei, nequierunt eam occupare. Et cum castrum Sancti Martini de Pannonia expugnarent, abbate se uiriliter defendente, fuerunt subito reuocati, ita quod ista tria loca tantum inexpugnata in illis partibus remanserunt. Et terram tam ultra Danubium, quam citra eorum in manibus habuerunt, sed citra non fuit sic funditus desolata, quia ibi sua tentoria non fixerunt ³⁾, sed transeundo quidquid inuenerunt unanimiter destruxerunt.

Auditis itaque rumoribus quod Tartari aspernabantur Theutoniam expugnare, quamplurimum dolui, quia ibi manus occidentium euadere opinabar: et gaudis fui non modicum, quia Christianorum excidium uitabatur. Sed maiorum regum de mandato incepimus per depopulatam terram retrocedere, cum curribus oneratis spoliis et armamentis, iumentorum et pecorum gregibus pedetentim latebras et

1) *Ceperunt*, inceperunt.

2) *Ornate*, se ornari.

3) *Fixerunt*, fuerunt.

opaca¹⁾ saltuum exquirendo, ut que reperta in progressibus non fuerant, in regressibus inuenirentur. Et sic retrocedendo paulatim peruenimus ultra siluas, ubi remanserat populi multitudo, et erant ibi post eorum transitum castra plurima preparata. Et quid ultra? Exceptis castris quibusdam, terram totaliter occuparunt et eam procedentes, desolatam et uacuum reliquerunt. Iam cum exirent Hungariam, Comaniam intrare ceperunt. Non sinebant, ut prius, quod sine delectu²⁾ interficerentur bestie pro captiuis; sed intestina et pedes bestiarum, et capita tantum dabant eis. Tunc cepimus³⁾ cogitare, ut etiam interpretes referebant, quod nobis Hungariam exeuntibus daturi essent⁴⁾ nos omnes uoragini gladiatorum. Et cum iam mihi uiuendi fiducia nulla esset, et mors dira et aspera in ianuis haberetur, cogitavi melius ibi mori, quam procedendo assiduus moribus cruciari. Et sic uia publica derelicta, ire ad opus naturale simulans, ad densitatem saltus festinis gressibus, cum seruiante unico, properaui, et subintrans cuiusdam riuuli concauum, me feci ramis et foliis cooperiri. Absconditque se seruiens meus remocius, ne unius inopinata inuencio, mestam operaretur alterius capcionem. Et sic iacuimus duobus diebus naturalibus, non leuantes capita, sicut in sepulchris, audientes uoces illorum horribiles, qui propius per saltum, post erroneum iter pecorum abibant, captiuos sepius qui se abscondebant acclamantes. Non ualentibus autem nobis ulterius famis iustissimum appetitum et edendi anxiam uoluntatem infra claustra cordis taciturnitatis nodo perstringere, leuauimus capita, et more serpentium, pedibus et manibus reptauimus super terra. Conuenimus tandem, et uoce debili ac submissa mestas querelas importune famis alternatim cepimus reserare, ac gemitibus et fletibus explicare, quod gladio mori minoris excidii fuisset, quam per inediam compagine membrorum ac unionem corporis et anime dissoluere. Et cum pios sermones huiusmodi conferremus, affuit unus homo, ad quem cum se nostrorum acies extenderet oculorum, fugam iniuimus timorosa, nec auertimus oculos fugiendo, ut intueremur si nobis preuius esse posset, uel foret nobis fugientibus subsequela. Sed non minus ipsum uidimus⁵⁾ uices assumere precursoris, credebat enim quod uirtus nostra preualida, insidias sibi poneret per obliquum. Et

1) *Opaca*, optata.

2) *Delectu*, delicto.

3) *Cepimus*, incepimus.

4) *Daturi essent*, dabant.

5) *Vidimus*, videmus.

cum communis inspector traderet et teneret, quod fugitiui conspicerent fugitiuum, armorumque delacio apud illos nulla foret, steti-mus, aduocantes nos adinuicem, nutibus atque signis. Et cum unus daret de se ipso alteri nocionem, prolaxis sermonibus atque piis de-liberando decreuimus, quid agere deberemus. Sed angustia genui-nata, uidelicet fame execrabili, et timore mortis anxie torquebamur, ita quod priuari uidebamur penitus lumine oculorum. Nam nequi-bamus succum herbarum siluestrium deglutire, uel ipsas herbas, uti faciunt bestie masticare. Et licet nos tanta fames¹⁾ perurgeret, et stupende mortis aculeus immineret, prestabat tamen nobis uiuendi fiducia fulcimentum, et euadendi spes fortitudinem ministrabat. Et sic assumpta fiducia, in Domino confortati, ad extrema silue perue-nimus affectuose, ascendimusque arborem eminentem, et terram conspeximus a Tartaris desolatam, quam non destruxerant ueniendo. O dolor! terram depopulatam ac uacuam cepimus peragraré, quam in eundo demiserant desolatam. Basilicarum siquidem campanilia, de loco ad locum erant nobis signa ducentia, et ipsa uiam²⁾ nobis satis horridam presignabant. Nam erant uie et semite antiquate, et ab herbis et uepribus totaliter occupate. Porrum, cepe et allia, que in rusticorum remanserant hortis, quando reperiri poterant, mihi pro maximis deliciis ferebantur, ceteri malua, et cicutarum radi-cibus utebantur. His uentres famelici replebantur, et spiritus ue-getabilis, in exsangu corpore refocillabatur. Lassis requies non da-batur, utpote qui absque tecto et operimentum, quo nostra tegeremus capita non habentes, nocturno tempore quiescebamus. Tandem uix octauo die, a silue recessu ad Albam uenimus ciuitatem, in qua nihil potuit reperiri, preterquam³⁾ ossa et capita occisorum basili-carum et palaciorum muros diruptos et subfossos, quos nimia Chris-tiani cruoris effusio macularat. Et licet terra, innoxium sanguinem, quem inebriata suxerat non monstraret, ostendebant se lapides ad-huc cruore roseo purpuratos, per quos absque continuato gemitu ama-ris suspiriis, festinus transitus non fiebat.

Et erat ibi ad decem milliaria iuxta siluam uilla, que Frata di-citur in uulgari, et infra siluam, ad quatuor milliaria, mons mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis. Magna eo hominum et mulierum confugerat multitudo, qui nos gra-

1) *Fames*, famis.

2) *Viam horridam*, uia horrida.

3) *Preterquam*, preter.

tanter cum fletu receperunt, interrogabantque nos de nostris periculis, que nos omnia illis paucis uerbis declarare nequibamus. Obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et contritis corticibus quercuum pistum¹⁾. Sed nobis dulcor illius, supra similas²⁾, quandocumque per nos comestas³⁾ suauior uidebatur. Mansimus igitur ibidem uno mense, nec fuimus ausi discedere, sed mittebamus semper speculatores, ex hominibus leuioribus, uidere et rescire, si adhuc aliqua pars⁴⁾ Tartarorum in Hungaria remansisset, aut si arte deceptoria, ut prius instructi, pro capiendis reliquiis⁵⁾ fuga lapsis reuerterentur. Et quamuis sepius, necessitate querendi uictualia⁶⁾ cogente, loca petierimus quondam habitata, nunquam tamen noster tutus fuit descensus, donec rex Bela, maritimis de partibus, per cruciferos de insula Rhodi et dominos de Frangapanibus, multis agminibus militum adiutus, certificatus prius per Hungaros de recessu Tartarorum in Hungariam uenit.

Scripsi igitur hec paternitati uestre, absque admixtione falsitatis, ut eadem uestra paternitas, que prosperitatis mee scit rotam, sciat et aduersitatis ac periculi quidditatem. Valeat paternitas uestra.

1) *Pistum*, pistatum, piscatos.

2) *Similas*, semilias.

3) *Comestas*, comestos.

4) *Aliqua*, que, qua.

5) *Reliquiis*, reliquis.

6) *Victualia*, uictualium.

MAGISTRUL ROGERIUS

CÂNTECUL DE JALE PRIVITOR LA DISTRUGEREA REGATULUI UNGARIEI DE TĂTARI

SCRISOAREA

Magistrului Rogerius din Cântecul de jale, cu privire la distrugerea
Ungariei de Tătari, începe adresându-se către venerabilul domn
Ioan, episcopul bisericii din Pesthum.

Cu îngăduința voastră, stăpâne, pentru ca să aveți o cunoștință
clară despre intrarea și înaintarea Tătarilor cari au pătruns în Un-
garia spre batjocorirea Mântuitorului și pentru ca să se vadă lămurit
prin prezenta lucrare prăpădul și dezastrul unui popor creștin, lu-
crare compusă fără amestec de falsuri și pe care să o cetiți cu luare
aminte.

În ea veți găsi de sigur multe lucruri cari au trecut pe dinain-
tea ochilor mei, mai multe pe cari le-am pipăit cu propriile mele
mâini, și altele pe cari le am auzit dela oameni demni de încredere
și în fața cărora au fost săvârșite. Dacă însă veți găsi, din când în
când, unele lucruri cari să vă pară prea grozave și prea înspăimân-
tătoare pentru simțirea omenească să nu se mire cineva nici de mine
scriitorul, nici de fapte, ci să mulțumească aceasta regelui regilor
care, uitându-și de îndurarea sa, n'a cruțat poporul său obijduit.
Căci celor cari au trebuit să se refugieze din palatele lor regale la
marginea țării, nu le-a uns ochii cu tină mântuitoare; din contra
și-a ascutit sabia ca un fulger. Nedreptățile lor le-a vizitat nu cu
toiagul în mână, ci cu varga, și păcatele lor nu le-a lecut cu cata-
plazme ușoare cu cari obișnuia să-i mângăie, ci cu bice și cu mânie,
atunci când s'a ivit neașteptata nenorocire. Și astfel Ungaria deși

plină de popor rămâne neajutorată. Vă rog deci și vă implor din tot sufletul ca atunci când vreau să spun adevărul despre viața și moravurile lor și despre lupta lor, dacă sunt silit, cu lacrămile în ochi, să întrebuițez despre un subiect trist și îngrozitor accente de jale, voi și ori care alt cetitor să nu puneți adevărata conștiință mai prejos decât opiniile false; căci de multe ori orbirea plină de îngâmfare deschide calea îndrăznelilor neîngăduite și primejdioase. Căci noi am cercetat lucrurile nu pentru a critica și înjosi pe cineva, cât mai mult pentru instruirea lui: pentruca cei ce cetesc, să înțeleagă și cei ce înțeleg să creadă, cei ce cred să țină și cei ce țin să învețe că se apropie zilele pieirei și se apropie vremea de apoi. Și să afle toți că eu nu vorbesc nebunește, fiindcă oricine va fi ajuns în mâinile Tătarilor, ar fi fost mai bine de el să nu se fi născut; căci va simți că el nu este deținut de Tătari, ci de însuși Tartarul. Aceasta o spun ca un om pățit, căci am fost un an și jumătate ¹⁾ în mijlocul lor, în care timp ar fi fost moartea o mângâiere, precum un chin a fost viața.

I

Despre intențiunea regelui Bela.

Bela, regele Ungariei, fiind recunoscut printre principii creștini ca un mare propagator al religiei catolice, — întocmai ca și strămoșii săi, regii Ștefan, Emeric, Ladislau și Coloman ²⁾ cari au fost trecuți în lista sfinților, — între alte opere de pietate ce a făcut, pe unele pe față, pentruca să dea pildă de binefacere, pe altele într'ascuns, pentruca să închidă gurile rele ale celor ce eleveteau împotriva-i, s'a gândit mereu să atragă la sânul mamei biserici popoarele străine și necredincioase, pentruca dobândind cât mai multe suflete să dobândească și pentru sufletul său mai ușor bucuria eternă a celor fericiți.

1) *Un an și jumătate.* Rogerius a stat în captivitate din Iulie 1241 până în primăvara anului 1242. Deci Thomas din Spalato greșeste când susține, în *Hist. Pontif. Salonit. et Spalatin.* în *Mon. Ger. Hist.* XXIX, p. 597, că Rogerius a fost între Tătari doi ani — inter ipsos *biennium*.

2) *Coloman.* Nu se știe din altă parte dacă și regele Coloman a fost canonizat și deci trecut între Sfinți.

II

Cum a introdus regele Bela în Ungaria pe regele Comanilor.

Deci, în anul 1242, dela întruparea Domnului, s'a întâmplat ca regele Comanilor, Kuthen ¹⁾, să trimeată la regele Bela o solie solemnă, vestindu-î că el s'a luptat de mulți ani cu Tătarii, că, în două rânduri, a câștigat victoria în contra lor, dar că, a treia oară, nefiind destul de pregătit, au intrat pe neașteptate în țara sa, așa că neavând răgaz să-și strângă oastea, a trebuit să fugă dinaintea nelegiuitorilor de Tătari și astfel, după ce i-au prăpădit oamenii, o mare parte din țară i-a fost distrusă de dușmani. De aceea, dacă ar voi să-l primească în țara sa și să-l lase liber, el ar fi gata să i se supună împreună cu toți ai săi și să intre în Ungaria cu tot poporul său, cu frații și amicii săi, cu toate averile și bunurile sale și el însuși va adopta credința catolică. Auzind aceasta regele, s'a umplut de o mare bucurie; pe de o parte fiindcă un atare principe, aproape egal cu sine, până atunci, vrea să se supună puterii sale, iar, pe de altă parte, pentru că putea să aducă la îndeplinire intențiunea sa de mai înainte de a câștiga atâtea suflete pentru Isus Christos. Și concediind pe soli, după ce i-a cinstit nu cu puține daruri, a trimis la numitul rege Kuthen și solii săi și, împreună cu ei, niște Frați Predicatori, spunându-le că este gata să-l primească pe el și pe ai săi și să le încuviințeze cererile după dorința sufletului lor. Ce să mai spun? După un schimb, de mai multe ori, de vestitori dintr'o parte și din alta, sus numitul Kuthen a pornit la drum cu ai săi ca să vie în Ungaria. Regele însă deși era de o putere foarte mare, le-a ieșit totuși în cale până la marginea țării aducându-î multe daruri și dându-i mari onoruri, lui și oamenilor lui, ceea ce nici odată nu s'a făcut și nu s'a văzut de locuitorii acestei țări, de când se ține minte. În sfârșit, fiindcă, din cauza mulțimii lor, nu puteau să rămână comod într'un singur loc, fiindcă erau un popor incult, îndărătnic și incapabil de a se supune, spre a nu supăra pe Unguri sau spre a nu fi supărați de aceștia, li s'a dat dintre principii săi pe unul care să-i conducă până în mijlocul țării, să le poarte cheltuielile pentru toți cari, în afară de familiile lor, se zicea că sunt vr'o patruzeci de mii.

1) Kuthen. Faptul s'a petrecut în anul 1239. Cf. Heinemann, *loc. cit.*, p. 549.

III

Vrajba dintre rege și Unguri și, mai întâiu, primul motiv al vrajbei.

Când însă regele Comanilor a început să străbată prin țara ungurească împreună cu nobilii săi și cu țăranii săi, pentru că aveau turme nenumărate de vite, au adus supărări mari Ungurilor, în curțile lor, în grădinile lor, în viile lor și în altele. Și ceea ce era mai urât pentru ei, fiindcă erau oameni sălbatici, nedădeau fără nici o omenie pe fetele celor săraci și chiar patul celor puternici îl pângăreau, când le era la îndemână: deși femeile lor, ca femeile de jos, erau desconsiderate de Unguri. Și, dacă în vr'o afacere, sau personal, un Ungur nedreptățea pe un Coman, numai decât, se aducea o astfel de sentință, ca un altul să nu mai îndrăznească să facă la fel. Dacă însă un Ungur era nedreptățit de un Coman, atunci acela nu i se făcea dreptate și dacă uneori totuși voia să stăruiească, pentru vorbe se alegea cu bătaie. Și astfel între popor și rege s'a născut vrajbă.

IV

Al doilea motiv de vrajbă între regele Bela și Unguri.

Imi iau libertatea să fac o mică digresiune, pentru ca cetitorii să înțeleagă și auzind să nu rămână în necunoștință temeinică asupra cauzei principale a distrugerii Ungariei și apoi mă voi întoarce repede spre a urma povestirea subiectului ce mi-am propus. Dându-și tributul morții, regele, de bună amintire, Andrei, tatăl regelui Bela, acesta împreună cu frunțașii și cu nobilii țării a venit repede la cetatea Alba Regală ¹⁾ și aci, după ce a primit coroana regală din mâinile arhiepiscopului din Strigoniu ²⁾ cum era obiceiul, a aruncat în exil pe câțiva dintre baronii cari fuseseră de partea tatălui său și împotrivă sa. Pe câțiva, pe cari a putut pune mâna, i-a aruncat în închisoare, iar pe unul dintre frunțași, pe palatinul Diony-

1) *Alba Regală*. Fehérvár, Stuhlweissenburg.

2) *Arhiepiscop în Strigoniu*. Regele era obligat să primească coroana dela Papă sau dela reprezentantul acestuia.

sus, l-a orbit scoțându-i ochii. Tot aci a făcut câteva decrete și a dat ordin să fie promulgate spre a curăța țara de oamenii cei răi cari erau într'un mare număr. Apoi înfrânând obraznicia fără margini a baronilor a poruncit ca, exceptând pe principi, achiepiscopi și episcopi, dacă cineva dintre baroni ar îndrăzni să șează pe scaun în prezența sa, să fie lovit de pedeapsa meritată: făcând să fie arse scaunele acelor pe cari i-ar fi putut afla. Rudele celor exilați și prietenii celor arestați având temere și pentru sine în viitor, i-au făcut foarte mult rău. De aci s'a pornit în urmă scandalul dintre ei.

V

Al treilea motiv de vrajbă a pornit de aci.

Pe lângă aceea, nobilii mai spuneau cu amărăciune sufletească că atunci când ei și părinții lor erau trimiși de regi în expediții împotriva Ruthenilor, Comanilor, Polonilor și a altora și când unii piereau de sabie, alții mureau de foame, ori chiar erau aruncați în închisori sau erau supuși la diferite chinuri, regii de pe atuncia dedeau celor ce ce întorceau sănătoși sau rudelor celor făcuți prizonieri, recompense potrivite, acordându-le în posesie pe vecie vile, proprietăți și moșii. Acesta însă (Bela) nu numai că nu le-a adaus nimic dar le-a și luat înapoi concesiunile date pe bună dreptate și proprietățile în întregime lor. Aceasta era durerea lor cea mare, aceasta era sabia ce a străpuns inimile Ungurilor. Căci cei ce erau bogați și puternici și aveau pe lângă ei cete nenumărate, acum de abia se mai puteau susține pe ei singuri.

VI

Al patrulea motiv de vrajbă între regele Bela și Unguri.

De asemenea ei se plâneau mereu că regele, împotriva obiceiului țării, a dat ordine samavolnice pentru asuprirea lor, fiindcă ori-cât de ilustrii ar fi fost nobilii, la curtea regelui nu puteau să isprăvească nici o afacere sau să-i vorbească în față, decât dacă înaintau cancelariilor petiții și dela ele așteptau finalizarea afacerii. Din această cauză, cei mai mulți, pentru mai nimica, erau ținuți la curte atât de mult că erau obligați să suporte cheltuiala cailor și alte angarale

și de multe ori plecau cu afacerile neisprăvite. Căci cancelariștii, după cum spuneau ei, prin faptul că nu se putea vorbi regelui, decât după ce ei erau câștigați, înlesneau sau asupreau pe unii după bunul lor plac. De aceea, nobilii declarau pe față și în gura mare că aceia sunt regii lor și că nu au un alt rege.

VII

Al cincilea motiv de vrajbă își are originea de aci.

Și mai spuneau ei că regele, fără consultarea lor sau în contra sfatului lor și pentru asuprirea și nimicirea lor proprie, adusesese pe Comani. Ceea ce se putea vedea și din faptul că atunci când chemați sau nechemati se prezentau la curte, nu aveau posibilitatea să dea față cu regele decât prin intermediari și numai printr'un interpret aveau putința să-i vorbească. Iar dacă cel mai neînsemnat Coman îi se prezenta, numaidecât, îndată ce se anunța, intra. Și pe Comani îi preferea Ungurilor atât în adunări, cât și în consfătuiri și în toate. Din această pricină atâta indignare era împotriva lor că de abia, și-o mai puteau stăpâni. Și, cu toate că nu și-o manifestau deschis, totuși față de rege nu aveau nici inimă bună, nici suflet bun și pentru el nu se gândeau la păstrarea păcii.

VIII

Răspunsul la primul motiv de vrajbă.

Prietenii și favoriții regelui însă se sileau să-l scuze în toate, dând răspunsul lor la fiecare din punctele de mai sus:

După introducerea în țară a Comanilor, fiindcă a ajuns, prin oameni vrednici de încredere, la cunoștința regelui că Ungurii ar suferi din partea Comanilor, au fost convocați, la mănăstirea Kew de lângă Tisa, principii, baronii, comiții și toți Comanii și în urma unei deliberări atente s'a constințit printr'o hotărîre comună ca nobilii Comanilor să fie trimiși cu familiile lor, separați, prin diferite provincii ale Ungariei și fiecare să rămână în provincia atribuită lui, și, astfel, fiindcă nu erau prea mulți, nu puteau să aducă supărare Ungurilor. Și dacă un Coman ar ofensa pe un Ungur, ori un Ungur pe un Coman, comiții anume însărcinați cu aceasta, sub pedeapsa grației regești, să pronunțe judecata sa echitabilă. Comanilor nu le-a

plăcut aceasta, fiindcă trebuiau să trăiască separați unul de altul. Astfel ei au început, după aceasta, să cuturee pământul pustiu al Ungariei, fără să mai supere pe cineva, împreună cu corturile căptușite cu lână, cu vitele și turmele lor. Și fiindcă mulți dintre Comani erau săraci, Ungurii își luau din ei servitori mai pe de geaba și astfel situațiunea Comanilor era pentru ei mai mult spre folos decât spre pagubă. Ar fi trebuit deci să înceteze, în această privință, reaua voiață a poporului.

IX

Răspuns la al doilea motiv de vrajbă.

Dacă regele, după moartea tatălui său, primind conducerea țării, a făcut ca unii dintre mai mărimi să fie supuși unor anchete și unor torturi, nimenea n'ar trebui, fiind cu mintea sănătoasă, să se mire. Căci aceștia au împins adeseori la vrajbă și scandal între rege și tatăl său, astfel că de mai multe ori, strângându-și armata era să se lupte între ei, dacă n'ar fi intervenit o pacificare din partea celor ce țineau calea mijlocie. Și, de câte ori regele se ducea la curtea tatălui său, aceia nu aveau față de el nici un fel de respect; ba încă, cât puteau, căutau să-l umilească prin vorbe și prin fapte. Aceasta nu se poate tăgădui. Și au conspirat ca niște netrebnici împotriva vieții tatălui și a fiilor săi, pentru ca, murind ei de sabie, mai ușor să poată oricine pune mâna din Ungaria, pe care și-o împărțiseră, pe porțiunea ce i s'ar fi cuvenit, fără de nici o stânjenire din partea cuiva. Și fiindcă nu puteau să-și aducă la îndeplinire planurile lor, s'au gândit la o ticăloșie și mai mare. Au trimis ducelui din Austria scrisori cu anumite învoieli și condiții și au făgăduit să dea domnului Frederic, împăratul Romanilor, coroana Ungariei. Curierul însă a fost prins în drum și adus înaintea regelui cu scrisorile. Acesta păstrându-le vieța, a avut față de ei mila care e mai presus decât orice judecată. Dacă însă a hotărât să curețe țara de oamenii cei răi, ce nedreptate cuprinde această dispoziție? Dacă a poruncit să se dea foc scaunelor baronilor, ce nedreptate a fost asta? Ce? domnii trebuie să fie egali cu supușii? Deci, în această privință Ungurii nu au dreptate.

X

Răspuns la al treilea motiv de vrajbă.

În privința celui de al treilea motiv de vrajbă acuzau pe rege în chipul următor. Este cunoscut de toți că Ungaria are 72 de comitate. Pe acestea regii Ungariei le încredințau oamenilor de merit, fără însă să fie supărați proprietarii. Din aceste comitate ei își procurau toate desfătările, averile, onorurile, puterile, măririle și siguranța. Dar, din cauza dărniceiei unora dintre regi, antecesorii săi, drepturile comitatelor așa de mult s'au redus că, nepunându-se în discuție meritele și demeritele personale, le-au dăruit de veci aceluiași, proprietăți, sate și ferme cari aparțineau comitatelor. De aceea, comiții nu mai aveau oameni și când plecau la luptă, din cauza decăderii comitatelor, erau socotiți ca simpli soldați. Cei cari însă erau mai influenți, ca cel al thavernicilor ¹⁾, care se mai numește și camerariu, al dapiferilor, al pincernilor și de asemenea magistrul vizitiilor și ceilalți cari aveau demnități la curte, până într'atâta s'au îngrășat din acestea că nici nu mai respectau pe regi. Regele însă, dorind să întărească coroana, care ajunsese fără influență, deși faptul nu plăcea celor mai mulți, a căutat să redea cele înstrăinate, printr'o greșală, în dreptul și proprietatea comitatelor, luându-le atât dela adversari cât și dela ai săi. Nefăcând nimănuia nici o nedreptate, el se folosea în toate de un drept al său, iar din bunurile regale, el făcea dărnicii potrivite celor ce-l serveau cu credință. De aceea, fiindcă el a uzat de un drept al său, reaua voință a Ungurilor ar fi trebuit să înceteze.

XI

Răspuns la al patrulea motiv de vrajbă.

Fiindcă întreaga țară ungurească era turburată din pricina a tot felul de nepotriviri și a diverse rituri, și fiindcă regele se străduia din toate puterile sale la refacerea ei, și, deoarece, fiind coplesit de chestiuni dificile, era în imposibilitate să acorde tuturora au-

1) *Tavernicul* era supremul judecător în procesele cetăților libere. Duce, sub voce: *Hungaris, iudicia dicuntur de liberarum ciuitatum controversiis quae remitti solent ad personalem Praefectum, qui magister Tavernicorum regaliū dicitur, in Charta an. 1308.*

diențe pline de bunăvoință, a ajuns după o chibzuință prevăzătoare să statueze ca afacerile supușilor să fie rezolvate, după pilda curții romane ¹⁾, și la curtea sa, prin petițiuni, dând însărcinare cancelariilor sale să rezolve ele cât mai repede posibil chestiunile ușoare și simple, recomandând pentru audiența sa numai cele mai subtile și mai grele. Aceasta o făcea pentru ca afacerile să ajungă repede la finalizarea lor. Răuvoitorii însă, interpretând în rău această economisire de timp care fusese găsită ca o ușurare pentru cei apăsați, se nevoiau să caute nod în papură și păr în ou.

XII

Răspuns la al cincilea motiv de vrajbă.

Și mai susțineau ei că este cu totul greșit că regele ar fi introdus pe Comani pentru asuprirea și pentru ura sa împotriva Ungurilor; ci numai deaceea pentru ca în Ungaria să crească, în timpul său, credința în divinitate și pentruca, dacă s'ar întâmpla cumva ca odată să poarte război împotriva inamicilor coroanei să poată să se lupte, împreună cu ei, cu mai multă vitejie și cu mai multe forțe. Dacă însă cinstește pe Comani mai mult decât pe Unguri aceasta nu poate și nu trebuie să-i supere. Căci se cade ca demnitatea regală să cinstească pe străinii introduși în țară, mai ales, fiindcă le promisese aceasta prin jurământ și au început să-l imite încreștinându-se; și, apoi, câtă vreme Ungurii îi vrășmăseau, în Ungaria numai pe rege îl au ei de protector. Căci Kuthen, regele Comanilor, fusese botezat de rege și foarte mulți alții de fruntașii și nobilii țării, astfel că acum contractau căsătorii cu Ungurii. Iar dacă regele nu le-ar fi fost favorabil, ei n'ar fi stat în Ungaria. Ascultând cele spuse dintr-o parte și din cealaltă, scriitorul acestor rânduri nu-și impune concluziunea sa în această chestiune, dacă cetitorul poate să pună capăt procesului acesta, după dreptatea cauzei.

XIII

Digresiune în continuarea povestirii.

Sfârșind cu această introducere, scriitorul își îndreaptă condeiul său să trateze și să urmărească subiectul propus. Și dacă cineva

1) *Curții romane*. Simon de Keza ne spune despre Bela III, numit Bela Grecul: Hic quidem fures et latrones persecutus est, petitionibus loqui traxit originem, ut Romana habet curia et imperii. *Font. hist. Daco-Romanorum* IV, p. 105.

va voi să-l muște cu dintele otrăvit, spunând că această introducere nu are nimic de a face cu chestiunea însăși și că putea prea bine să fie și fără de ea, n'are dreptate. Fiindcă această vrajbă a fost mai ales materia inflamabilă pentru care Ungaria a fost distrusă așa de curând.

XIV

Opiniunea generală a Ungurilor.

Deci, către sfârșitul anului, în vreme ce Ungurii se găseau rău dispuși față de rege, s'a răspândit șvonul, pe la Crăciun, că Tătarii au început să pustiească hotarele Ungariei, învecinate cu Rusia. Și fiindcă regele avea în această privință informațiuni precise dela iscoadele sale, a trimis pentru paza porții Rusciei, care se mai numește și Montana ¹⁾, și prin care se deschidea intrarea spre Ungaria, pe comitele său mai mare, pe palatinul ²⁾, cu o armată și a dat ordin ca în toată Ungaria să se proclame: ca atât nobilii cât și cei ce se numesc servitorii regelui, cât și castrenșii și cei ce depindeau de castrele mai sus numite, să se pregătească de războiu, pentru ca să fie gata când le va da de veste regele. Fiindcă însă aceasta s'a anunțat în întreaga Ungarie, Ungurii față de marea lor bucurie, nu dedeau crezământ, susținând că despre Tătari de mai multe ori a sunat un atare șvon și totdeauna au văzut că nu e nimic. De aceea își ziceau: multe se vor mai naște din câte au pierit. Alții spuneau că șvonurile de acest fel le-au născocit prelații bisericii, pentru ca să nu meargă la Roma, pe vremea aceea să țină conciliu la care fuseseră convocați de Pontifcele roman ³⁾. Și o atare părere exista de fapt. Căci a fost invederat pentru toată lumea că arhiepiscopul din Calocia Ugolinus trimisese la Veneția pentru sine și pentru câțiva sufragani de ai săi să angajeze galere, și au fost rechemați din drum de rege, în contra voinței lor.

Alții însă, foarte mulți la număr, declarau, pentru ca să aibă materie de bârfit împotriva regelui, că s'a încheiat o alianță între Comani și Rutheni ca să lupte deodată în contra Ungurilor dela cari avuseseră de suferit multe neajunsuri și de cari de mai multe ori

1) *Montana*. Este poarta sau strămtoarea Vereczke din comit. Bereg.

2) *Palatinul*. Palatin era pe această vreme Dionisiu de Medervary, cf. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 44.

3) *Pontifcele roman*. Era Gregoriu al IX-a.

fuseseră zdrobiți. Și de aceea, mai sus numitul Kuthen, mai mult de un an, i-a prevenit să învețe referințele țării și să-și însușească limba, pentru ca atunci când vor afla despre intrarea acelora, să înceapă lupta împotriva regelui și astfel mai ușor să poată cuprinde poarta și să se grăbească în ajutorul lui Kuthen și așa, mai iute să devasteze o parte din Ungaria — bucurându-se și clevetind pe rege, fiindcă introdusese în țară pe Comani, după cum s'a arătat mai sus. Și de această părere erau cei mai mulți.

XV

Planul regelui împotriva Tătarilor.

Când deci, mai târziu, spre Paresimi, vremea trecea mereu, în timp ce evenuri de acest fel deveneau din ce în ce mai dese, regele s'a grăbit să se ducă în orașul ce se numește Buda, situat deasupra malurilor Dunării și unde de obicei petrecea Paresimile fiindcă se zicea că acest loc este mai central pentru toată lumea. Și după ce a convocat aci pe arhiepiscopi, pe episcopi și alte mai mărimi ale regatului, a început să se gândească de aproape cum ar putea să ia măsuri într'o împrejurare atât de serioasă și să-i îndemne stăruitor ca fiecare să strângă soldați bine plătiți și bine pregătiți. Kuthen însă care împreună cu soția sa, cu fiii și cu fiicele sale și cu câțiva fruntași de ai săi, fusese convocați, fiind oarecum bănuiți și socotiți de complici în nelegiuire, în timpul deliberării dela curte, au fost ținuți sub pază, ca nu cumva să poată scăpa din mâinile lor:

XVI

Ce a făcut regele când a aflat dela Palatin despre intrarea Tătarilor.

Iar, cam pe la mijlocul Paresimilor, sosește la rege, în goana mare, unul dintre soldații palatinului, raportându-i din partea acestuia că Tătarii au ajuns acum la poarta Rusciei și au început să distrugă prisăcile ¹⁾ și că nu crede că palatinul le va putea rezista, dacă

1) *A început să distrugă prisăcile.* Indago, ung. gyepű, întăritură de lemn și pământ. Ele se găseau la toate trecătorile. Cf. Thomas din Spalato, *op. cit.*, p. 37 și *Sicules et Roumains*, p. 22.

regele nu-i va trimite ajutor grabnic. Regele care nu crezuse până atunci, nu avea pe lângă sine soldați înarmați. Și în vreme ce se găseau într'o atare îngrijorare, a patra zi, în urmă, a sosit însuși Palatinul, care alergase în goana mare ziua și noaptea, spunându-i că în ziua a douăsprezecea dela începutul lui Martie avusese o ciocnire în poartă cu Tătarii, și după ce mai toți oamenii săi au fost uciși de săgeți și săbii, de abia a scăpat numai cu câțiva inși și că a venit să-l vestească de cele ce s'au petrecut. Regele însă, deși rămasese încremenit de urâtele știri, totuși a dat drumul arhiepiscopilor, episcopilor și altor comiți și baroni ai săi, poruncindu-le sever și aspru ca fiecare, cu armata ce ar putea să strângă, să se întoarcă numai decât la el, în grabă și fără zăbavă, după cum cereau împrejurările și trebuința urgentă. Și, în același timp, a dat instrucțiuni magistrului Stephanus, episcop din Vaț, prepositului din Arad și celui al Mântuitorului din Chanad ¹⁾ să se ducă în grabă la regină ²⁾ și să plece numai decât spre hotarele Austriei, având să aștepte acolo sfârșitul evenimentelor. De asemenea, a rugat printr'o scrisoare pe ducele din Austria ³⁾ să-i vină într'ajutor cât mai repede. Și a poruncit tuturor Comanilor să nu întârzie de a veni grabnic la el. Iar regele cu armata ce o strânsese pe repezeală din cetățile Strigoniu și Alba ⁴⁾, cari erau la depărtare numai de o zi, a trecut Dunărea și s'a oprit în marea și bogata cetate teutonică ⁵⁾ ce se numește Pesta, de cealaltă parte a Dunării, în fața Budei, spre a aștepta aci cu armata sa pe principii, comiți și baroni.

XVII

Altă digresiune.

Luai aminte, stăpâne ¹⁾ și sfintite părinte, și fiindcă multe îmi vin deodată în minte și nu pot să le spun toate în același timp, trebuie ca, în istorisirea mea, una să o expun și alta să o las la o parte.

1) *Chanad*. Episcopia din Csanad, întemeiată în locul vechii biserici grecești din Morisena.

2) *Regina*. Era regina Maria.

3) *Ducele Austriei* era Frideric II.

4) *Alba*. Este Alba Regală, Székes Fehérvár.

5) *Cetate teutonică*. Caracterul german al Pestei a durat până în secolul al XIX-a.

6) *Tată și stăpâne*. Rogerius se adresează episcopului Ioan Pesthensis.

XVIII

Urmează iarăși o digresiune.

Observați deci numele șefilor Tătarilor și cum au pătruns ei în Ungaria și care a fost viclenia lor. Acest punct nu trebuie lăsat nelămurit, pentruca fiecare să aibă cunoștințe precise.

XIX

Numele regilor Tătarilor cari au intrat în Ungaria.

Regele regilor și domnul Tătarilor cari au intrat în Ungaria pe nume se chema Bathus. Subt el șef mai puternic în armată era Bochetor. Cadan era considerat ca mai cinstit. Regi mai mari între Tătari erau socotiți Coacton, Feycan, Peta, Hermeus, Cheb și Ocadar; cu toatecă erau și alți regi foarte mulți, principii și șefi cari au invadat Ungaria cu cele cinci sute de mii de soldați înarmați.

XX

Cum au distrus Tătarii Ruscia și Comania.

După ce aceștia au distrus deodată și în întregime și Ruscia și Comania, s'au retras cale de patru-cinci zile, lăsând neatinse hotarele învecinate cu Ungaria, pentru ca atunci când se vor întoarce din nou să găsească de ale hranei atât pentru ei cât și pentru cai și pentru ca șvonurile despre ei să nu ajungă până la Unguri. Iar după ce au consumat alimentele din regatele de mai sus, au hotărât să ocupe Ungaria. Bathus, cel mai mare domn al lor, părăsindu-și întreaga sa familie, s'a grăbit cu oastea sa, nu prea mare, să apuce drumul drept spre numita poartă a Rusciei ce era mai aproape de locul în care regele își strânsese armata și după ce a zdrobit armata comitelui palatin a cuprins poarta și a pătruns înlăuntru. — Regele Peta îndreptându-și pașii prin Polonia, după ce a ucis pe unii duci ai Polo-

1) *Regele regilor*, Chanul sau Chaganul.

niei ¹⁾ după ce a dărâmat prea vestita cetate Vratislavia, făcând un măcel cumplit, a străbătut cu aceeași cruzime în țara ducelui Moraviei, fără ca ceilalți duci să poată să-i dea vr'un ajutor, și s'a îndreptat în grabă spre poarta Ungariei. — Regele Cadan, după ce a făcut un drum sau o cale de trei zile prin pădurile dintre Ruscia și Comania, a ajuns la bogata Rudana ²⁾, o cetate a Teutonilor, situată între niște munți înalți, la mina de argint a regelui, unde se găsea o mulțime nenumărată de popor. Dar, fiindcă aceștia sunt oameni războinici și nu duceau lipsă de arme, când au auzit despre sosirea Tătarilor, le-au ieșit în cale prin păduri și munți, afară din oraș. Cadan însă observând mulțimea celor înarmați, a întors spatele, prefăcându-se că fuge dinaintea lor. Atunci poporul întorcându-se victorios, a depus armele și a început să se îmbete de vin, după cum pretindea furia teutonică. Dar Tătarii, întorcându-se repede, fiindcă nu existau nici șanțuri nici ziduri și nici alte întărituri, intrară în oraș deodată prin mai multe părți. Și cu toate că s'a făcut pe ici pe colo un mare măcel, poporul văzând că nu poate să se împotrivească se lăsară cu totul în voia Tătarilor. Dar Cadan, după ce primi orașul sub protecția sa, s'a unit cu Aristaldus, comitele orașului și împreună cu șase sute de soldați teutonici înarmați, și a început să vină cu ei dincoace de păduri. — Bochetor însă, împreună cu alți regi, se zice că trecând peste fluviul Sereth ³⁾, a ajuns în țara episcopului Comanilor ⁴⁾ și după ce a supus oastea ce se strânsese la luptă, au început să ocupe țara în întregime. — Mă voiui întoarce deci la regele Ungariei ce se găsea în Pesta, pentru ca să descriu mai deaproape situațiunea lui.

XXI

Cum au procedat Tătarii, după ce au cuprins Poarta.

După ce însă domnul lor cel mare Bathus a cuprins poarta, a început să dea foc satelor și cu sabia în mână să nu cruțe pe nimeni, nici sex, nici vârstă, grăbindu-se să ajungă la rege. Și, după ce s'a

1) *Ducii Poloniei*. Henric, ducele Silesiei Inferioare, care a fost omorât lângă Liegnitz. Cf. Heinemann, *op. cit.*, p.

2) *Bogata Rudana* este cetatea Rodna, de lângă Bistrița. Ea era colonizată de Teutoni, numiți mai târziu, cu un nume comun, Sași.

3) *Fluviul Serech* este Siretul din Moldova.

4) *Episcopul Comanilor*. Episcopia Comanilor era în Moldova.

apropiat de Pesta, cale de o jumătate de zi, în ziua de Vineri, înainte de Duminica patimilor Domnului, a trimis numai decăt, pe câțiva inși spre oraș, dând foc și omorînd, după cum îi îndemna răutatea lor înăscută. În ziua următoare a trimis pe alții, sau poate pe aceiași cari să facă la fel, ori mai rău. Regele însă nu lăsa pe nimenea din ai săi să iasă să se ciocnească cu ei. Tătarii, când păreau că înaintează, se întorceau înapoi, și când păreau că se întorc, înaintau iarăși, trecându-și în întregime ziua în acest joc. Și fiindcă făceau același lucru și duminica, Ugolinus, arhiepiscopul din Calocsa ¹⁾, ne mai suportând aceasta, ca atâți oameni de treabă să fie atacați de niște tâlhari, și ce e mai grozav, fiindcă regele părea în fața lor ca un fricos; de aceea, împotriva ordinului regelui, ieșind afară cu o mică armată a voit să se ciocnească cu Tătarii. Aceștia însă, întorcând spatele, încep să se retragă. Arhiepiscopul observând aceasta, începe să-i urmărească în goana cailor.

Tătarii, dând, în cele din urmă, de un teren mlăștinos, trecură repede peste o baltă. Arhiepiscopul nebăgând de seamă aceasta, fiind că era foarte aproape de ei, a intrat și el și fiind, împreună cu ai săi, încărcat cu mari greutate, n'au mai putut nici să treacă, nici să se întoarcă înapoi. Aceia însă revenind repede la ei, au încunjurat balta și aruncând asupra lor o ploaie de săgeți i-au omorât acolo pe toți. Arhiepiscopul însă scăpând cu trei-patru inși, s'a întors prăpădit în oraș, având nu mică supărare atât pentru pierderea oamenilor săi, cât mai mult pentru faptul că regele n'a trimis pe nimenea să-i vie în ajutor.

XXII

Cum a fost distrusă cetatea Vaș.

În Duminica patimilor, o parte din armata lui Bathus, regele regilor, a venit aproape de cetatea Wacia, situată deasupra malurilor Dunării, la o jumătate de zi depărtare de orașul Pesta, unde se găsea regele împreună cu oastea sa. Și, după ce a cucerit cetatea cu forța, pe cei cari se refugiaseră în catedrală și în palatele cari erau întărite ca niște fortărețe, atât din cetate cât și din satele învecinate, o mul-

1) Ugolinus, arhiepiscopul din Calocsa. În Ungaria, stat clerical, nu este mirare că din cele mai vechi timpuri până în vremea lui Mihail Viteazul înălțăm, de multe ori, în fruntea armatelor înalți demnitari bisericești.

țime nenumărată de popor, pe toți aceștia i-a prins și după ce le-a luat tezaurul din catedrală, pe canonici și pe alte persoane, pe doamne și pe fete, pe cari n'au voit să le omoare cu sabia, le-au ars pe toate în foc. Și, astfel, locuitorii din Vaț, în Dumineca patimilor, au pățimit și ei, în cât ar merita să aibă o parte împreună cu domnul Iesus Christos.

XXIII

Cum a atacat pe Tătari ducele din Austria.

Nu trebuie să nesocotim în câțva nici faptul că ducele Austriei fiind rugat de rege a sosit, dar cu puțini soldați, ca și când n'ar fi cunoscut situația și neînarmat. Și, după ce au sosit, după obiceiul lor, câțiva dintre Tătari lângă Pesta, el prinse armele și caii și le-a ieșit întru întâmpinare. Când însă ar fi trebuit să se atace, aceia deodată, dând dosul, după cum erau deprinși, se retraseră. Dar ducele dând pinteni calului pe care încălecase, atinse pe unul lovindu-l astfel cu lancea, că vârful lăncii frângându-se îl culcă la pământ de pe cal. Iar unui al doilea cneaz ¹⁾, adevă unui șef care înarmat voi să vină în ajutorul celui căzut, lângă șea punând mâna repede pe o sabie, dintr'o singură lovitură îi tăia brațul. Acesta căzând îndată de pe șea, își dete sufletul. Și în vreme ce ceilalți o luară la fugă, cel căzut a fost prins, și legat a fost dus împreună cu caii la armată. Ungurii, găsind pentru această materie de vorbă, începură să cleve-tească pe rege și să ridice în slavă pe duce.

XXIV

Cum a fost ucis Kuthen, regele Comanilor.

Fiindcă se răspândise șvonul în public că regele Kuthen care, după cum am spus, era ținut împreună cu ai săi de rege sub pază, nu ar fi neamestecat într'o atât de mare ticălogie și că cei cari veniseră erau Comani, iar nu Tătari, întreg poporul începu să strige împotriva lui: «moarte, moarte ²⁾», el este cauza distrugerii Ungariei.

1) *Cneaz*. Din acest pasagiu rezultă că pentru Rogerius cneazul era și un șef de armată, adevă, pe lângă alte atribuțiuni, cneazul avea și atribuțiuni militare.

2) *Moarte, moarte*. Călugărul Rogerius întrebuițează expresiunile cunoscute din Evanghelie: să moară, să moară.

Și pentru el criticând pe rege adesea îi spuneau: «Lupte-se regele nostru care a introdus în țară pe Comani în necazul nostru». Alții strigau: «Lupte regele cu aceia, căroră le-a dat moșiile noastre». Regele auzind mereu aceste critici, a trimis un om la Kuthen ca să vie cât mai neîntârziat la el. Dar Kuthen care auzea adeseori vociferările poporului, temându-se de vr'o pedeapsă, deși nu era vinovat de nici o vină, a trimis vorbă regelui că el nu vine nicidecum, decât dacă îi tritmite un astfel de om, care să-i garanteze că-l va duce la el și să-l scape din mâinile poporului. Comunicându-i-se regelui această vorbă, s'a produs în popor un strigăt general: «Moarte, moarte». Și astfel deodată Ungurii și Teutonicii intrând înarmați în palatul în care el se găsea, voiră să se apropie de el cu forța. Kuthen însă, împreună cu ai săi, prinzând armele și săgețile nu-i lăsară să se apropie de ei. Dar sosind mulțimea de popor îi prinseră și într'un moment tăindu-le tuturor capetele, le aruncară din palat pe ferestre la popor. Unii cred că această faptă urâtă se datorește ducelui de Austria. De alții însă se crede că s'a făcut din ordinul regelui; totuși, după ce s'a aflat în mod sigur că regele Kuthen a fost nevinovat de această ticăloșie, se afirmă că nu este verosimil ca regele, care-l botezase și-i dăduse siguranță prin prestare de jurământ, să fi săvârșit o astfel de nelegiuire. Eu n'aș voi să precizez cum s'a făcut aceasta; precizeze acela care știe și este în stare să dea fiecăruia pedeapsa sau răsplata după faptele sale.

XXV

Ce au făcut Comanii auzind de moartea regelui lor și cum a procedat regele Bela în contra Tătarilor.

Deci, în vreme ce Tătarii ardeau de jur împrejur satele ziua și noaptea, episcopul din Caloceă stăruia mereu pe lângă rege să iasă cu armata împotriva lor. Iar după ce ducele de Austria s'a retras și, mai ales, când a sosit cea mai mare parte din armată, regele pornind cu oastea, a început să înainteze în contra lor. Și, deși Comanii chemați în contra Tătarilor au sosit într'o inimă de pe ori unde se găseau în ajutorul regelui, când au aflat despre moartea domnului lor Kuthen s'au turburat grozav și erau foarte agitați neștiind ce să facă. Când însă vestea despre moartea lui s'a răspândit din ce în ce mai mult, Ungurii de prin sate începură, plini de ură împotriva lor, să

se ridice jefuindu-i și omorându-i fără nici o milă. Aceștia când au văzut cum sunt omorâți, strângându-se la un loc, au început nu numai să se apere, dar și să dea foc satelor și să atace pe țărani.

XXVI

Cum a scăpat Episcopul din Chanad de mâinile Comanilor.

Iar când Bulzo, episcopul din Chanad și Nicolae, fiul lui Bore, împreună cu mai mulți nobili își duceau pe fiii, pe fiicele și familiile lor în părțile de mai sus, pentru ca în urmă să alerge în grabă la armata regelui, au întâlnit pe Comani și au pornit luptă strajnică împotriva lor; neputând însă să le reziste au fost trecuți prin sabie aproape cu toți. Totuși episcopul cu puțini inși, zăcând bolnav într'un car, pe când se dedea lupta, a fost dus de acolo mai la o parte. Comanii însă, ca și Tătarii, devastând în urmă țara și strângându-se la un loc, din partea aceasta au trecut peste Dunăre și distrugând tot în calea lor, încep să se îndrepte spre Marchia. Cei din Marchia însă aflând despre aceasta, se adună la un loc și ieșindu-le întru întâmpinare se ciocniră cu ei în hotarele Marchiei. Și, fiind biruiți, se preveneau unul pe altul fugind. Și astfel Comanii începură să cucerească devastând Marchia și răzbunând cu cruzime moartea domnului lor. Și când omorau pe Unguri ziceau: «Această lovitură să o primești pentru Kuthen». Și după ce au distrus cele mai bune orașe ca Frankavilla senatoria a Sfântului Martin ¹⁾ și altele, și pustiind țara, trecură în Bulgaria.

XXVII

Cum a fost păcălit de Tătari Episcopul din Oradia.

Benedictus, episcopul din Oradia, după ce și-a strâns, din porunca regelui, o mare armată, pe când voia să vină în ajutorul lui. a aflat că Tătarii distruseseră cetatea Agria ²⁾ și că oamenii din cetate și de aiurea cari veniseră întru apărarea ei, au fost unii arși de

1) *Frankavilla senatoria Sancti Martini*, este cetatea Fraknó de lângă muntele Sfântului Martin.

2) *Agria*. Erlau.

vii, alți trecuți prin sabie și că acum cărau de aci tesaurul episcopului și al catedralei. Fiindcă însă, cu câteva zile mai înainte, el avusese câteva ciocniri cu Tătarii și fiindcă obținuse câteva mici succese față de ei, căpătă curaj și, deși nu avea grosul armatei cu sine, totuși se luă după ei cu gândul de a strânge resturile de soldați ca să nu dispară. Tătarii, presimțind aceasta, se prefăcură că se retrag mai departe, dar se opriră. Și fiindcă aveau foarte mulți cai, iar ei erau puțini, întrebuintară următoarea manevră. Făcură mai multe păpuși și chipuri de om pe cari le puseră pe caii lor cei liberi, ca și când ar fi fost soldați. Iar caii aceștia îi adăpostiră subț un deal, lăsând cu ei numai câțiva servitori și dându-le acestora ordin ca atunci când ei vor intra în luptă, să înainteze spre ei puțin câte puțin. Ei însă așteptau pe Unguri într'un șes. Aceștia sosind, comitele Boch și alți câțiva cari erau socotiți ca cei mai buni ostași ai Ungurilor și cari veniseră cu episcopul, când i-au văzut, au dat pinteni cailor și avură cu ei o violentă ciocnire. Și pentru că Tătarii erau mai puțini la număr, prefăcându-se că o iau la fugă, începură să se retragă spre delucean. Și când cei cu manechinurile ieșiră de subț deal, orânduți în linie de bătaie, după cum s'a spus mai sus, Ungurii văzând aceasta și bănuind că li s'a întins o cursă, o luară la fugă. Tătarii însă întorcându-se repede în contra lor, s'au luat după ei, culcându-i la pământ și omorându-i cu o cruzime cum nu se putea mai rău. Episcopul însă, împreună cu câțiva inși, s'a întors la Oradia și zăbovind puțin spre a-și strânge câțiva soldați, a trecut Dunărea și a scăpat.

XXVIII

Despre războiul nenorocit dintre regele Bela și Tătari.

Iar, dupăce regele, pornind din orașul Pesta, dupăcum am spus mai sus, a început să înainteze cu mulțimea ostașilor săi împotriva Tătarilor, aceștia după ce s'au întors dela incendierea satelor, s'au strâns la un loc și apoi s'au îndreptat îndărăt pe calea pe care veniseră. Și pe cât Ungurii îi urmăreau, pas de pas, pe atâta ei se prefăceau că fug dinaintea lor. Și când au ajuns la o apă oarecare ce se numește Sayo și care nu curge prea departe de cetatea Agria și se varsă în Tisa, după ce au trecut apa pe un pod, s'au oprit, ridicându-și o tabără și așezând străjeri la pod cari să păzească noaptea. Tătarii la rândul lor, după trecerea aceleiași ape s'au oprit lângă

ea pe o câmpie. Și, fiindcă apa era mare și cu multe mlaștini, Ungurii nu puteau să creadă că cineva ar avea posibilitatea să o treacă altfel decât pe pod. — Intr'aceea, regele începe să îndemne pe ai săi să lupte bărbătește și a împărțit cu mâna sa generalilor mai multe drapele. Ungurii însă luau toate acestea cam în bătaie de joc, punându-și toată încrederea lor în mulțime, iar pentru luptă, din cauza motivelor expuse mai sus, nu-și aveau nici gândul nici inima. În realitate ei doreau ca regele să piarză, pentru ca în urmă să li se dea și lor mai multă considerație, socotind o pierdere de acest fel, ca o pierdere particulară, a unora numai, și nu ca una generală, a tuturor, după cum de altfel auziseră că s'a mai întâmplat și altădată în Ungaria. Căci Comanii năvăleau deodată și devastau în grabă o parte din țară, înainte de a se fi putut aduna Ungurii și, în urmă, iute se retrăgeau și câteodată același lucru îl făceau și Ungurii asupra Comaniei. A pus totuși o mie de soldați cari să păzească armata toată noaptea. Ce să mai spun? Tătarii găsind un vad mai departe de armată, trecură cu toții într'o singură noapte și în zorii zilei înconjurând întreaga oștire a regelui, începură să arunce ca grindica săgeți asupra oștirii. Ungurii însă, fiindcă au fost în chipul acesta surprinși și îngelați de violența dușmanului, când, cu armele în mâini, au voit să încalce pe cai, nici soldații nu-și puteau găsi stăpânii, nici stăpâni nu-și puteau găsi soldații. Iar când porneau la luptă, porneau cu indiferență și nepăsare. Căci atât de des se aruncau săgețile, că aproape se făcea umbră luptătorilor și aceste săgeți sburau prin aer cum se îngrămădesc când vin lăcustele și libelulele. Și nemai putând suporta loviturile de săgeți, soldații se întorceau înapoi în dosul cercului de atac. Regele însă nu mai putea să-și orânduiască linia de bătaie, ci, în dezordine, din orice parte ar fi pornit Ungurii la luptă, Tătarii ieșindu-le în cale cu săgețile lor, îi făceau să se retragă spre mijlocul armatei. Și din cauza unei călduri prea mari și din cauza unei extreme strâmtori, ajunseră astfel la atâta istovire că regele și arhiepiscopul din Caloce¹⁾ cari dărdăiau de frică, nu mai puteau să mâne pe cineva la luptă nici prin amenințări, nici prin rugăminți și nici prin îndemnuri. Și într'o astfel de strâmtorare se găseau ei din zorii zilei până la amiază.

În cele din urmă, deși se părea că nu mai pot să susțină lupta, totuși ducele Coloman, fratele regelui, împreună cu oamenii săi, pe cari a mai putut să-i strângă într'un astfel de teasc, a avut dintr'o

1) *Archiepiscopul din Caloce*. Era Ugolinus.

parte a armatei o puternică ciocnire cu Tătarii, stăruind la luptă c bună parte din zi; dar, când a crezut că va fi ajutat de restul armatei, s'a văzut înșelat. Căci, cu toate că el credea că și din cealaltă parte a armatei cei mai mulți vor porni la luptă, aceștia nu porneau, iar Tătarii, dându-se puțin în lături, le deschideau, fără să mai arunce săgeți, drumul prin mijlocul lor. Și cu cât mai mulți treceau, cu atât mai larg li se deschidea drumul de Tătari; și în această ciocnire nu era între ei nici un sgomot nici o vorbă. Și în vreme ce regele socotea că ei merg la luptă, ei mai degrabă ieșeau la fugă decât la luptă. Tătarii însă așteptând armata regelui, steteau pe loc nemișcați. Și fiindcă din mai multe părți se deschideau ieșiri pentru armata regelui, chiar regele, necunoscut de ei, și-a făcut drumul împreună cu câțiva inși spre o pădure. Ducele Coloman ²⁾ însă a apucat drumul pe o altă parte a armatei și călare, zi și noapte, schimbându-și caii, a alergat până la numita Pesta, nu pe drumul mare, pe care mișuna națio maghiară, ci pe căi lăturalnice, zorit, cu frânele cailor în voie, spre portul Dunării. Și cu toate că era rugat de orășeni să mai zăbovească un pic până ce să se pregătească cel puțin corăbiile pentru trecerea doamnelor soțiilor lor, totuși n'a putut fi reținut și nici determinat la aceasta, căci zicea, să gândească ce-or pofti despre el. Căci temându-se de sosirea celor ce-l urmăreau, a trecut îndată singur și a fugit la Simigiu, într'o localitate ce se numește Segusd ³⁾. Și cu toate că orășenii din Pesta s'au grăbit să treacă cu familia, totuși Tătarii au venit mai curând și câți dintre orășeni nu s'au înecat în Dunăre, au fost omorâți de sabie.

XXIX

Fuga episcopului din Cinci-Biserici.

Bartholomeus, episcopul din Cinci Biserici, văzând că armata a fost distrusă și observând că unii dintre Tătari, dând buzna peste armată, pun foc taberii, a luat, de asemenea, fuga și el, împreună cu mai mulți soldați, nu însă pe drumul cel mare, ci peste câmp. Și pe când îl urmăreau câțiva Tătari, cu caii în goana mare, sosește și comitele Ladislau ce venea în ajutorul regelui, neștiind nimica din cele petrecute, cu armata sa, cu drapelele desfășurate. Episcopul re-

2) Ducele Coloman a murit, nu mult după aceea, din cauza rănilor primite.

3) Segusd. Segesd, în comitatul Somogy-Simigium.

cunoscând drapelele ungurești, s'a abătut spre comite, iar Tătarii, când au văzut mulțimea înarmată, s'au întors înapoi, căutând să urmărească pe alții. Și astfel au scăpat din mâinile lor comitele însuși împreună cu episcopul.

XXX

Episcopii și ceilalți clerici omoriți în acest războiu.

Iar printre cei ce fugeau, pe drumul cel mare spre Pesta și printre cei ce au rămas în armată, un atât de strașnic măcel s'a făcut și atâtea mii de oameni au fost uciși că nu li se poate face socoteala și nici nu se poate da ușor crezământ celor ce ne vorbesc de grozăvia dezastrului. Au murit totuși dintre clericii mai mari: Matheiu, archiepiscopul din Strigoni, la care regele ținea foarte mult, pentru fidelitatea lui, cât și pentru faptul că crescuseră împreună și în chestiuni dificile recurgea cu toată confiența la sfatul lui. Ugolinus, archiepiscopul din Calocsa, născut dintr'o familie ilustră și care se ocupa numai de afacerile mari și grele, lăsând altora cele neînsemnate. Acesta era în care își puneau toată încrederea nobilii din Ungaria; acesta era, în a cărui încredere se umileau și cei mari și cei mici. George, episcopul din Jauria ¹⁾ care era superior ca moravuri și literat vestit. Reynoldus, episcopul din Ultrasilvania ²⁾ și episcopul bisericii din Nitria, cu merite în viață și cunoscut prin puritatea moravurilor sale. Prepositul Nicolae din Scibiniu ³⁾, vicecancelar al regelui, născut din părinți nobili care, înainte de a se supune necesității morții, a ucis cu sabia sa plină de sânge pe unul dintre mai marii Tătarilor. Eradius, archidiaconul din Bachia ⁴⁾. Magistrul Albertus, archidiacon din Strigoni, prelat, care a avut meritul de a introduce și pe alții în știința dreptului. Corpurile acestora astfel au fost ciopârțite de înfiorătoarele săbii că chiar după retragerea dușmanilor, deși fuseseră mult căutate, n'au putut fi găsite. Iar despre numărul laicilor mai mari și mai mici cari se înecaseră în bălți și în ape, arși în foc sau omoriți de sabie, nu se

1) Jauria — Raab.

2) Episcopul din Ultrasilvania, Episcopul din Alba Iulia.

3) Prepositul din Scibiniu este Prepositul din Sibiu, mai târziu, Hermannstadt.

4) Archidiaconul din Bachia, din Bács.

poate pune temeiul pe vorba nici unui om. Căci zăceau pe câmpii și pe drumuri cadavrele multor morți, unele cu capul tăiat, altele sfârticate în bucăți; în vile și în biserici, în cari se refugiaseră cei mai mulți, numeroase corpuri arse. Această distrugere, acest prăpăd și acest măcel ținu ocupate drumurile două zile și tot pământul era înroșit de sânge. Și steteau leșurile pe pământ, cum stau la pășune în câmpiile nelucrate turmele de vite, de oi și de porci, și cum stau în carierele de piatră, blocurile tăiate pentru construcție.

Se vedeau apoi cadavre de om înecate în apă. Ele erau mâncate de peștii ce se găsesc în ape, de viermi și de păsări. Pământul a pus stăpânire pe acele corpuri cari au căzut de lănci înveninate, de săbii și de săgeți. Pe acestea, pline de sânge, le-au ciugulit rozându-le până la oase cu mușcăturile lor neîndurate pasărilor cerului și fiarele carnivore, atât domestice cât și sălbatice. Focul, la rândul său, a pus stăpânire pe acelea cari au fost arse prin biserici și prin case. Uneori grăsimile stingeau focul unor astfel de arderi. Unele nu puteau fi consumate într'un interval de timp prea scurt; căci se găseau în foarte multe locuri, vreme îndelungată, oase învelite în piei înegrite și neconsumate, fiindcă unor fiare nu le sunt plăcute mâncările decât dacă sunt altfel distruse. Și în vreme ce toate corpurile au trecut în stăpânirea celor trei elemente ¹⁾, să vedem ce a mai rămas pentru al patrulea element. Aerului, deci, care se zice că este al patrulea element, i-au transmis celelalte trei duhoarea tuturor cadavrelor, și din cauza acestei duhori, el așa de mult s'a stricat și s'a infectat că oamenii cari mai rămăseseră jumătate vii, pe câmpuri, pe drumuri și prin păduri și cari poate ar mai fi putut trăi, din cauza rănilor au murit, în urma infecțiunii aerului. Și astfel nici aerul n'a rămas nepărtaș la această sângeroasă pieire. Ce să mai vorbim, deci, de argintul, de caii, de armele, de hainele și de alte lucruri ale atâtor oameni cari au căzut fie în luptă fie în fugă? Caii cu geile și frânele, fără călăreți, alergau prin livezi și dumbrăvi și din pricina sgomotului deveniră atât de furioși, că păreau că au înebunit deabinelea. Și, astfel, îngroziiți, neputând să-și găsească stăpânii, trebuiau sau să fie omoriți cu sabia sau să se supui unui nou stăpân din afară. Iar nechezatul lor putea să fie socotit mai mult ca un gemet și un plânset. Și vasele de aur și de argint, hainele de mătase și alte obiecte trebuincioase omului, aruncate pe câmp și prin păduri de cei ce fugeau, pentru ca să scape mai ușorați din mâinile

1) *Cele trei elemente: pământul, apa și focul.*

urmăritorilor, nu găseau pe nimenea care să le strângă. Tătarii stăruiau numai în uciderea de oameni și nu păreau de loc că se gândesc la prăzi.

XXXI

Cum și-au împărțit Tătarii prada după victorie și cum au scris scrisori plătuite după ce au aflat sigiliul regelui.

După ce au câștigat victoria și triumful și după ce au pus mâna pe o pradă de acest fel, cu mare alaiu și cu hainele pline de sânge, au strâns la un loc caii însângerați, aurul și argintul, îngrămădindu-le ca mormanele de pietre și de cereale și au procedat la împărțirea și distribuirea lor. Șeful, împreună cu cei mai distinși dintre Tătari, după distribuirea ce a urmat, a găsit sigiliul regelui la secretarul lui, al cărui cap fusese deslipit de trup printr'o lovitură de sabie și, fiind acum siguri de țară și temându-se ca nu cumva poporul, auzind de dezastrul regelui, să scape cu fuga din mâinile lor, ascultați cu luare aminte violenția la care au recurs Tătarii.

Mai întâiu, au împărțit toată Ungaria de dincolo de Dunăre¹⁾ și au atribuit fiecăruia dintre regii mai mari ai Tătarilor cari încă nu intraseră în Ungaria, partea sa, dându-le de știre să se grăbească, fiindcă nu mai era pentru ei nici un obstacol. Apoi au pus să se scrie de unii clerici Unguri, pe cari îi păstrasera încă în viață, mai multe scrisori fictive, în numele regelui, către toți frunțașii și oamenii mai cunoscuți din întreaga Ungarie, de cuprinsul următor: «Să nu vă temeți de sălbăticia și furia câinilor și să nu îndrăzniți să vă mișcați din casele voastre. Căci, deși din cauza unei neprevăderi am părăsit atât tabăra cât și corturile, totuși, încetul cu încetul cu ajutorul lui Dumnezeu suntem pe cale de a le câștiga din nou pornind împotriva lor o luptă aprigă. De aceea să faceți rugăciuni, ca Dumnezeu cel îndurător să ne îngăduie să zdrobim capetele dușmanilor noștri». Aceasta a fost scrisoarea scrisă de unii Unguri ce depindeau de ei, care m'a pierdut pe mine și toată Ungaria. Căci atâta creșmânt am dat certitudinii acestei scrisori că, deși pe fiecare zi vedeam tocmai contrariul, totuși, fiindcă în țară a survenit nebunia războa-

1) Ungaria de dincolo de Dunăre, Ungaria din stânga Dunării.

ielor, nu puteam trimite oameni cari să controleze svonurile și nu puteam să credem contrariul. Și, astfel, Ungaria fiind ocupată, n'a mai putut fi mijloc de fugă. Dar, fiindcă am lăsat nediscutată desfășurarea situației regelui, să ne întoarcem la înaintarea sau, mai bine, la plecarea lui.

XXXII

Ce a făcut regele Bela după înfrângerea armatei sale și cum a fost prins de ducele Austriei și, în același timp, despoiat de el.

Deci, chiar regele, fiind pus pe fugă dela armata sa, a luat drumul cu foarte puțini oameni de ai săi, mergând, zi și noapte, spre hotarele Poloniei și de aci s'a grăbit, cât a putut mai mult, să se ducă, pe cale dreaptă, la regină care se găsea la hotarele Austriei. Ducele Austriei, aflând despre aceasta, și-a dat pe față dușmănia ce o avea în inimă și i-a ieșit în cale sub titlul de prieten. Regele însă, neînarmat, până să i se pregătească prânzul, s'a pus să se odihnească puțin, ațipind lângă o apă. Căci era ca unul ce numai grație degetului lui Dumnezeu scăpase de atâtea săgeți și de atâtea săbii otrăvite și era obosit de un drum atât de lung. Când s'a deșteptat din somn și a văzut pe duce s'a bucurat nespus de mult. Ducele însă între alte vorbe de mângâiere i-a cerut regelui ca să treacă Dunărea, pentru ca acolo să poată, în mai multa siguranță, să se odihnească și să rămâie. Regele însă auzind aceasta, ca un inocent, fără să bănuiască nimica rău, a ascultat vorba ducelui. Căci îi spunea acesta că are de cealaltă parte o fortăreață¹⁾ și că poate acolo să ospăteze mai bine pe rege, deși în sufletul său nu se gândea să-l cinstească, ci să-l piarză. Și când regele credea că a scăpat de Scilla, a căzut în Caribda²⁾, și precum peștele care voind să scape de cup-toriu, ca să nu fie fript, se aruncă în jeratic ca să fie prăjit, tot astfel regele crezând că scapă de un rău, a dat peste alt rău și mai mare. Căci vicleanul duce de Austria a pus stăpânire, după bunul său plac, pe rege și i-a cerut o sumă mare de bani pe care zicea că odinioară i-a fost smulșă de rege. Ce să mai spun? Regele n'a putut să scape din ghiarele lui până nu i-a plătit o parte din bani în nu-

1) *O fortăreață*. După Heinemann, *op. cit.*, p. 560 ar fi poate Hainberg.

2) *Scylla și Caribda*. Rogerius poseda cultură scolastică.

merar, altă parte în vase de aur și argint, iar pentru o parte s'a obligat să-i dea trei comitate din regatul său, vecine cu țara lui ¹⁾. Și cu toate că vasele de aur și de argint valorau un preț mai mare, totuși ducele le-a primit numai în două mii de mărci, împreună cu pietrele prețioase. Ducele însă a obținut chiar de atunci în posesie de fapt comitatele acelor caestre și pe acestea a pus să le repare în contra Tătarilor din banii săi proprii. Dacă ar întreba cineva cât de mare a fost suma de bani, lucrul nu se cunoaște, fiindcă unii vorbeau de șapte, alții de nouă și alții de zece mii de mărci. Adevărul însă nu se putea ști, fiindcă învoiala s'a făcut în taină și au consfințit-o cu propriul lor jurământ. După ce s'au terminat toate acestea, regele a plecat cât mai în grabă la regină care nu era prea departe și împreună cu ea fără nici o tărăgănare a trimis pe Ștefan, episcopul din Vaț, pentru ajutor la curtea imperială și romană; iar el, în timpul acesta a zăbovit puțin lângă Segesdin cu oamenii pe cari și i-a putut strânge.

XXXIII

Cum a jefuit ducele Austriei pe fugarii Unguri și atacul Teutonilor asupra Ungariei.

Ducele observând că acum toți Ungurii sunt puși pe fugă și-a strâns o oaste pe care a trimis-o în Ungaria în contra Ungurilor. Și, astfel, în vreme ce Tătarii distrugau țara din această parte a Dunării, de cealaltă parte o prădau Theutonicii și pe cât puteau dedeau foc la sate. Intrând în cetatea Jauria au cuprins fortăreața și au încercat să o stăpânească prin violență. Ungurii însă de prin părțile acelea s'au strâns la un loc și cu cete înarmate au mers spre cetate, au cuprins-o și au dat foc tuturor Theutonicilor ce se aflau în fortăreață. Atunci ducele cuprins de o mare furie și arzând de mânie împotriva Ungurilor ce fugeau din fața Tătarilor pe câți i-a prins în Austria și cărora le făgăduise protecțiune, nefiind mulțumit cu ceea ce storsese dela rege, a cerut și dela ei pentru paza fortărețelor și a cetăților o sumă oarecare de bani. Și astfel gășind acest prilej, fiindcă atât Theutonicii ²⁾ cât și Ungurii erau bogați în bani și în obiecte, i-a jefuit cu nerușinare, lăsându-i lipiți pământului. Și sărmanii Unguri erau mâncați peste tot locul de mușcăturile amare din

1) *Vecine cu țara lui.* De sigur Burgenlandul de mai târziu.

2) *Theutonicii*, e vorba de sigur de Nemții din Ungaria cari pe acea vreme erau în foarte mare număr.

partea unor bestii crude și dințate, și în urmă goi erau aruncați pe țărâna uscată și erau sleiți de puteri. Dar isprăvind cu această parte, să ne întoarcem la regii Tătarilor cari în urmă au intrat în Ungaria.

XXXIV

*Cum au cucerit Tătarii Oradia și cum au înaintat spre Podul
lui Thoma și în alte părți.*

Cadar însă, după ce a cucerit Rodna, după cum s'a spus în altă parte ¹⁾ și după ce a pus mâna pe comitele Aristaldus, și-a ales gașe sute de Theutonici dintre cei mai distinși și mai bine înarmați cari au fost puși sub iurisdicțiunea acestui comite. Imbiindu-se de călăuze pentru Tătari, au ajuns curând prin păduri și dumbrăvi, prin stânci și pretipișuri aproape de cetatea Oradia. Și fiindcă în Ungaria această cetate era foarte vestită, se strânseseră aci nunumărate femei nobile, atât doamne cât și femei din popor. Și, cu toate că episcopul ²⁾ se retrăsese de aci împreună cu câțiva canonici, eu totuși eram aci cu cei ce mai rămăseseră. Și când am observat că fortăreața este dărâmată dintr'o parte ne-am pus să o reparăm cu un zid gros, pentruca, dacă n'am fi putut să rezistăm în cetate să avem un refugiu în fortăreață. Și fiindcă Tătarii sosiră pe neașteptate într'una din zile și fiindcă rămânerea mea în cetate era oarecum îndoielnică, n'am voit să intru în fortăreață, ci am fugit într'o pădure, în care am stat ascuns mai mult timp; atât cât am putut. Ei însă după ce au cucerit cetatea pe repezeală, i-au dat foc în mare parte. În cele din urmă n'au lăsat, în genere, nimic, în afară de zidurile fortăreții și după ce au ridicat prăzile au omorât atât pe bărbați cât și pe femei, mai mari și mai mici, pe străzi, în case, și în câmpuri. Ce să mai spun? N'au cruțat nici sexul nici vârsta. După ce au făcut aceste isprăvi s'au retras pe neașteptate de aci și în retragerea lor au luat totul și s'au așezat departe de fortăreață ca la cinci mile și, mai multe zile, nu s'au mai apropiat de loc de fortăreață. Și, astfel, cei din fortăreață credeau că s'au retras din cauza tăriei castrului lor. Căci era întărit acest castru cu șanțuri adânci și deasupra zidurilor

1) După cum s'a spus în altă parte. In cap. 20.

2) Deși episcopul. Era *Benedictus*, cap. 27.

cu turnuri de lemn și se găseau înlăuntrul mulți soldați prevăzuți cu platoșe; așa că de câte ori Tătarii se apropiau ca să observe, soldații unguri în goana mare se puneau pe urma lor. Dar, când odată Tătarii nu s'au mai apropiat de fortăreață, mai multe zile, fiindcă s'a născut credință că au plecat cu totul de aci, soldații și alții cari se mai găseau prin fortăreață, în credință că s'au retras cu totul, au ieșit din fortăreață foarte mulți și au început să se stabilească prin casele lor, ce rămăseseră afară din fortăreață. În zorii unei zile însă, Tătarii, despre cari nu se putea ști unde sunt, dând buzna peste ei, i-au măcelărit pe toți câți n'au putut să se refugieze în fortăreață. Și după ce au încunjurat în grabă și din toate părțile fortăreața, au așezat în fața zidului celui nou șapte mașini de războiu și n'au încetat de a arunca în zidul cel nou pietre, și ziua și noaptea, până ce el n'a fost cu totul dărâmat. Și după dărâmarea turnurilor și a zidului, făcându-se loc de intrare, s'au năpustit în fortăreață, unde au prins pe soldați, pe canonici și pe toți câți nu fuseseră uciși în timpul cuceririi fortăreții. Doamnele însă și domnișoarele și fetele nobililor au voit să se retragă în biserica lor catedrală.

Tătarii însă deteră ordin ca soldații să predea armele și prin chinuri grozave au stors dela canonici tot ce aveau. Și fiindcă n'au putut să intre îndată în biserica lor catedrală, i-au pus foc și au ars tot ce era în biserică. În celelalte biserici însă s'au săvârșit atâtea nelegiuri asupra femeilor că e mai bine să nu vorbesc spre a nu se afla atâtea ticălogii. Cetățenii nobili, soldații și canonicii au fost uciși cu toții fără de nici o milă, afară din cetate, în câmp. După aceea au răscolit cu totul mormintele sfinților și au călcat în picioarele lor criminale moaștele și au nimicit cădelnițele, crucile, potirele de aur și vasele de aur și alte lucruri consacrate serviciului altarului. Băgau în biserici, deavalmă, bărbați și femei și după ce abuzau de ei în mod rușinos îi ucideau acolo. Și după ce au prăpădit toate, și după ce un miros de nesuportat a început să exale din cadavrele celor morți, s'au retras de aci și a rămas numai locul pustiu. Dar, oamenii cari stăteau ascunși prin pădurile din împrejurime au început să se adune aci ca să găsească câte ceva de ale mâncării. Când însă răsturnau pietrele și corpurile morților, iată că Tătarii se întorceau și din câți au găsit aci pe nimenea dintre vii n'a lăsat viu. Și, astfel, pe fiecare zi, se făceau mereu noi măceluri. Iar când n'au mai avut pe cine să omoare, s'au retras cu totul. Noi însă cari rătăceam printre higiurile pădurilor, am luat fuga de cu noapte spre Podul lui Thoma, un sat mare Theutonic, situat deasupra fluviului Criș. Dar Nemții

www.dacoromanica.ro

nu ne-au permis nicidecum să trecem peste pod, ba au stăruit chiar foarte mulți inși că trebuie să apărăm împreună cu ei satul lor bine întărit; ceea ce nu ne plăcea de loc. Totuși ne-am abătut spre o insulă oarecare care se pregătea tocmai cu întărituri în potriva Tătarilor de oamenii din Agya și Wayda de Geroth și de alți mai mulți din satele învecinate. Eu, fiindcă nu îndrăzneau să merg mai departe, am început, la stăruințele procuratorului și ale tuturor din acea localitate, să mai zăbovesc aci, împreună cu ei. În această insulă nimenea nu putea să intre, decât pe o potecă foarte strâmtă și mică; așa că în acea potecă se făcuseră de pietre trei porți cu turnuri și, în afară de acestea, erau, de jur împrejur, prisăci foarte puternice de piatră. Și când am văzut locul așa de întărit, mi-a plăcut și am rămas. Dar felul insulei era așa că lăsa intrare numai pentru câte unul singur, dar ieșirea pentru mulți era împiedicată. Și pe când mă găseam aci de câteva zile împreună cu familia mea, prin spionii noștri am aflat că Tătarii se apropie de noi. Am ieșit într'ascuns din insulă ca să văd cum am putea să ne păstrăm caii, și luând o singură călăuză și un singur servitor, fiindcă fiecare dintre noi avea câte trei cai, am plecat în grabă, de cu noapte, spre cetatea Chanad situată deasupra fluviului Mureș și care era departe de acel loc la opt mile. Și, de oarece am mers toată noaptea, cât au putut caii să ne ducă, am ajuns în zorii zilei la Chanad. Dar, Chanadul fusese cuprins în ziua precedentă și distrus de Tătarii cari intraseră pe altă parte în Ungaria și ocupaseră în întregime acele părți așa că n'am putut să trecem peste fluviu. Și fiindcă ne erau caii obosiți și fiindcă oamenii din acele ținuturi se ascundeau în dreapta și în stânga, n'am putut nici decum să ne înapoiem, ci, lăsându-ne caii la niște bordee, a trebuit să stăm ascunși în ziua aceea în niște gropi. Când a sosit noaptea, am început cu mare groază și nu fără multe greutate să ne strecurăm prin mijlocul Tătarilor și în faptul zilei să intrăm cu rușine în insulă. Și fiindcă ne găseam într-o așa de mare primejdie, servitorii mei cari vegheau la cai, afară, și alții cari erau împreună cu mine, au fugit din insulă cu banii și hainele ce le aveam. În fuga lor însă au fost prinși de Tătari și trecuți prin sabie; iar eu am rămas în insulă aproape gol și cu un singur servitor.

După aceasta, a început să circule șvonul că Tătarii au ocupat în zorii zilei Podul lui Thoma, satul Theutonilor, și pe câți n'au voit să-i mai păstreze, în cruzimea lor îngrozitoare, i-au ucis sabia mișelește. Aflând despre aceasta, s'au sburlit perii de pe mine, trupul a început să-mi tremure de spaimă, limba să-mi bâlbăie ca unui

nenorocit, văzând cum se apropie ceasul morții care nu mai putea să fie înlăturată. Pe ucigașii mei îi priveam cu ochii minții și carnea mea înghețată scotea sudoare de moarte. Vedeam și pe muritori cum își așteaptă, dintr'un moment într'altul, moartea, neputând să pună mâna pe arme, neputând să-și ridice brațele, neputând să-și miște picioarele spre a se apăra, neputând să privească pământul cu ochii? Ce să mai spun? Mă uitam la oameni jumătate morți de groază. Și pe când mă găseam în extaz, a sosit îndurarea lui Ișus Christos și, ca unul dintre mai mărimi, am convocat poporul din insulă, ca să ne întărim mai bine. Cu această împrejurare am ieșit cu mulțimea din insulă și luând cu mine pe cei doi copii ai procuratorului și gazdei mele și cu unicul servitor ce-mi mai rămăsese, prefăcându-mă că mă duc mai departe, m'am ascuns într'o pădure, în niște tufe dese și am dat de știre tatălui copiilor că de frică nu voiam să mă mai întorc în insulă și gândindu-mă că dacă voiu ținea ascunși pe fiii lui, el îmi va trimite cele necesare. Și când, înainte de a se crepa de ziuă, ni s'a trimis merindea, Tătarii au sosit numai decât și au înconjurat insula. Și fiindcă dedeau să înțeleagă că vor să cucerească insula de pe apă, poporul din insulă păcălit s'a întors să apere acele părți. Tătarii însă dând năvală, din altă parte, asupra porților lipsite de apărători, le-au cucerit și intrând în insulă n'au găsit pe nimenea dintre ai noștri care să arunce vr'o săgeată sau să-i atace ieșindu-le în întâmpinare călare sau pe jos. Ce cruzimi, ce fel de cruzimi, cât de multe și cât de mari au săvârșit ei aci, ar fi grozav nu numai de a le vedea, dar ar fi înspăimântător pentru un om numai să le auză. După ce au luat de aci prăzi, au lăsat numai cadavre despoiate de oameni și de femei, cadavre unele ciopârțite în bucăți, altele neatinse. Și, fiindcă cei mai mulți cari stătuseră pitulați, după trei zile crezură că Tătarii s'au retras, s'au întors în insulă spre a găsi ceva alimente; fiind însă prinși de Tătarii ce se ascunseseră aci, prea puțini dintre ei au mai scăpat. Eu însă, ca un pribeag, lipsit de orice ajutor, cerșeam prin păduri și de abia mi se dădea câte ceva de pomană de cei cărora le făcusem numai bine. Astfel, zorit de nevoia grozavă a foamei și a setii, noaptea eram silit să intru în insulă și să întorc cadavrele morților pentru ca să găsesc puțină făină îngropată în pământ sau carne ori altceva de mâncare, și tot ce găseam noaptea, o duceam mai departe în pădure. Of, ascultați și vedeți ce vieață era aceia ¹⁾. După zece, douăzeci de zile am intrat în insulă să mai răstorn cadavrele celor morți. Câtă jale putea să fie aci, câtă duhoare putea să fie aci, câtă groază

putea să fie! Vedeți! Nu cred să fie inimă de om care amintindu-și de atâtea feluri de pedepse să nu rămână încremenită. Trebuia să găsească vr'o peșteră, trebuia să-mi scobesc vr'o vizuină, sau să caut vr'o scorbură de copac în care să mă pot ascunde, fiindcă Tătarii străbăteau desigur măcăcinilor, văgăunile pădurilor, adâncimile văilor, fundul pustietăților întocmai cum umbla câinii să urmărească iepurii și mistreții. Au cutreerat o lună și mai bine aceste păduri. Și fiindcă chiar prin aceste locuri nu putură să ucidă pe toți oamenii, au recurs în chipul următor la un nou fel de șarlatanie.

XXXV

Cum au înșelat Tătarii pe cei ce se ascunseseră prin păduri.

După ce au prins câțiva inși cari se ascunseseră prin păduri, le-au dat drumul spunându-le că oricine ar voi să li se supună, li se va da libertatea de a veni acasă, însă într'un anumit timp. Oamenii au dat crezământ acestor vorbe ale lor, fiindcă, din cauza lipsei de hrană mureau de foame. Astfel toți câți mai rămăseseră în viață, s'au întors pe la casele lor. Și cum pădurile erau mari, poporul nenumărat stetea ascuns în ele; așa că țara s'a populat la cale de trei zile și fie ce sat și-a ales dintre Tătari ca rege pe cine a dorit. După ce s'a făcut aceasta, fiindcă era timpul secerișului, au strâns cu toții recolta și au adunat-o în hambare împreună cu paele și cu fânul. Alături de noi steteau și Tătarii și Comanii: foarte mulți se uitau și se bucurau și erau veseli că părinții își răscumpărau viața prin fetele lor, bărbații prin soțiile lor, frații prin surorile lor frumoase, păstrându-le pentru placul acelora și pentru unii era o răsplată că în fața tatălui sau a bărbatului soția sau fiica era necinstită. Și-au ales cneji ¹⁾, adevă balivi ²⁾ cari să facă dreptate, să le procure cai, animale, arme, daruri și vestimentele trebuincioase. Și astfel gazda mea era dintre domnii aceștia și conducea aproape o mie de case. Și erau aproape o sută de cneji. Aveam pace, târguri și fiecăruia îi se dădea dreptatea ce i se cuvenea. Acelora li se trimeteau cele mai frumoase fete și pentru un astfel de dar, se întorceau acasă cu oi, cu boi sau cai. Cnejii se adunau aproape în fiecare

1) *Au ales cneji.* Asupra acestora vezi în *Introducerea*.

2) *Balivi.* Rogerius, fiind Italian, compară pe cnezi cu balivii din Italia.

săptămână. Eu însă, pentru ca să observ mai ales vieța lor, și pentru ca să cunosc pe unii dintre mai marii lor, și pentru ca să aflu dacă nu mi se oferă vr'o cale de răscumpărare, mă duceam la ei cu cneazul meu.

Intr'o împrejurare oarecare toți cnejii dădură ordin ca din anumite case să vie în prezența aceloră, cu daruri, bărbații, femeile și copiii. De acest svon m'am temut nu puțin, necunoscând de loc motivul acestui lucru. Eu am ales să mă duc mai bine cu cnejii la armată, decât să rămân în sat sub o așa nesiguranță. De aceea, goi și desculți am rămas de pază carelor în niște corturi de ale Ungurilor cari în lucrările lor s'au prefăcut în Tătari ¹⁾. Cnejii însă au plecat să primească darurile. Aceștia, după ce au primit darurile, au condus pe toți câți le-au prezentat într'o vale și despoindui și lăsându-i goi, i-au ucis pe toți acolo.

XXXVI

Cum a ajuns autorul prezentului cântec în mâinile Tătarilor.

Și după ce au ajuns la urechile mele astfel de svonuri, m'am dat în mâinile unui Ungur, devenit după cum am spus ca meșter Tătar și care printr'o mare favoare s'a învrednicit să mă primească de rob al său. Și după ce am rămas câteva zile cu el, aveam mereu moartea înaintea inimei mele și înaintea ochilor mei. În timpul acesta am observat nenumărați Comani și Tătari întorcându-se din toate părțile cu carele încărcate cu prăzi, cu turme, cu vite și alte lucruri trebuincioase. Și, când am întrebat ce însemnează aceasta, mi s'a răspuns că într'o noapte înconjurând toate satele și fiecare în parte și-au înmuiat bine săbiile în sângele celor uciși, așa că din toate acele sate, foarte puțini inși au scăpat, câți doar au putut să se ascundă prin păduri și prin peșteri; astfel regiunea aceea a rămas cu totul pustie. Dar totuși n'au ars nici recolta și nici paele și nici vr'o casă, ci le-au lăsat toate acestea ca prevedere. De aceea, am bănuir eu, fiindcă fără îndoială ei vor să ierneze în locurile acelea sau să-și lase acolo familiile lor, pentru ca în timpul iernii să găsească case și alimente. Aceasta am constatat în urmă că era cu totul ade-

1) Cari se prefăcuseră în Tătari. În special Comanii se vor fi pus în serviciul Tătarilor.

vărat. Căci lăsaseră poporul să trăiască pentru un timp oarecare, ca prevedere, ca să strângă recolta și să culeagă viile, dar nu voiau ca ei să-și consume cele adunate.

XXXVII

Ce să mai spun? Au început să se îndrepte spre Arad și Chanad ¹⁾, lăsând în mijloc neatinș orașul Nova Villa, al cărui nume fusese Perg, unde se strânseseră oameni din șaptezeci de sate, și părăsind și Mănăstirea Egres ²⁾ a ordinului Cistercens în care se strânseseră ca într'o fortăreață întărită soldați și multe doamne. Dar nici Tătarii nu voriră să atace aceste localități, înainte de a fi fost pusă toată regiunea de prinprejur. Din când în când, veneau și pe aci câte unii, dar erau puși pe goană de soldații Unguri până de parte, așa că aceștia erau încredințați că au rămas neatinși din cauza forțelor lor. În urmă însă, după pustiirea întregului ținut, strângându-se o mulțime de prizonieri Rutheni, Comani, Unguri și nu prea mulți Tătari, după ce au înconjurat din toate părțile marele oraș, au trimis înainte la luptă pe prizonierii unguri, și după ce aceștia au fost omorâți cu toții, au luptat în urmă Ruthenii, Ismailiții și Comanii. Tătarii însă, stând în urma tuturor, râdeau de cele ce se petreceau și de ruina acestora, iar dacă cumva se retrăgeau din bătăie, îi treceau prin ascuțitul săbiilor lor, astfel că Tătarii înșiși luptând ziua și noaptea, timp de o săptămână, după ce au umplut șanțurile, au cucerit orașul. Și atunci, pe soldați și pe doamne, cari erau multe, le-au așezat afară la câmp, de o parte, și pe țărani, în altă parte și după ce le-au luat banii, armele, hainele și alte bunuri, i-au ucis pe toți fără milă cu securile și cu săbiile, păstrând în viață câte două fete și ducându-le pentru plăcerile lor. Au scăpat numai aceia cari căzând din vr'o întâmplare neașteptată printre morți, plini de sângele altora au putut să se ascunză. Ce durere, ce cruzime, ce sălbăticie grozavă de popor fioros! Căci gândindu-se cineva cu sânge rece la dezastrul unui popor atât de mare, ar putea să numească cu drept cuvânt locul acesta câmpia sângelui.

În sfârșit, după câteva zile, au asediat numitul claustru sau mănăstire Egres ³⁾ și așezând în față multe mașini de războiu, fiindcă cei ce se găseau înlăuntru nu erau în stare să li se opună, și-au dat

1) *Orodinum* și *Chanadinum*, Aradul și Csanadul, adică vechia Morisena.

2) *Egres*, lângă Csanad.

în mâinile și puterea lor vieața ca să dispună de ea. S'a petrecut însă cu ei, ceea ce s'a petrecut și cu ceilalți, cu excepția câtorva călugări, cărora li s'a dat voie să plece liberi și a câtorva doamne și fete frumoase păstrate pentru abuzul lor. Ce să mai spun? Dacă s'ar descrie, în parte, fiecare luptă și cruzimile grozave ce s'au săvârșit inimile cetitorilor s'ar cutremura, iar urechile lor ar țiu de sunetul cel groaznic. Dacă înspăimântătoarele svonuri de acest fel s'ar răspândi pe globul pământesc, altfel a gândi principii lumii. Iată, în timpul acelei veri s'au distrus toate deavalma până la hotarele Austriei, Boemiei, Moraviei, Poloniei, Slesiei și Comaniei și până la Dunăre.

XXXVIII

Viclenia cv au întrebuițat-o Tătarii la trecerea Dunării.

Dar, fiindcă în Ungaria Strigoniu era mai presus decât toate celelalte cetăți și decât fiecare în parte, Tătarii se gândiră foarte mult să treacă Dunărea și să-și așeze aci tabăra lor. Și, iată că, în timp de iarnă, a căzut deodată o mare cantitate de zăpadă și de ghiață, așa că Dunărea a înghețat, ceea ce nu se întâmplase de mulți ani. Ungurii însă, de partea lor, spărgeau ghiața în fiecare zi și astfel păzeau la Dunăre; de multe ori lupta se dedea pe jos, pe ghiață. Dar totuși, fiindcă sosise un îngheț cumplit, toată Dunărea a înghețat. Tătarii însă nu îndrăzneau nicidecum să treacă împreună cu caii. Observați, deci, cum au procedat. Au adus mulți cai și multe animale pe malurile Dunării și, timp de trei zile, n'au lăsat pe nimeni de paza lor; așa că animalele păreau că merg fără paznici și nimeni dintre Tătari nu apărea în acele părți. Atunci Ungurii crezând că Tătarii s'au retras, au trecut repede și toate acele animale le-au dus cu ei pe ghiață. Observând aceasta Tătarii se gândiră că au posibilitatea de a trece liberi pe cai peste ghiață; ceea ce s'a și întâmplat. Și într'o singură zi, năvălind cu toții, trecură și umplură fața pământului de cealaltă parte a Dunării. Regele Cadan însă s'a dus în grabă să prinză pe regele Ungariei care stetea în Sclavonia, ca unul care nu avea niciun fel de ajutor. Dar regele presintând aceasta și fiindcă nu putea să rămâie în fortărețele de lăneță mare, a trecut în insule ¹⁾; astfel că până la retragerea Tătarilor. a

1) A trecut în insule. În marea Adriatică și Dalmația.

rămas în insule. Văzând regele Cadan că nu poate pune mâna pe el, a distrus Bozna, regatul Rasciei și de aci a trecut în Bulgaria.

XXXIX

Cum au distrus Tătarii Strigoniul.

O altă parte din armată și-a croit drumul spre numitul Strigoniu, dar până aci au venit foarte puțini, căci s'au așezat la oarecare depărtare și și-au pregătit până la treizeci de mașini de războiu. Strigonienii însă se întăriseră în timpul acesta străsnic, cu șanțuri, ziduri și turnuri de lemn. Și se găsea în cetate popor nenumărat și orășeni foarte bogați, militari, nobili și doamne cari se strânseseră acolo ca într'o garnizoană deosebită. Și așa de mândri erau, că se socoteau în stare să reziste la întreaga lume. Dar, iată că într'una din zile Tătarii înconjură cetatea și prizonierii cari erau cu ei cărau atâtea ramuri și crengi, din cari, dintr'o parte a cetății, deasupra valului șanțului, ridicară deodată un zid înalt. Și îndată apoi, după acel zid așezară cele treizeci de mașini de războiu amintite mai sus; astfel că zi și noapte aruncau pietri în cetate și în turnurile de lemn. Și din această cauză atâta învălmășală s'a produs în cetate și au fost orbiți de atâta fumărie că și-au pierdut mintea de a se mai apăra și se loveau ca niște orbi și ca niște neghiobi. După ce însă Tătarii au distrus întăriturile de lemn, au început să arunce cu mașinile saci plini cu pământ ca să umple șanțurile. Dintre Unguri însă și dintre ceilalți nimenea nu îndrăznea, din cauza pietrilor și a săgeților să apară pe sprânceana întăriturilor. Atunci Ungurii și Francigenii și Lombarzii, cari erau oarecum stăpânii cetății, dându-și seama că nu pot să se apere, dădură foc suburbiilor și caselor de lemn cari erau multe, până la palatele din cetate. Stofe și haine nenumărate le arseră în case, omorîră caii, îngropară în pământ aurul și argintul și ascuseră tot ce aveau bun și s'au retras în palate, pentruca să se apere în ele. Iar Tătarii știind de mai înainte că au fost arse toate cu câte credeau că se vor îmbogăți, s'au aprins de grozavă mănie împotriva lor și au închis repede cetatea cu valatuci de lemn, din toate părțile, pentru ca nimenea să nu poată scăpa de a trece prin ascuțișul săbiilor lor; în urmă începură să cucerească palatele. După ce acestea au fost cuprinse în curând, nu cred că n'aș spune adevărul afirmând că din întreaga cetate n'au rămas cinci-sprezece inși cari să nu fi fost uciși mișelește, atât înlăuntru cât și

în afară. Aci şi-au înmuiat bine săbiile în sânge şi din cauza mâniei înflăcărate în contra lor, prăjeau pe oameni de vii ca pe porci.

XL

Cum în urmă s'au întors acasă Tătarii după distrugerea întregii Ungarii.

Doamnele cele mari însă, împodobindu-se cât putură mai bine, s'au strâns într'un palat. Şi fiindcă trebuiau să fie făcute toate prizoniere şi ucise, făcură apel la o audienţă la marele principe. Toate deci, vr'o trei sute, fură conduse la principe, afară din cetate; ele cerură ca în schimbul darurilor, să li se păstreze viaţa, rămânând roabele lui. Acesta fiind supărat că nu profitaseră nimic din jaf, a dat ordin ca, după ce se vor fi primit prăzile, să li se taie capul; ceea ce s'a şi făcut îndată, rămânând necucerită fortăreaţa în care se găsea Symion Spaniolul ¹⁾ cu mai mulţi balistarii cari s'au apărat vitejeşte. Şi după ce au plecat la cetatea Alba care era înconjurată de nişte bălţi, fiindcă era în timpul topirii zăpezii şi a gheţii, n'au putut-o cucerii. Şi pe când erau ocupaţi cu cucerirea fortăreţii Sfântului Martin din Pannonia, abatele apărând-o vitejeşte, au fost chemaţi deodată înapoi. Aşa că numai aceste trei localităţi au rămas necucerite în această regiune. Astfel ţara, atât cea de dincolo de Dunăre cât şi cea de dincoace a căzut în mâinile lor; cea de dincoace însă n'a fost cu totul pustiită, fiindcă aci nu şi-au fixat corturile, ci, în trecere numai au distrus în întregime tot ce au găsit.

Aflându-se ştirea că Tătarii au părăsit gândul de a pustii şi Teutonia, m'am întristat foarte mult, fiindcă mă gândeam că acolo voiu putea să scap din mâinile ucigaşilor; dar nu mai puţin m'am şi bucurat, că ruina desăvârşită a creştinilor a fost înlăturată. Dar, din porunca regilor celor mai mari, începurăm să ne retragem cu carele încărcate cu prăzi şi mobile de pe pământul jefuit, cu cirezi de vite şi turme de oi, căutând la fiecare pas vizuinele şi desişul oodrilor, pentru ca ceea ce n'au putut găsi când au venit să afle acum la întoarcere. Şi astfel retrăgându-ne încet am ajuns în Ardeal unde rămăsese mult popor şi unde după trecerea Tătarilor s'au ridicat foarte multe cetăţi. Şi ce să mai spun? În afară de câteva fortăreţe, au cuprins tot pământul şi pustiindu-l în trecere, l-au lăsat

1) *Simion din Ispania. Vezi Simon de Keza, Introducerea.*

deșert. După ce au ieșit din Ungaria, au început să intre în Comania. Aci n'au mai îngăduit, ca mai înainte, să se taie vitele fără alegere pe seama prizonierilor, ci le da lor numai mâțele, picioarele și capetele vitelor. Atunci am început a ne gândi, după cum ne spuneau și tălmacii, că îndată ce vom ieși din Ungaria pe toți ne vor trece prin ascuțișul săbiilor. Și fiindcă eu nu mai aveam nici o încredere în viață și steteam pe pragul morții înfricoșate, m'am gândit că e mai bine să mor aci, decât mergând mai departe să fiu zdrobit de nenumărate chinuri. Și astfel părăsind drumul mare, prefăcându-mă că mă duc la o parte pentru nevole trupului, cu singurul meu servitor, m'am grăbit în desișul unei păduri și ascunzându-mă în fundul unui pârâu, am pus să mă acopere cu crengi și cu frunze. Servitorul meu s'a ascuns ceva mai departe, ca nu cumva o întâmplătoare descoperire a unuia să pricinuiască prinderea dureroasă și a celuilalt. Și astfel am zăcut două zile întregi, ca într'un mormânt, nemișcând nici măcar capul, auzind doar vorbele înfricoșătoare ale celor ce umblau prin pădure, în apropierea noastră, mânând vitele ce se abăteau din drum și strigând adeseori după prizonierii cari s'au ascuns.

Nemai putând însă să pironim în adâncul sufletului nostru în lanțurile tăcerii prea îndreptățitele cereri ale foamei și chinuitoarea poftă de mâncare, ne-am ridicat capul și ne-am târit pe pământ, ca șerpii, pe mâini și pe picioare. În sfârșit, ne-am întâlnit și cu glasul stins am început a ne desvâli unul altuia jalnica tânguire a foamei cumplite și a spune gemând și plângând că ar fi fost mai mică primejdia de a fi pierit prin sabie, decât de a se descompune prin foame încheieturile membrelor și legătura trupului și a sufletului nostru. Și când vorbeam astfel de vorbe duioase, iată un om înaintea noastră; aruncându-ne privirea spre el, îndată am rupto la fugă de frică, fără a mai căuta că oare vine după noi, ori poate vrea să ne iasă înainte. Mai târziu, am văzut că și el o pornise la fugă. Căci credea că noi cu putere mai mare voim să-l înconjurăm și să-l prindem în cursă. Când însă cel de Sus care vede toate ne-a dat să înțelegem că niște pribegi au înaintea lor un pribeag și că nici unul nu are nici un fel de armă, ne-am oprit și prin semne și mișcări ne-am chemat unul pe altul. Și după ce ne-am cunoscut, cu vorbe multe și pașnice ne-am sfătuit ce trebuie să facem. Dar îndoita strâmtorare, adecă foamea cea afurisită și frica de moarte, ne chinuia cumplit, așa că ni se părea că nu mai vedem nimica cu ochii. Căci nu puteam să înghițim sucurile de pe ierburile pădurii și nici să mestecăm în gură

ierburi cum fac dobitoacele. Dar, deși o foame atât de cumplită ne chinuia și ne amenința clipa morții înfricoșate, încrederea în vieață ne-a fost totuși un sprijin și nădejdea de scăpare ne dădea putere. Și astfel, câștigând încredere și întărindu-ne întru Domnul, am ajuns la marginea pădurii și ne-am urcat într'un arbore înalt și am privit pământul pe care la venirea lor Tătarii nu-l pustiiseră, dar pe care la întoarcere îl lăsaseră deșert. O, ce durere! Am început să pribegim prin ținuturile pustiite și fără locuitori. Numai turnurile bisericilor ne erau semnele călăuzitoare din loc în loc, numai ele ne arătau drumul nostru îngrozitor de trist. Căci, drumurile și potecile se stricaseră și le acoperise cu totul iarba și mărăcinii. Praz, ori vr'o ceapă sau v'run usturoiu ce mai rămăsese prin grădinile țăranilor, când mi se aduceau, erau pentru mine ca cele mai mari bunătăți, căci ei se hrăneau cu lobodă și cu rădăcini de mărăgună. Cu astea se umpleau stomahurile flămânde și sufletul nostru încă în vieață se trezea în corpurile noastre istovite. Dacă ne oboseam, nu puteam avea odihnă, ca unii cari, în timpul nopții nu eram subț acoperiș, neavând vr'un adăpost subț care să ne plecăm capul. În sfârșit, cu mare greutate, a opta zi după ce am ieșit din pădure am sosit la orașul Alba ²⁾, unde n'am putut găsi nimic altceva afară de oasele și capetele celor uciși, precum și zidurile dărâmate și risipite ale bisericilor și ale palatelor, pe care le stropise sângele creștinesc vărsat cu îmbelșugare. Și cu toate că pământul a supt cu sete sângele nevinovat, așa încât acesta nu se mai vedea, totuși peste pietrile încă stropite cu sânge roșu, ne-a fost cu neputință să trecem, fără gemete și suspine dureroase.

Și era aci, la o depărtare de zece mile, lângă o pădure un sat numit Frata ³⁾ în limba poporului și mai jos de pădure ca la patru mile un munte minunat și înalt, în vârful căruia se afla o îngrozitoare stâncă de piatră. O mare mulțime de bărbați și de femei s'au adăpostit acolo, cari ne-au primit bine și cu lacrimile în ochi ne-au întrebat de pățaniile noastre, pe cari noi, nu în puține cuvinte, le-am putut înșira pe toate. Ne-au îmbiat în sfârșit cu pâine neagră care era coaptă din făină și din coaje de stejar măcinată: nouă însă ni s'a părut mai gustoasă decât orice prăjitură ce am mâncat vr'odată. Am rămas deci acolo o lună de zile și n'am în-

2) Orașul Alba — Alba Iulia.

3) Frata. Sat în jud. Cluj, azi numit Magyar Frata, deși majoritatea covârșitoare este românească.

drăznit să ne îndepărtăm, dar trimeteam totdeauna dintre oamenii mai sprinteni câte o iscoadă să vadă și să cerceteze nu cumva va mai fi rămas vre-o parte de Tătari prin Ungaria sau nu cumva să se mai întoarcă iară întinzând vr'o cursă, după obiceiul lor, ca să prinză și celelalte rămășițe ale poporului cari scăpaseră cu fuga din calea lor. Și cu toate că silindu-ne trebuința de hrană cercetam din când în când satele odinioară locuite, totuși scoborîrea noastră n'a fost niciodată sigură, până când n'a sosit regele Bela în Ungaria, din părțile de lângă mare, fiind ajutat de cavalerii cruciați din insula Rhodos și de domnii Frangapani cu multe cete de voinici, după ce primise știre despre retragerea Tătarilor.

Am scris, așadar, Sfinției Voastre acestea, fără nici un adaus de neadevăr, pentru ca Sfinția Voastră să cunoască soarta vieții mele și să știe prin ce fel de nenorociri și primejdii am trecut. Să fii sănătos ⁴⁾.

4) Ultimul capitol este tradus și de d. I. Lupaș, în *Lecturi istorice*.

INDICELE NUMELOR PROPRII DIN TEXTUL LATIN

<p>Agriensis 37, 38.
 Agya 47.
 Alba regia 24, 54.
 Alba 56.
 Albensis 31.
 Albertus 41.
 Andreas 24.
 Aristaldus-Ariscaldus 33, 45.
 Austria 27, 31, 34, 36, 43, 44, 45, 52.</p> <p>Bachiensis 41.
 Bartholomeus 40.
 Bathus 32, 33, 34.
 Bela 22, 24, 38, 57.
 Benedictus 37.
 Boch 37.
 Bochetor 32, 33.
 Bohemia 52.
 Bore 36.
 Bozna 53.
 Buda 30, 31.
 Bulgaria 37, 53.
 Bulzo 36.
 Cadan 32, 33, 52.
 Charybdis 43.
 Chanadiensis-Csenadiensis 31, 36, 47, 51.
 Cheb 32.
 Coacton 32.
 Colocensis 30, 34, 36, 39, 40.
 Colomannus 22, 39.
 Comania, Comanus 22, 24, 25, 26, 28, 29,
 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 49, 50,
 51, 52, 55.
 Crisius 47.</p> | <p>Danubius 30, 31, 34, 37, 38, 39, 40, 42,
 43, 44, 52, 54.
 Dionysius 24.</p> <p>Egres 51, 52.
 Emericus 22.
 Eradius 41.</p> <p>Feycan 32.
 Franca villa 37.
 Frangapanus 57.
 Francigena 53.
 Frata 56.
 Fredericus 27.</p> <p>Georgius 41.
 Geroth 47.</p> <p>Hermeus 32.
 Hispanus 54.</p> <p>Iauriensis 41, 44.
 Ioannes 21.
 Ismahelitae 51.</p> <p>Kew 26.
 Kuthen 22, 23, 29, 30, 35, 37.</p> <p>Ladislaus 22, 40.
 Lombardi 53.</p> <p>Marchia 37.
 Martinus Sf. 37, 54.
 Mathias 40.
 Moravia 32, 52.
 Montana 29.
 Morisius 47.</p> |
|---|--|

Nicolaus 36, 41.

Nitriensis 41.

Nova-Villa 51.

Ocadar 32.

Orodiensis 31, 51.

Pannonia 54.

Perg 51.

Pesth 31, 33, 34, 35, 38, 39, 40.

Pestheniensis 21.

Peta 32.

Polonia, Polonus 24, 32, 43, 52.

Pons-Thomas 47.

Quinque ecclesiensis 40.

Rascia 53.

Reynoldus 41.

Rhodi 57.

Roma 30.

Rudana 33, 45.

Ruscia 29, 31, 32, 33.

Ruthenus 24, 30, 51.

Sayo 38.

Sclavonia 53.

Scibiniensis 41.

Scylla 43.

Segesdinum 44.

Segusd 40.

Sereth-Zerech 33.

Simigium 40.

Slesia 52.

Stephanus 22, 31, 44.

Strigonium-Strigoniensis 24, 31, 40, 41,
52, 53.

Symion 54.

Tártarus 22.

Ticia 26, 38.

Theutonicus 31, 33, 35, 44, 45, 47, 54.

Ugolinus 30, 34, 40.

Ultrasilvanus 41.

Waciensis 31, 34, 44.

Wacia 34.

Wayda 47.

Waradiensis, Waradinum 37, 38, 45.

Venetia 30.

Vratislavia 32.

Gallici 31.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
<i>Introducere</i> — — — — —	5
Cronica Ungurilor. Text latin — — — — —	21
Epistola magistri Rogerii — — — — —	21
I. De intentione regis Bele — — — — —	22
II. Quomodo rex Bela introduxit regem Comano- rum in Hungariam — — — — —	22
III. Sequitur de odiis inter regem et Hungaros, et primo de causa odii prima — — — — —	23
IV. Secunda odii causa inter regem Belam et Hun- garos — — — — —	24
V. Tertia odii causa ex hinc secuta est — — — — —	24
VI. Quarta odii causa inter regem Belam et Hun- garos — — — — —	25
VII. Quinta odii causa ex hinc orta est — — — — —	25
VIII. Responsio ad primam odii causam — — — — —	26
IX. Responsio ad secundam odii causam — — — — —	26
X. Responsio ad tertiam odii causam — — — — —	27
XI. Responsio ad quartam odii causam — — — — —	28
XII. Responsio ad quintam odii causam — — — — —	28
XIII. Interloquium ad continuandam narrationem — — — — —	29
XIV. De uulgari Hungarorum opinione — — — — —	29
XV. De consilio regis contra Tartaros — — — — —	30
XVI. Quid fecit rex Bela cum per palatinum de in- troitu Tartarorum certificatus fuit — — — — —	31
XVII. Alia interlocutio — — — — —	31
XVIII. Sequitur rursus interlocutio — — — — —	32
XIX. Nomina regum Tartarorum in Hungariam in- trantium — — — — —	32

	<u>Pag.</u>
XX. Quomodo Tartari Rusciam et Comaniam destruxerunt — — — — —	32
XXI. Qualiter Tartari processerunt, postquam portam habuerunt — — — — —	33
XXII. Quomodo fuit destructa ciuitas Waciensis	34
XXIII. Quomodo dux Austrie insultum fecit in Tartaros — — — — —	34
XXIV. Quomodo Kuthen rex Comanorum extitit interfectus — — — — —	35
XXV. Quid fecerunt Comani audita morte regis ipsorum; et qualiter rex Bela contra Tartaros processit — — — — —	36
XXVI. Quomodo evasit Chanadiensis episcopus manus Comanorum — — — — —	36
XXVII. Quomodo Waradiensis episcopus per Tartaros extitit deceptus — — — — —	37
XXVIII. De infelici bello regis Bele cum Tartaris commisso — — — — —	38
XXIX. De fuga episcopi Quinque ecclesiensis —	40
XXX. De episcopis et aliis in dicto bello interfectis	40
XXXI. Quomodo Tartari habita uictoria, spolia diuiserunt et inuento regis sigillo fictitias literas scripserunt — — — — —	42
XXXII. Quid fecit rex Bela post debellationem sui exercitus et qualiter per ducem Austrie captus fuit pariter et spoliatus — — — — —	43
XXXIII. Quomodo dux Austrie spoliauit fugitivos Hungaros et de insultu Theutonorum in Hungariam facto — — — — —	44
XXXIV. Quomodo Tartari Waradiensem ciuitatem expugnauerunt et quomodo amplius ad Pontem Thome et alias processerunt — — —	45
XXXV. Quomodo Tartari illos qui se in siluis absconderunt deceperunt — — — — —	49
XXXVI. Quomodo presentis carminis auctor ad manus Tartarorum deuenit — — — — —	50

XXXVII. De destructione Nove-Ville et monasterii	
de Egres — — — — —	51
XXXVIII. De astucia Tartarorum ad transeundum	
Danubium exquisita — — — — —	52
XXXIX. Quomodo Tartari Strigonium destruxerunt	53
XL. Quomodo postea Tartari destructa pene omni	
Hungaria ad propria redierunt — — —	54
Traducerea. Text românesc — — — — —	59
<i>Indicile numelor proprii</i> — — — — —	99
